TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

BİR GÖZETİM ARACI OLARAK BÜYÜK VERİ: TEMAS TAKİP UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa Tanrıverdi

ANKARA – 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

BİR GÖZETİM ARACI OLARAK BÜYÜK VERİ: TEMAS TAKİP UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa TANRIVERDİ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim VURAL

ANKARA – 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

Mustafa TANRIVERDİ

BİR GÖZETİM ARACI OLARAK BÜYÜK VERİ: TEMAS TAKİP UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim VURAL

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1- Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim Vural	
2- Doç. Dr. Çağatay Topal	
3- Doç. Dr. Özkan Agtaş	

Tez Savunması Tarihi: 16/06/2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim Vural danışmanlığında hazırladığım "Bir Gözetim Aracı Olarak Büyük Veri: Temas Takip Uygulamalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi (Ankara. 2022)" adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

16/06/2022

Mustafa TANRIVERDİ

TEŞEKKÜR

Hayatımın her alanında beni koşulsuz destekleyen biricik anneme, tanıma fırsatı bulamadan kaybettiğim ve hep özlemini çektiğim kıymetli babama, her türlü ihtiyacımda maddi ve manevi olarak yanımda olan ablam ve abilerime, varlığı ile tüm zorlukları aşılır kılan Gökçenur'a, akademik hayatımın başından bu yana bilgileriyle yolumu aydınlatan bütün hocalarıma, bilgi ve desteklerini benden esirgemeyen değerli danışmanım Hasan Sayim Vural'a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**

KISALTMALAR ..... **V**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1. GÖZETİMİ TEORİLEŞTİRMEK **11**

1.1. Modern Öncesi Gözetim Pratikleri 11

1.2. Modern Gözetim Teorileri 16

1.2.1. Panoptik Öncesi Modern Gözetim Teorileri: Marx ve Weber 18

1.2.2. Panoptik Odaklı Modern Gözetim Teorileri: Bentham ve Foucault 21

1.2.3. Panoptik Ötesi Modern Gözetim Teorisi: Anthony Giddens 35

1.3. Post-Modern Gözetim Teorileri 38

1.3.1. Panoptik Odaklı Post-Modern Gözetim Teorileri 40

1.3.2. Panoptik Ötesi Post-Modern Gözetim Teorileri 47

2. BÜYÜK VERİ: TANIMLAR VE YAKLAŞIMLAR **53**

2.1. Büyük Veriyi Tanımlamak 53

2.1.1. Büyük Veriyi "V" ile Tanımlamak 55

2.1.2. Diğer Tanımlama Girişimleri 56

2.2. Büyük Veriye Yaklaşımlar 57

2.2.1. Olumlu Yaklaşımlar 58

2.2.2. Olumsuz Yaklaşımlar 60

2.2.3. Eleştirel Yaklaşımlar 62

İKİNCİ BÖLÜM

VERİ, GÖZETİM VE BÜYÜK VERİ GÖZETİMİ

1. VERİYİ GÖZETİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMEK.....65

1.1. Veri ve Sınıflandırma: Panoptik Sınıflandırma ve Sosyal Sınıflandırma.....66

1.2. Veri ve Algoritmalar: Algoritmik Gözetim ve Öngörücü Algoritmalar.....68

1.3. Dijitalleşme ve Veri: Dijital Gözetim ve Gözetimin Dijitalleşmesi.....71

1.4. Roger A. Clarke ve Veri Gözetimi 72

2. YENİ BİR OLGU OLARAK BÜYÜK VERİ GÖZETİMİ 75

2.1. Büyük Veri Gözetimi Kavramı 76

2.2. Yeni Bir Veri Gözetimi Biçimi Olarak Büyük Veri Gözetimi.....77

2.3. Büyük Veri Gözetimini Tanımlamak 80

2.4. Gözetim ve Büyük Veri Gözetimi: Değişimler 88

2.5. Gözetim ve Büyük Veri Gözetimi: Devamlılıklar.....91

2.6. Büyük Veri Gözetiminin Üç Boyutu 92

2.6.1. Büyük Veri Gözetiminin Birinci Boyutu: Ulusal Güvenlik 93

2.6.2. Büyük Veri Gözetiminin İkinci Boyutu: Reklamcılık ve Pazarlama 94

2.6.3. Büyük Veri Gözetiminin Üçüncü Boyutu: Yönetişim 95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SALGIN, GÖZETİM VE TEMAS TAKİP UYGULAMALARI

1. HASTALIK, SAĞLIK, HALK SAĞLIĞI VE GÖZETİM 97

1.1. Foucault, Hastalık ve Gözetim 98

1.2. Veri, Gözetim ve Halk Sağlığı Gözetimi.....101

2. KORONAVİRÜS SALGINI VE GÖZETİM.....107

2.1. Koronavirüs Salgını ile Mücadelede Geleneksel Yöntemler ve Gözetim.....108

2.2. Koronavirüs Salgını ile Mücadelede Dijital Yöntemler ve Gözetim 111

2.3. Koronavirüs ve Dijital Gözetim Araçları 113

2.3.1. Kameralar 113

2.3.2. Giyilebilir Sensörler 114

2.3.3. Cep Telefonu Uygulamaları 114

2.4. Dijital Araçlar ve Riskler.....118

2.5. Koronavirüs Önlemleri, Özgürlükler ve Direniş 119

3. VAKA ANALİZİ: TEMAS TAKİP UYGULAMALARI VE GÖZETİM.....122

3.1. Dijital Temas Takibi: Yapısı ve Genel Özellikleri.....122

3.2. Temas Takip Uygulamalarının Karşılaştırılması.....126

3.2.1. Merkezileştirilmiş ve Merkezsizleştirilmiş Temas Takip Uygulamalarının Karşılaştırılması..... 127

3.2.2. Bluetooth ve GPS Tabanlı Temas Takip Uygulamalarının Karşılaştırılması 132

3.2.3. Temas Takip Uygulamalarının Gözetim İmkanları Üzerinden Karşılaştırılması 135

3.2.4. Temas Takip Uygulamalarının Örnekler Üzerinden Karşılaştırılması: Birleşik Krallık ve Çin Örnekleri 137

SONUÇ 143

KAYNAKÇA 155

ÖZET 178

ABSTRACT 180

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Akt.: Aktaran

API: Uygulama Programlama Arayüzü (Application Programming Interface)

CCTV: Kapalı Devre Televizyon (Closed Circuit Camera System)

CDC: Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri (Centers for Disease Control and Prevention)

Çev.: Çeviren

DNA: Deoksiribo Nükleik Asit

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

Ed.: Editör

EIS: Salgın İstihbarat Servisi (Epidemic Intelligence Service)

FINTRAC: Kanada Mali İşlemler ve Raporlar Analiz Merkezi (Financial Transactions and Reports Analysis Centre of Canada)

GOARN: Küresel Salgın Uyarısı ve Müdahale Ağı (Global Outbreak Alert and Response Network)

GPHIN: Küresel Halk Sağlığı İstihbarat Ağı (Global Public Health Intelligence Network)

GPS: Küresel Konumlama Sistemi (Global Positioning System)

MERS: Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome)

M.Ö.: Milattan Önce

NSA: Ulusal Güvenlik Ajansı (National Security Agency)

PAHO: Pan Amerikan Sağlık Örgütü (Pan American Health Organization)

PRISM: Kaynak Entegrasyonu, Senkronizasyon ve Yönetim için Planlama Aracı (Planning Tool for Resource Integration, Synchronization, and Management)

SARS: Ağır Akut Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome)

SARS-CoV-2/Covid-19: Şiddetli Akut Solunum Sendromu

STM: Savunma Teknolojileri ve Mühendislik Anonim Şirketi

T.y.: Tarih Yok

US VISIT: ABD Ziyaretçi ve Göçmen Durum Göstergesi Teknolojisi (The US Visitor and Immigrant Status Indicator Technology)

Vb.: Ve Benzeri

Vd.: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Gözetim olgusu, insanlık tarihiyle eş değer bir durumu ifade etmektedir. İnsanların sosyalleşmesiyle birlikte ortaya çıkan gözetim bir denetim, kontrol ve disiplin aracı olarak kullanılagelmiştir. Kavramın dilimizdeki etimolojisine bakıldığında, eski Türkçe'de *görme organı* anlamında kullanılan *köz-göz* sözcüğünden türediğini, *gözet-* fiilinin ise *beklemek, korumak* anlamına gelen *közet-gözet* fiilinden türediğini görmek mümkündür. *Gözet-* fiilinin tespit edildiği en eski kaynak Orhun Yazıtları (735) iken Kaşgarlı Mahmut'un Divan-i Lügati't Türk'ünde de kavrama rastlanmaktadır (Nişanyan, 2022). Kavramın yabancı dillerdeki kullanımına bakıldığında ise, Fransızca *surveiller* fiilinden türediği görülür. "*Sur*" ve "*veiller*" fiillerinin birleşiminden oluşan ve Türkçe'ye *göz kulak olmak* tercüme edilebilecek *surveiller* fiilini birleşik olarak ilk kullanımına, Fransız Devrimi'nin ardından devrime tehdit oldukları düşünülen bireylerin davranış ve hareketlerini izlemek amacıyla, "*Şüpheliler Kanunu*" gereğince kurulan Gözetim Komitelerinde (*Comité de Surveillance*) rastlanır (Weller, 2012, s. 64). Terimin sözlük anlamı "*göz kulak olmak*" olsa da gözetim salt bir görme faaliyeti değildir, bunun çok daha ötesinde bir anlam ifade eder. Gözetimi salt görme eyleminden ayıran şey ise barındırdığı *kasıt* unsurudur. Diğer bir deyişle, Lyon'un da (2013, s. 30) vurguladığı gibi, gözetim kavramı boş merak ile bakmanın ötesinde, "*belli insan davranışlarının dikkate alındığı süreçleri*" kapsar. Bu sebeple gözetim; diğer insanları hedef alan, diğer insanlar hakkında bilgi elde etmeyi amaçlayan ve bu amaçla kasıtlı olarak yürütülen faaliyetlerden oluşmaktadır.

Gözetim, bu amaçları nedeniyle açık, yani gözetlenenin haberi olduğu şekilde, yürütülebileceği gibi kapalı, yani gizli, olarak da yürütülebilir. Gözetim ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta ise, gözetim, gözetlemek, izlemek, denetlemek gibi kelimelerin sahip olduğu pejoratif anlamlara rağmen her zaman olumsuz unsurlar

içermediği, olumlu kabul edilebilecek unsurları da bünyesinde barındırdığıdır. Örneğin, yeni bebek sahibi olmuş bir çiftin bebeklerinin hareketlerini takip etmek amacıyla kamera sistemleri kullanması, ya da diğer odalarda iken uyanıp uyanmadığını anlamak için telsiz benzeri aletlere başvurması pek de olumsuz değerlendirilemeyecek gözetim örnekleridir. Gözetim ile ilgili değinilmesi gereken son nokta ise, gözetimin temelde tek taraflı yürütülen ve bünyesinde eşitsizlikler barındıran bir faaliyet olduğudur. Diğer bir deyişle gözetleyen ve gözetlenen arasında çoğunlukla bir iletişim olmadığı gibi gözetleyen ile gözetlenen çoğunlukla eşit de değildir. Gözetim, yukarıda tanımlanan özellikleri ve amaçları nedeniyle çoğunlukla asimetrik güç ilişkilerine dayanan tek taraflı bir süreçtir.

Gözetimin bir yönünü *görmek* oluşturur iken diğer bir yönünü ise *görünürlük* oluşturmaktadır. Zira gözetim eyleminin temel amacının, yani görmenin mümkün olması ancak görülmek istenenin mevcudiyetine, dahası görünür olmasına bağlıdır. Bu durum, gözetimin dört temel unsurundan ikisini, *gözetleyen/denetleyen* ile *gözetleneni* ortaya çıkarır. Gözetimin diğer iki unsurunu ise "*gözetim alanları*" olarak tanımlayabileceğimiz *yer* ve *zaman* oluşturmaktadır. Gözetim, esas olarak, bu dört unsur arasında meydana gelen ilişkiler ağında meydana gelir.

Gözetim kavramını akademik anlamda tanımlamaya yönelik girişimlerin ilki, James B. Rule ve diğerleri (Rule vd., 1983) tarafından yayımlanan makalede bulunabilir. Bu makalede yazarlar gözetimi, "*bir kişinin yaşamına yönelik, üzerinde etki yaratmayı amaçlayan her türlü sistematik ilgi*" şeklinde tanımlanmıştır. Kavram daha sonra Christopher Dandeker (1990, s. vii) tarafından "*kuruluşlarda herhangi bir nüfus hakkında bilgi toplanması ve denetlenmesi*" şeklinde, David Lyon tarafından ise "*etkileme, yönetme, koruma, yönlendirme gibi amaçlarla kişisel enformasyona dönük, odaklı, sistemli ve düzenli ilgi*" olarak tanımlanmıştır. Lyon bu tanımlamanın devamında gözetimin belirli özelliklerine vurgu yapar:

> Gözetim (…) dikkatini en nihayetinde bireylere verir, bireylere odaklanır. (…) [B]u odağın tesadüfi, ender görülür ya da kendiliğinden olmadığının altını çiziyorum; kasıtlıdır ve belli protokollere ve tekniklere dayanır. Dahası, gözetim rutindir; bürokratik yönetime ve belli enformasyon teknolojilerine bağlı olarak bütün toplumlarda gündelik hayatın 'olağan' bir parçası olarak ortaya çıkar. Gündelik gözetim, modern toplumlara özgü bir hastalıktır (Lyon, 2013, s.13).

David Murakami Wood ve diğerleri de (2006, s. 4) "*kontrol, yetki, yönetim, etki veya koruma amacıyla kişisel ayrıntılara verilen amaçlı, rutin, sistematik ve odaklanmış dikkat*" tanımıyla gözetimin benzer özelliklerine vurgu yapılmıştır. Geleneksel ve yeni gözetim arasında bir ayrım yapan Gary T. Marx ise, geleneksel gözetimin sözlük tanımını, "*özellikle şüpheli bir kişinin yakın gözlemi*", ele alır ve bu tanımın günümüzde mevcut gözetimi tanımlamak açısından yeterli olmadığını öne sürer. Marx'a göre gözetim, suç ve ulusal güvenlik ile bağlantılı olmanın çok daha ötesinde, her türlü sosyal sistemin bir özelliğini meydana getirir. Zira *ötekiler* hakkında bilgi talep etmek bütün toplumlarda rastlanan karakteristik bir özelliktir. Marx (2005), bu tanımlamanın yetersizliğine değindikten sonra 20. yüzyılda hâkim hale gelen gözetim biçimini *yeni gözetim* olarak adlandırır ve bu kavramı "*bireylerden veya bağlamlardan kişisel veya grup verileri çıkarmak veya oluşturmak için teknik araçların kullanımı yoluyla inceleme*" olarak tanımlar. Gözetim kavramının antikiteden günümüze tarihini ortaya çıkarmayı amaçlayan güncel bir eserde ise Andreas Marklund ve Laura Skouvig (2022), gözetimi "*sansür veya 'şüpheli' bireylerin bürokratik olarak kaydedilmesi gibi teknolojiler ve idari prosedürler aracılığıyla, güç kullanmak için bir araç veya uygulama*" olarak tanımlamıştır. Torin Monahan ve David Murakami Wood'un işaret ettiği gibi (2018, ss.

xıx-xx), çoğu araştırmacı için gözetim kavramı "*davranışları kontrol etme, düzenleme ve değiştirme kapasitesini*" ifade etmektedir.

Gözetim, yukarıda tartışılan özellikleri nedeniyle yazı ile yakın bir ilişki içinde olmuş, yazı gözetim faaliyetlerinin temel bir ögesini oluşturmuştur. Bir kaydetme ve bilgi üretme faaliyeti olarak gözetim, bu işlevi yerine getirmek için yazıya ihtiyaç duymaktadır. Fakat yazıyı ve yazılı belgeleri salt metinsel bir unsur olarak değerlendirmemek gerekir. Anthony Giddens'ın belirttiği gibi, yazı metin olarak başlamamıştır. Örneğin Mezopotamya'da çeşitli türden envanterlerin çıkarılması (diğer bir deyişle kaydetme işlemi) için resim yazısı kullanılmıştır (Giddens, 2008, ss. 63-65). Dolayısıyla, gözetim ile yazı arasındaki ilişkisellikte yalnızca metinler değil, resimler de rol oynamaktadır. Yazıyı gözetim açısından önemli kılan nokta, kaydetme ve bilgi üretme imkanları aracılığıyla hem nesneler hem de insanlar üzerinde gözetime imkân vermesidir. Bu özelliği nedeniyle yazıyı gözetimin temel bir ögesi olarak değerlendirmek mümkündür (Dolgun, 2008, ss. 41-42). Nitekim Foucault tam da bu sebepten, gözetimin bireyselliği belgesel bir alana sokmak yoluyla bir "*yazı iktidarı*" kurduğuna işaret eder (Foucault, 1992, s. 237).

Yazı ve iktidar arasındaki ilişki, post-modern gözetim döneminde yeni gözetim teknolojilerinin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla farklı bir boyuta evrilmiştir. Artık evraklar ve dokümantasyonun yanına bilişim teknolojileri temelli araçlar eklemlenmiş, bu kapsamda veri de iktidar ilişkilerinde belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Verinin gündelik hayatta, kamusal ve özel alanda giderek artması dijital veriyi önemli bir gözetim aracı haline getirirken literatürde veri gözetimi kavramı da tartışılmaya başlanmıştır (Clarke, 19988; 2003; Raley, 2019). Veri ve gözetim ilişkisi tartışılmaya devam ederken 20. yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başında yaşanan teknik ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle yeni bir olgu olarak büyük veri kavramı ortaya çıkmıştır.

Önceleri bilgi yükü ve bilgiye boğulma gibi anlamlara gelen kavramlarla tanımlanan bu yeni olgu, zaman içerisinde büyük veri olarak ismiyle yaygınlaşmış ve hükümetler tarafından da kabul edilmiştir. Bu gelişmeler ışığında, çalışmanın odaklandığı ikinci kavram olarak büyük veri olgusu tercih edilmiştir.

Büyük veri kavramı sık kullanılan bir terim olmasına rağmen üzerinde uzlaşılmış bir tanım da mevcut değildir. Öte yandan pek çok araştırmada (Gartner, 2001; IBM, t.y., National Institute of Standards and Technology - NIST, 2015; Özcan, 2021) bu kavramın tanımlayıcı unsurları olarak hız, hacim ve çeşitlilik ön plana çıkarılır. Bu üç özellik büyük verinin 3V'si olarak tanımlanırken Khan ve diğerlerince (2009) yapılan bir literatür taraması, büyük veriyi tanımlamak amacıyla ortaya atılan V'lerin sayısının elliden fazla olduğuna işaret eder.

İşte bu gelişmeler ışığında, bu çalışmada büyük veri ve gözetim arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümü, gözetim teorilerinin ve büyük veri kavramının tanıtılmasına ayrılacaktır. Gözetim olgusunu kuramsallaştırmak amacıyla literatürde iki ana yöntemin kullanıldığı, bunların modern öncesi, modern ve post-modern gözetim teorileri ve panoptik merkezli ve panoptik sonrası gözetim şeklinde olduğu tespit edilmiştir (Ball vd., 2012, Lyon, 2013). Bu çalışmada her iki yaklaşımın da gözetimi açıklamak için faydalı olduğu ve birlikte ele alınmasının gözetim teorilerini açıklama görevini kolaylaştırdığı düşünülmüştür. Böylece, çalışmanın birinci bölümünde gözetim teorileri ilk olarak modern öncesi, modern ve post-modern biçiminde sınıflandırılacaktır. Literatürde gözetimin modern öncesi biçimlerini açıklamak için teorik bir yaklaşım bulunmaması nedeniyle bu bölümde modern öncesi gözetim, pratikteki uygulamalar üzerinden açıklanacak, bu kapsamda Çin Hanedanlıklarına ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde uygulanan erken gözetim biçimlerine başvurulacaktır (Peller, 2022; Robinson, 2022; Weller, 2022).

Daha sonra ise modern gözetim biçimleri teorik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınacak, ilaveten bu teoriler panoptik öncesi, panoptik odaklı ve panoptik ötesi biçiminde ayrılacaktır. Panoptik öncesi modern gözetim teorileri açıklanırken Karl Marx ve Max Weber'in yaklaşımlarına yer verilecektir. Bu iki ismin çalışmalarının odak noktasında gözetim olmamakla birlikte Marx'ın fabrikalardaki denetime yaptığı vurgu ve Weber'in bürokrasi bağlamında ele aldığı disiplin olgusuna yer verilecektir. Daha sonra ise Jeremy Bentham tarafından geliştirilmiş bir hapishane modeli olarak Panoptikon metaforu ele alınacak, burada hem Bentham'ın hem de Foucualt'nun teorik yaklaşımları analiz edilecektir. Bentham bu hapishane tasarımını disiplin ve itaat üretici, terbiye edici bir model olarak ortaya koyarken Foucault (1992; 2012) bu tasarımdan hareketle, toplumda var olan iktidar ve güç ilişkilerini açıklamaya koyulmuştur. Foucault bu kapsamda hem disiplin olgusuna hem de iktidarın her yerde olan ve her şeyi gören gözü olarak panoptikona değinir. Modern gözetimi açıklamak için başvurulacak son nokta ise, bir panoptik sonrası yaklaşım olan Anthony Giddens'ın yaklaşımıdır. Giddens, gözetimi modernliğin dört temel unsurundan biri olarak kabul ederken onu sanayileşme, ulus-devlet ve idari güç bağlamlarında inceler (Giddens, 1994). Bu çalışmada Giddens'ın yaklaşımı hem bu üç nokta üzerinden hem de Foucault'nun panoptikon modeline getirdiği eleştiriler bağlamında ele alınacaktır.

Modern gözetim teorilerinin incelenmesi tamamlandıktan sonra 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başlarında yaşanan değişmelerin etkisiyle ortaya çıkan yeni bir gözetim tipi olarak post-modern gözetim ele alınacaktır. Post-modern gözetim teorileri, modern gözetimde tanımlanan yaşam ve örgütlenme biçimlerinin etkisiyle gözetim olgusunda ciddi değişimlerin yaşandığını, gözetimin daha fazla alana yayıldığı ve daha etkin hale geldiğini öne sürer. Ayrıca post-modern gözetimle birlikte modern gözetimin barındırdığı iktidar ilişkilerinde bir gevşeme ve yeni gözetim aktörlerinin sahneye çıkışına da

değinilir. Bu çalışmada, post-modern gözetim teorileri panoptik odaklı ve panoptik ötesi şeklinde sınıflandırılacaktır. Panoptik odaklı post-modern gözetim teorileri, Foucault tarafından geliştirilen panoptik gözetim yaklaşımını yeni gözetim ortamları ve pratiklerine uygularken bu modeli eleştirmekten de geri durmazlar. Bu kısımda ele alınan isimlerden Gilles Deleuze (2001), disiplinin yerini denetime bıraktığını öne sürerken Mark Poster (2007) gözetimin aldığı katılımcı biçime, Thomas Mathiesen (1997) ise azınlığın çoğunluğu izlediği panoptik modelin yanı başında çoğunluğun azınlığı izlediği bir gözetim formunun doğuşuna ve son olarak Didier Bigo (2008) özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında gözetimin yasaklayıcı ve dışlayıcı formlarının ortaya çıkışına işaret eder. Panoptik ötesi post-modern gözetim teorileri ise panoptik modelin gözetimi açıklamak için yeterli olmadığını, hatta gözetimi açıklamak bir yana yeni gözetim teorilerinin önüne geçerek bir engel haline geldiğini öne süren isimlerce benimsenmektedir. Bu çalışma kapsamında panoptik ötesi post-modern gözetim teorileri olarak Gary T. Marx'ın (2002) yeni gözetim ismini verdiği olguyu ele alışına, ardından David Lyon'un (2003) sosyal sınıflandırmaya vurgu yapan ve panoptik merkezsiz olan gözetim okumasına ve son olarak da Kevin Haggerty'nin (2006) hem panoptik modele getirdiği eleştirilere hem de günümüzde farklı gözetimlerin bir araya getirilmesi isteğini tanımlamak için kullandığı gözetim asemblajı kavramsallaştırılmasına yer verilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünün ikinci kısmı ise, çalışmanın merkezinde yer alan ikinci olguya, yani büyük veriye ayrılmıştır. Bu kapsamda büyük veri olgusu ilk olarak günümüzde veri miktarı, depolanması ve işlenmesinde yaşanan değişim üzerinden incelenecek, daha sonra ise çeşitli araştırmacıların bu kavrama yüklediği anlam ele alınacaktır. Bu çalışmada büyük veriye yaklaşımlar üç başlık etrafında toplanırken bunlar sırasıyla olumlu, olumsuz ve eleştirel olarak sınıflandırılacaktır.

Gözetim ve büyük veriye dair teorik tartışmaların tamamlanmasının ardından, ikinci bölümde bu iki olgu bir araya getirilecektir. Bu kapsamda, ilk olarak Roger Clarke'ın (1998) veri gözetimi (*dataveillance*) tanımlaması olmak üzere algoritmik gözetim (Armstrong ve Norris, 1999), panoptik sınıflandırma (Gandy, 2021), öngörücü algoritmalar, dijital gözetim (Graham ve Wood, 2003) ve gözetimin dijitalleşmesi gibi kavramlar ele alınacaktır. Daha sonra ise yeni bir olgu olarak hayatlarımıza giren ve adını Cambridge Analytica ve Snowden ifşaatları gibi olaylarla duyuran büyük veri gözetimi incelenecektir. Bu kapsamda büyük veri gözetimi, gözetim pratiklerinin normalleşmesi, katılımcı biçimlerinin ortaya çıkması ve gözetim kapitalizminin gelişmesi bağlamında tartışılacaktır. Daha sonra ise büyük veri gözetimin temel unsurlarını belirlemek amacıyla farklı çalışmalarda yer alan tanımlamalara, bu araştırmalarda öne çıkarılan özelliklere değinilecektir. Farklı yaklaşımların incelenmesinin ardından ise büyük veri gözetimi ile birlikte gelen değişimler ve önceki pratiklerin hangi şartlar altında, ne biçimde devam ettiğinin bir dökümü verilecektir. Son olarak ise, büyük veri gözetiminin üç alanı olarak ulusal güvenlik, reklamcılık/pazarlama ve yönetişim alanları tanıtılacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise, yönetişim alanındaki bir büyük veri gözetimi biçimi olarak koronavirüs pandemisi ile hayatımıza giren dijital uygulamalar ele alınacaktır. Buna yönelik olarak ise, ilk olarak halk sağlığı gözetimi tanıtılacak ve bu gözetim biçiminin büyük veri gözetimine eklemlenmesi işlenecektir (French, 2009; Roberts, 2014). Daha sonra ise, pandemi döneminde çeşitli ülkelerde kullanılan çok sayıda dijital teknolojilerin gözetim teorileri bağlamında incelemesine yer verilecektir. Üçüncü bölümün son kısmı vaka analizine ayrılmıştır. Bu kapsamda öncelikle dijital temas takip uygulamaları ele alınıp ardından veri saklama biçimi, yakınlık tespiti ve gözetim imkanları açısından ayrı ayrı karşılaştırılmasına yer verilecektir. Son olarak ise birer

örnek üzerinden en az ve en çok gözetim içeren temas takip uygulamaların karşılaştırmalı bir analizi sunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Günümüzde gözetime olan ilginin temelinde 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de meydana gelen terör saldırıları, ABD Ulusal Güvenlik Ajansının (National Security Agency – NSA) eski çalışanı Edward Snowden'ın ifşaatları ve 2016 ABD seçimleri sırasında yaşanan Cambridge Analytica skandalı gibi (Lyon, 2008; 2014; 2018) popüler konular yer alsa da bu kavramı açıklamaya ve tanımlamaya yönelik ilgi çok daha eskilere dayanmaktadır. Kavrama yönelik akademik ilginin temelinde Fransız düşünür Michel Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* (1992) kitabının yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Foucault bu çalışmasında cezalandırma, disiplin ve denetim biçimlerinin değişimini ele alırken 17. ve 18. yüzyıllarda büyük bir kırılma yaşandığını; önceki cezalandırma, disiplin ve denetim yöntemlerinin ciddi bir dönüşüme uğradığına işaret eder. Bunu yaparken de disiplinin dönüşümünü, daha önce İngiliz düşünür Jeremy Bentham tarafından ortaya atılan *Panoptikon* tasarımı üzerinden ele alır. Bentham tarafından ortaya atılan ve Foucault tarafından popülerleştirilen bu kavram gözetim çalışmaları alanında öylesine etkili olmuştur ki, bu alanda çalışan araştırmacıların bazıları gözetim teorilerini "*panoptik*" ve "*panoptik-sonrası*" olarak sınıflandırmıştır (Lyon, 2006). Gerçekten de sadece *Hapishanenin Doğuşu* bu alanda sık atıf verilen bir çalışma olmakla kalmamış, panoptikon kavramı da pek çok araştırmacı için yeni yaklaşımlar ve kavramlar ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Kevin D. Haggerty (2006, s. 46) tarafından tespit edilen ve Panoptikon kavramının yeniden değerlendirilmesini içeren bu kavramlardan bazıları şu şekildedir: *süperpanoptikon*, *banoptikon, küresel panoptikon*, *panspektron, miyoptik panoptikon, parçalanmış panoptikon*, *endüstriyel panoptikon*, *kentsel panoptikon, padagoptikon*, *polioptikon*, *sinoptikon, panoptik söylem*, *sosyal panoptisizm, sibernetik panoptikon, neopanoptikon, panoptik sınıflandırma*, *omnikon*.

Bu panoptikon merkezli kavramların tamamı gözetimi tanımlamayı hedeflemekte, ancak gözetimin sadece bir boyutunu açıklamaktadır. Örneğin, Thomas Matthiesen "*sinoptikon*" kavramı üzerinden kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla görünürlüğün dönüşümünü ele alırken Didier Bigo "*banoptikon*" kavramıyla gözetimin dışlayıcı boyutunu açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımların gözetimi açıklamada önemleri yadsınamaz olsa bile tarihi bir süreç içerisinde gözetimi açıklamayı hedefledikleri söylenemez.

Buna yönelik olarak geliştirilen bir yöntem ise, gözetimi modern öncesi, modern ve post-modern şeklinde kuramlaştırmaktır. David Lyon, *Gözetim Çalışmaları* adlı eserinde (2013), gözetim teorilerini hem modernlik hem de panoptik boyutuyla inceleyerek önemli bir araç sunmaktadır. Bu çalışmada da gözetimin her iki boyutunun teorik olarak incelenmesi faydalı görüldüğü için gözetim teorileri ilk olarak modernlik boyutuyla incelenecektir. Gözetimin *panoptik öncesi, panoptik odaklı* ve *panoptik ötesi* boyutları ise *modern gözetim teorileri* ve *post-modern gözetim teorileri* başlıkları altında incelenecektir. Öte yandan, bu sınıflandırma çabalarının gözetimi anlamayı kolaylaştırma amacı taşıdığı unutulmamalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, gözetim insanlık tarihi kadar eski bir süreçtir. Bu çalışmada yapılan sınıflandırmalar, bir dönemin bitip diğerinin başladığına işaret etmemekte, daha ziyade gözetim ilişkilerinin değişen yönünü göstermeyi hedeflemektedir. Bu çalışmanın yazarına göre, gözetimin amaçları, hedefleri ve barındırdığı güç ilişkileri temelde sabit kalırken ya da büyük bir değişime uğramazken, gözetim araçları ve gözetim ilişkileri üzerinden değişimler yaşanmaktadır.

1. GÖZETİMİ TEORİLEŞTİRMEK

1.1. Modern Öncesi Gözetim Pratikleri

Modern öncesi gözetim, gözetim çalışmaları disiplininde üzerinde yeteri kadar durulmayan bir alan olsa da gözetimin ortaya çıkışı ve yayılmasını anlamak açısından

değinilmesi gereken bir dönemdir. Zira insanların sosyalleşmesiyle ortaya çıkan, dokümantasyon ve yazıyla iç içe gelişen bir olgu olarak gözetimi yalnızca modern dönemleriyle ele almak bir eksiklik oluşturacaktır. Bu noktada modern ve modern öncesi dönem kavramlaştırmalarıyla neyin kast edildiğini açıklamak gerekmektedir. Bu çalışmada Anthony Giddens'ın modernlik tanımı esas alınmıştır. *Modernliğin Sonuçları* adlı eserinde Giddens, modernliği "*on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri*" olarak tanımlar (1994, s. 9). Giddens'ın burada işaret ettiği toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri ise kapitalizm, sanayileşme ve ulus-devlettir. Gözetim modern anlamda hem bu örgütlenme türlerinden etkilenmiş hem de onları etkilemiştir. Kapitalizm üretim ilişkilerinde, sanayileşme doğa ve insan ilişkilerinde ve ulus-devlet yönetim biçimleri ve şiddet kullanımı üzerinde yol açtıkları değişim ile tarihi bir eşik olarak modernliği niteler. Gözetim bu modern örgütlenme biçimleriyle olan ilişkisi nedeniyle modern boyutlarını kazanmış, modern öncesi gözetimin ötesine geçmiştir.

Modern öncesi gözetim kavramı ile aslında gözetimin en ilkel boyutlarına işaret edilmektedir. Nüfusun az olduğu, insanların küçük yerleşim yerlerinde örgütlendiği ve herkesin birbirini tanıdığı veya tanıma imkânı olduğu modern öncesi toplumlarda gözetim insanlar arası ilişkilere dayanmaktadır. Bu nitelikler nedeniyle modern öncesi gözetim yüz yüze ve doğrudan (aracısız) yürütülür, yereldir, gayri resmi ve düzensizdir (Lyon, 2013, s. 113). Bu özellikleri nedeniyle Gary T. Marx geleneksel (modern öncesi) gözetimi sınırlı, bilginin yerel kaldığı, genellikle kaydedilmediği ve analiz edilmesinin zor olduğu bir dönem olarak tanımlar (Marx, 2012, s. xxv). Bu sebeple modern öncesi dönemlerde gözetim, esas olarak güvenlik ve refah/huzur temelli bilgilerin kaydedilmesi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Her ne kadar bu nitelikler gözetim alanlarını, gözetimin kapsadığı zaman ve mekânı sınırlasa da modern öncesi dönemlerde de iktidarlar gözetim için çeşitli yollar geliştirmişlerdir. Bunun en eski örneklerini Çin Hanedanlıklarında görmek mümkündür. Rebecca Robinson (2022), Qin ve Han Hanedanlıklarında gözetim ve kayıt altına almanın hem pratik örneklerine hem de bu faaliyetlerin temelini oluşturan öğretilere yer verir. Han Hanedanlığı, bilinen en eski nüfus sayımı yoluyla halkını numaralandırmış ve kaydetmiştir. MS 2. yüzyılda yapılan sayımda nüfusun 57,7 milyon olarak tespit edilmesi, modern öncesi toplumlarda da gerekli bürokratik ve yasal alt yapının tesis edilmesi halinde gözetim ve sınıflandırmanın mümkün olduğuna işaret etmektedir. Yıllık olarak gerçekleştirilen bu sayımlarda bireyler isim, sosyal statü, ikamet bölgeleri ve bağlı oldukları idari bölgeye göre kaydedilmişlerdir.

Nüfus sayımlarını gözetim faaliyetleri açısından önemli kılan özellik, farklı özelliklerin tespit edilmesine yarayan bu sınıflandırma unsurudur. Nüfus sayımları sayesinde iktidarlar nüfusu yaş, cinsiyet, meslek vb. pek çok ögeye göre sınıflandırma, halk ve toplum hakkında bilgi üretme imkanına sahip olmaktadır. Nüfusun sayılması yoluyla üretilen bu bilgiler, iktidar için gerekli görülen alanlarda kullanılacak bir araca dönüşmektedir (Ruppert, 2008). Nüfus sayımının bu yönünü fark ederek erken dönem Çin'de nüfus sayımlarına ilham veren kişi Qin döneminde yaşayan devlet adamı Shang Yang olmuştur. Lord Shang Kitabı'nda Yang, devletin en önemli iki işlevinin tarım ve savaş olduğunu, bu iki alanda başarılı olabilmek için devletin güçlü bir nüfusa ihtiyacı olduğunu, bu nedenle devletin en önemli kaynağı olan nüfusun kaydedilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Nüfus sayımları gözetim faaliyetleri açısından önem arz etmesine rağmen, senede bir kez gerçekleştirilmesi nedeniyle nüfus üzerinde sürekli bir gözetime ve denetime imkân vermemektedir.

Bu durumun önüne geçmek için erken dönem Çin'inde komşular arasında ve aileler içinde karşılıklı sorumluluk ilkesi geliştirilmiştir. Bu ilkeye göre, nüfus beş evden oluşan parçalara bölünerek her evin diğer evler hakkında iktidarın gözü ve kulağı olması hedeflenmiştir. Ayrıca aile içinde de karşılıklı sorumluluk ilkesi getirilmiştir. Böylece bir kimsenin suç işlemesi halinde diğerlerince bildirilmesi, suça tanık olup bildirmeyenlerin de cezalandırılması amaçlanmıştır (Robinson, 2022, ss. 24-30). İktidarın nüfus hakkında bilgi sahibi olmasını içeren, halkın kendini izlemesini esas alan bu ilkeye ilham veren bir diğer kaynak ise Mozi metinleridir. MÖ 5. ve 3. yüzyıllar arasında yaşayan Mozi'ye dayandırılan metinlerde şu ifadeye yer verilmiştir:

> İyi bir şey duyduğunuzda veya gördüğünüzde, amirinize haber vermelisiniz. Kötü bir şey duyduğunuzda veya gördüğünüzde de üstünüze haber vermelisiniz (Robinson, 2022, s. 23).

Bu alıntıdaki "*iyi*" ve "*kötü*" ile elbette iktidarın belirlediği ölçütlere işaret etmektedir. Dolayısıyla, insanların diğerleri hakkında üstlerine bildirecekleri her şey, diğerlerinin iktidarca belirlenen kurallara uygunluğunu denetlemenin bir aracı olacaktır. Öte yandan, modern öncesi dönemlerde böylesine sıkı ve detaylı bir sistemin sürdürülmesi ve geniş etki alanına sahip olması, teknolojik yetersizliklerin de etkisiyle günümüze göre nispeten daha zordur. Nitekim Robinson'ın da belirttiği gibi, bu sistem bireysel ve adi suçları önlemekte yetersiz kalmıştır. Bunun yanında, Robinson sistemin asıl amacının suçları engellemekten ziyade nüfus üzerinde "gözetlendiği" bilgisinin oluşturulması olduğunu belirtir ki bu gözetimin temel işlevlerinden biridir (Robinson, 2022, ss. 30-31). Daha sonra Foucault'nun panoptikon değerlendirmesinde de göreceğimiz gibi (1992), izlendiğini ve görüldüğünü bilmek, gözetmenin olmadığı durumlarda dahi itaatin sürdürülmesini, içselleştirilmesini sağlayan temel unsurdur.

Erken dönem Çin Hanedanlıklarında karşımıza çıkan genel, tüm toplumu hedef alan gözetimin yanı sıra, daha özel amaçlara yönelik gözetim faaliyetlerine de modern öncesi dönemde rastlamak mümkündür. Han Hanedanlığı'nda gerçekleştirilen nüfus sayımından sonra modern öncesi gözetime ilişkin en kapsamlı verileri sunan ikinci kaynak olan *Domesday Book* bunun bir örneğidir. 1086 tarihli bu el yazmaları, insanlar ve mülkleri hakkında kapsamlı bilgiler içermekte olup İngiliz Kralı I. William'ın getirdiği yeni vergi ve toplum sisteminin kayda geçirilmesi amacıyla hazırlanmıştır (Lyon, 1997, ss. 39-40). 14. yüzyılda, kara veba salgınından oldukça ağır etkilenen Avrupa ülkelerinde ise, hastalık ve ölüm oranlarının kayda geçirilmesi ile halk sağlığına yönelik bilgilerin üretildiği, karantinaya alınması gereken enfekte alanların tespit edildiği "halk sağlığı gözetimi" gerçekleşmiştir (Weller, 2022, s. 165). Çalışmanın bu kısmında verilecek son örnek ise, *Ancien Régime* Fransa'sında meydana gelen "*cinsel gözetim*dir". 14. Louis döneminde dini otoritelerce desteklenen bu gözetim faaliyetleri esas olarak evlilik dışı ilişkilerin önüne geçilmesini, kürtajın engellenmesini, sadece doğurma amaçlı cinsel birlikteliklerin yaşanmasını ve eş cinselliğin yasaklanmasını temin etmeyi hedeflemiştir. Cinsel amaçlı bu gözetim faaliyetleri polis, dini otorite ve sivillerin iş birliği içerisinde, hiyerarşik olmadan yürütülmüştür (Perez, 2022).

Bu bölümde incelenen örneklerin de gösterdiği gibi, modern öncesi gözetim pratikleri güvenlik ve toplumsal refah amaçlarına yönelik olarak, egemenler ve iktidarlarca belirlenen ölçütlerin bireylerce uygulandığını denetlemek, bedenleri ve zihinleri bu ölçütlere göre hareket etmeye yönlendirmek, bu ölçütlere uymayan kimseleri disipline etmek ve gerektiğinde cezalandırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Gözetimin modern öncesi toplumlarda ortaya çıkan bu amaçları tarih boyunca pek de değişime uğramadan günümüze ulaşmıştır. Koronavirüs salgınıyla hayatımıza giren QR kodlar, aşısız ve/veya negatif test sonucu olmayan kimselere getirilen sınırlamalar, haftalarca

süren tam kapanma süreçleri de esas olarak iktidarlar tarafından belirlenen ve bireylerin uyması istenen, uymayanların çeşitli alanlarda cezalandırıldığı gözetim pratikleridir. O halde gözetimin modern öncesi pratiklerini ve güncel pratiklerini birbirinden ayıran şey nedir? Bu, esas olarak gözetimin amaçları değil uygulanış biçimidir. Bu bölümün girişinde de belirtildiği gibi, modern öncesi gözetim yüz yüzedir, doğrudandır, gayri resmi ve düzensizdir. Modern ve post-modern süreçler sonucu gözetimin ilkel özelliklerine yeni uygulanış biçimleri eklenmiştir, ancak ilkel özellikleri de korunmaya devam etmiştir.

1.2. Modern Gözetim Teorileri

17. ve 18. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve zaman içinde bütün dünyaya yayılan yaşam ve örgütlenme pratikleri, adına modernleşme dediğimiz olguyu meydana getirmiştir. Modernleşme sürecinin dinamosunu ise ulus-devletler, kapitalizm, sanayileşme, kentleşme ve bürokratik örgütlenme meydana getirmektedir. Bu unsurlar arasındaki ilişkiye dayanan modernleşme, özellikle 19. yüzyıla gelindiğinde tüm dünyada etkilerini göstermeye başlamıştır. Modernleşmenin verimlilik, hız ve geniş kapsamlı erişim gibi temel unsurları başta iş, eğitim ve askerlik olmak üzere pek çok alanı etkilerken disiplin ve öz-disiplin arayışı ön plana çıkmıştır. Daha önce kırsal alanlarda, ev merkezli olan çalışma hayatı yerini kapalı bir mekân olan fabrikaya bırakırken işçilerin emeğinden en fazla düzeyde verim almak, okullarda öğrencilerin zamanını en verimli şekilde geçirmelerini, eğitim hayatlarında modern dünyanın ihtiyacı olan bilgileri ve itaati kazanmalarını temin etmek amacıyla disiplin mekanizmaları devreye sokulmuştur. Modernitenin ortaya çıkardığı benzerlik, aynılık, bir örneklik ve tek tiplik arayışı, zaman ve mekân kontrolü, uzmanlaşma, iş bölümü ve uyumluluk ihtiyaçları (Lyon, 2013, s. 46; Dolgun, 2008, s. 79) gözetimi de disiplini sağlamanın temel unsuru haline getirmiştir. İş, eğitim hayatı ve sosyal hayat giderek kentlere kayarken mekânsal düzenlemeler

gözetimin ana unsuru olmuştur. Artık gözetim faaliyetleri bireyleri iktidarın taleplerine uygun olarak disipline etmek, onları bilgi nesnesi haline getirmek ve bireylerden en yüksek düzeyde verim alınmasını temin etmek amaçlarına yönelmiştir. Bu görevleri yerine getirmek için gözetim pratikleri sistemli ve rutin hale getirilmiş, sıradanlaştırılmış ve zaman içinde bireylerce kabul edilmesi, olağan karşılanması sağlanmıştır.

Modern gözetimin bu biçimsel özellikleri onu modern öncesi gözetimden ayırırken bürokratik örgütlenme de gözetimi yürüten kişi/nesneler bakımından onu önceki gözetim pratiklerinden ayırmıştır. Artık gözetim dosyalara ve diğer bürokratik kayıtlara dayalı olarak bürokrasi tarafından yürütülmektedir. Bürokrasi, "*Kimlerin izleneceği ya da hangi enformasyonun toplanacağına bir kez karar verildiğinde, temel işlemi yürüten makine*"dir (Lyon, (2013, s. 119). Bürokratik gözetim yoluyla elde edilen verilerin fazlalığı ve bu verilerden anlamlı bir bütün oluşturmak ihtiyacı sebebiyle sınıflandırma ön plana çıkmış ve modern gözetimin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Dosyalama ve sınıflandırma yalnızca bugüne ait veriler üretmekle kalmaz, geçmişin de kayıt altına alınmasına imkân verir. Böylece modern gözetim, modern öncesinin aksine, sadece şimdiki zaman merkezli değildir, aynı zamanda geçmişi de hedefler. Geçmiş kayıtları vasıtasıyla insanları bugün ödüllendirebileceği gibi cezalandırabilir de. Üstelik bunu sadece yerel düzeyde yapmaz. Modernleşmenin getirdiği teknolojik imkanlar, bilginin bir yerden başka bir yere transferini mümkün kılarken modern gözetimin ölçeği de genişler. Modern gözetim, yerel düzeyde yürütülen modern öncesi gözetimi aşarak hem yereli hem de ulusalı kapsayan bir biçime bürünmüştür. Bunun yanında, dosyaya dayalı modern gözetim gayrişahsileşmiş, dolaylı olarak da yürütülebilir hale gelmiştir. Bir kimse hakkında bilgi sahibi olmak isteyen iktidarın, artık doğrudan bu kişiyi takip etmesine ve izlemesine gerek yoktur. Bunun yerine ilgili kişinin dosyalarına bakmak yeterli olacaktır.

Modern gözetimi teorik olarak açıklamaya çalışan araştırmacılar, modernleşmeyle yakından ilişkili olan ulus-devlet, kapitalizm, sanayileşme ve bürokrasi gibi unsurları incelemiştir. Karl Marx kapitalizm ve iş yaşamını, Max Weber bürokrasi ve disiplin ilişkisini, Anthony Giddens ulus-devleti gözetim bağlamında incelerken Michel Foucault ise panoptikon şemasını kullanarak modern gözetimi ele almıştır. Burada panoptikonun gözetim teorilerindeki merkezi rolü esas alınarak modern gözetim teorileri üç alt başlıkta, *panoptik öncesi, panoptik odaklı* ve *panoptik ötesi* olarak incelenecektir.

1.2.1. Panoptik Öncesi Modern Gözetim Teorileri: Marx ve Weber

Çalışmanın bu bölümünde Karl Marx ve Max Weber'in gözetime ilişkin değerlendirmeleri incelenecektir. Her ne kadar bu iki isim çalışmalarını doğrudan gözetimi açıklamak üzerine kurmamışlarsa da ele aldıkları konuların gözetim ile bağlantısının kaçınılmazlığı, bu iki ismi gözetim teorilerinin erken dönemi için hayati kılmaktadır. Marx eserlerinde emek-sermaye çelişkisini, emeğin modern hayattaki rolü ve biçimini incelerken Weber çalışmalarında bürokrasiye ve rasyonelleşmeye vurgu yapmaktadır. Burada ilk olarak Marx'ın çalışmalarında gözetim faaliyetleri, ardından Max Weber'in bürokrasi merkezli yaklaşımı incelenecektir.

Bozkurt'un (2000) işaret ettiği gibi, gözetim olgusuna sosyal teoride ilk dikkat çeken kişi Karl Marx olmuştur. Modern dünyada kapitalizmin oynadığı rolü, üretim ilişkileri ve emek-sermaye çelişkisi üzerinden açıklamaya çalışan Marx'a göre, gözetim kapitalist ekonominin ve ulus-devletin temel bir yönünü oluşturur (Fuchs, 2013). Modern dünyada kölelik ortadan kalkmış olmakla birlikte, sömürü devam etmekte ve bu sömürünün gerçekleştiği mekanların başında şüphesiz fabrika gelmektedir. Marx, fabrikalarda uygulanan gözetim faaliyetlerini kışla disiplinine benzetir (2011, s. 406). Bunun yanında, köleliğin ortadan kalkması insanlar üzerinde fiziki şiddetin uygulanmasının önüne geçmektedir belki, ancak Marx'a göre (2011, s. 405) "*köle*

çalıştıranların ellerindeki kamçının yerini, şimdi, gözcülerin elindeki ceza defteri alıyordu". Marx bu vurgu ile yalnızca sömürünün gözetim aracılığıyla devam ettiğine işaret etmemekte, aynı zamanda gözetimin disiplinci yönünü de vurgulamaktadır. Belki kamçı ortadan kalkmıştır, ama başta para cezası olmak üzere sermaye sahibinin elindeki araçlar itaat üretmekte etkilidir. Marx'ın vurguladığı bir diğer nokta, karlılığını en üst seviyeye çıkarmaya çalışan kapitalistin elinde iki araç olduğudur ki bunlardan birincisi işçinin emeği, diğeriyse üretim araçlarıdır. Sermaye sahibinin bu aracı en etkili şekilde kullanılmasını sağlayan şey ise denetim gücüdür. Marx'a göre:

> [İ]şçi, emeğinin ait bulunduğu kapitalistin denetimi altında çalışır; kapitalist, işin usulüne uygun yapılmasına, üretim araçlarının akıllıca kullanılmasına büyük bir özen gösterir. Böylece gereksiz hammadde israfı olmayacağı gibi, araçların, zorunlu olarak işte yıpranmasının ötesinde, yıpranma ve aşınması da önlenmiş olur (2011, s. 187).

Marx'ın gözetime ilişkin değerlendirmeleri çoğunlukla kapitalizm ve ekonomi üzerinden yorumlansa da Christian Fuchs bunun eksik bir yaklaşım olduğuna ve Marx'ın gözetimi ekonomik bir anlama indirgemediğine işaret eder. Fuchs'a göre Marx gözetimi siyasi bir tahakküm aracı olarak da ele almış, bunun yanında karşı gözetim için de olası mücadele alanlarını tanımlamıştır. Fuchs, karşı gözetim konusunda Marx'ın özellikle basına verdiği işleve işaret ederek Marx'ın gözetimin siyasi ve ekonomik yönüne işaret ettiğini gösterir (Fuchs, 2013, s. 5).

Max Weber ise, gözetimin disiplinci yönüne vurgu yaparken rasyonel bir örgüt olarak değerlendirdiği bürokrasiden hareket eder. Weber'in gözetim ve disiplin açısından kapitalizmden ziyade bürokrasiyi öne çıkarmasının altında yatan sebep, "*çok büyük modern kapitalist işletmelerin kendileri[nin] de katı bürokratik örgütlenmelerin başlıca modelleri*" olmasıdır (Weber, 2021, s. 234). Bürokrasinin kayıt altına alma, adlandırma,

kimliklendirme ve sayım gibi temel özellikleri onu gözetim açısından önemli bir unsur haline getirir. Nitekim, Weber'e göre bürokratik örgütlenmeyi öteki yönetim biçimlerinden ayıran başlıca nitelikler doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, birlik, tam bağımlılık, sürtüşmenin ve maddi ve kişisel maliyetlerin azaltılmasıdır ki bunların önemli bir kısmı gözetim yoluyla ele geçirilen bilgilere dayanmaktadır (2021, s. 233). Bürokrasi sahip olduğu bu nitelikler sayesinde rasyonel bir makine gibi işleyen bir aygıttır. Bu aygıtın kusursuz işlemesini, tam mekanikleşmesini sağlayan unsurlardan biri de katı bir disiplin ve denetimdir. Daha sonra Foucualt'nun da vurguladığı gibi, doğrudan şiddet araçlarının kalıcı veya uzun süreli etki oluşturması mümkün değildir, bu ancak disiplin ve denetimle başarılabilir. Bu sebeple Weber (2021, s. 236), "*disiplin, yönetimin dosyalanmış belgelere dayanılarak yürütülmesinin büyük pratik öneminden bile daha önde gelir*" der.

Weber disiplin kavramıyla "*alınan emrin tutarlı bir rasyonellik ve metodik bir uzmanlıkla tam olarak yerine getirilmesini*" kast eder (2021, s. 250). Ona göre, disiplin; kişiselliğin ortadan kalkması, kişisel eleştirinin tamamen durdurulması ve aktörlerin gözünü kırpmadan emirleri yerine getirmesinden meydana gelirken bunu temin etmek için itaat eden öznelerin eşzamanlı olarak bir araya gelmelerine, ya da çok büyük bir kitle olarak hareket etmelerine gerek yoktur. Çünkü "*disiplini belirleyen, çok sayıda insanın itaatinin rasyonel bir örneklik taşımasıdır*." (2021, s. 250) Weber, modern hayatta disiplinin rasyonelliğine vurgu yaparken bürokrasiyi de disiplinin en rasyonel türevi olarak değerlendirir (2021, s. 251). Bunun yanında Weber, Firavunlar dönemi, Roma dönemi ve Orta Çağ'a işaret ederek disiplini tarihsel bir olgu olarak alır. Onun açısından disiplinin modern halini farklı kılan ise rasyonelleşmesidir:

> Şu var ki, ekim alanlarının tersine, fabrikadaki örgütsel disiplin tümüyle rasyonel bir temel üzerine kurulmuştur. Tek tek işçilerin

> optimum kârlılığı, uygun ölçme yöntemlerinin yardımıyla, üretimin tüm öteki maddi araçları gibi hesaplanmaktadır (2021, s. 253).

1.2.2. Panoptik Odaklı Modern Gözetim Teorileri: Bentham ve Foucault

Michel Foucault'nun 1975 yılında "*Surveiller et punir*" adıyla yayımladığı kitabı kısa zamanda pek çok dile çevrilmiş ve sosyal bilimler alanında oldukça etkili olmuştur. Cezalandırma ve disiplin yöntemlerinin tarihsel seyrinin ele alındığı eserde fiziksel şiddete dayalı, halkın gözünün önünde, adeta bir şölen havasında, azap çektirmenin görkemini ortaya çıkaran cezalandırma biçimlerinin zaman içinde yerini nasıl daha şiddetsiz, kansız ancak itaatkâr bedenler üreten süreçlere bıraktığı ele alınır. Foucault, cezalandırmanın bu dönüşümünde hapishane kurumunun rolüne vurgu yapar ve bunun için de Jeremy Bentham'ın *Panoptikon* adını verdiği hapishane tasarımını ele alır. Focuault'nun yaklaşımında *Panoptikon*, modern cezalandırma ve disiplin mekanizmalarının, cezalandırma ve disiplin işlemlerini uygulayan iktidar teknolojisinin en somut halidir. Jenkins'e göre Bentham'ın tasarladığı Panoptikon modeli gözetimin arketipi değilse bile prototipini oluşturmaktadır (Jenkins, 2012, s.163). Yunanca "*her, her şey, tamamen*" gibi anlamlara gelen *pan* ve "*görmek, görüş*" anlamlarına gelen *optikon* kelimelerinin birleşiminden oluşan, "*her yeri/her şeyi gören*" anlamına gelen *panoptikon* kavramı, Bentham tarafından bir hapishane taslağı olarak geliştirilmiştir.

1.2.2.1. Bentham ve Panoptikon

Bir gemi mühendisi olan Samuel Bentham, 1784 yılında panoptikonu fabrikalarda çok sayıda işçinin gözetim ve denetimini kolaylaştıran bir tasarım olarak üretirken Jeremy Bentham, bu fikri çalışma bağlamından koparark bir hapishane modeline dönüştürür (Pease-Watkin, 2019). Bentham'ın panoptikonu fiziksel olarak hiçbir zaman kurulamasa da fikirleri sosyal teoride oldukça etkili olmuştur. Modern öncesi dönemlerde esas olarak din ve Tanrı kaynaklı iktidarın gücünün bir sembolü olan göz metaforu, Bentham'ın

panoptikonu ile sekülerleşmiş, din dışı ve kutsal olmayan bir iktidar aracı olarak kullanılmıştır (Çoban ve Özarslan, 2019, s. 7). Bir hapishane olarak panoptikon şu şekilde tasarlanmıştır:

> Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Çevre bina hücrelere bölünmüştür; bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını kat etmektedir. Bunların biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğer de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kulede tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir ilkokul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binaların içindeki küçük siluetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır (Foucault, 1992, s. 217).

Mark Andrejevic ve Kelly Gates (2014, s. 190) bu modelin "*mahkumları herhangi bir zamanda izlenebilecekleri konusunda uyarmak için yakınlarda görünen boş, opak bir kule ile*" etkili hale geldiğini dile getirir. Gerçekten Bentham (2019, s. 23) da mektuplarında, "*gözetlenen insanların kendilerini her zaman gözetim altındaymış gibi hissetmelerinin, yani en azından büyük ihtimalle böyle olmasının, muhtemelen en önemli nokta olduğunu fark ettiğinizde memnun olacaksınız*" diyerek tasarımının bu yönüne vurgu yapar. Gözetmenin istediği her an herkesi gözlemesine izin veren, buna karşılık gözetlenenlerin kulenin durumundan asla emin olamadığı bu modelde, artık iktidar şiddet

üzerinden icra edilmemekte, "*yumuşaklık*" (Bentham, 2019, s. 29) ön plana çıkmaktadır. Dahası Bentham, binayı inşa edip işletecek olan müteahhite de asla mahkumların ölümüne sebep verecek yetkilerin verilmemesi gerektiğine işaret eder (2019, s. 43). Mahkumlar ne şiddet ne açlık ne de başka bir unsur nedeniyle fiziki zarara uğrayacaktır, bunun yerine tecrit ve çalışma gibi araçlar üzerinden ıslah edileceklerdir. Tecrit ve çalışma, Bentham'ın modelini etkili kılan iki ana unsurdur. Tecrit yoluyla mahkumlar ile diğer herkesin iletişimi kesilmekte, böylece yalnız kalan mahkûmun düşünerek suçunun farkına varacağı varsayılmaktadır. Mark Poster, Bentham'ın modelini bu özelliği nedeniyle "*suçlunun zihnini ihlalin mantıksızlığından normun rasyonelliğine çeviren bir oyun*" olarak niteler (Poster, 2007, s. 90).

Ayrıca mahkumların birbirleriyle iletişiminin kesilmesi nedeniyle isyan ve diğer suçların da önüne geçilmektedir. Diğer bir deyişle, mahkumların bir topluluk haline gelmesi engellenmekte, bir yığın olarak kalmaları temin edilmektedir (Bentham, 2019, s. 30). Öte yandan, mahkumların sürekli olarak yalnız kalmaları da sakıncalıdır. Bu sebeple Bentham, panoptikonu hem bir hapishane hem de bir çalışma yeri olarak tasarlamıştır. Çalışma yoluyla mahkumlar hem zamanını verimli geçirecek hem de müteahhit için üretimde bulunacaktır:

> Eğer, adam çalışmazsa, sabahtan akşama dek, konuşabileceği bir kişi bile olmadığından, berbat ekmeğini yiyip suyunu içmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. Eğer çalışırsa, zamanı geçirecektir ve eti ve birası, ya da kazancıyla neyi almaya gücü yeterse o olacaktır ve tek bir kere bile şiddet görmeden başka türlü elde edemeyeceği bazı şeyleri elde edecektir (2019, s. 47).

Çalışmanın dolaylı bir etkisi ise, çalışmayan kişinin bu gelirden mahrum bırakılması yoluyla çalışma yönünde teşvik ve hatta disipline edilmesidir. Bunun yanında,

Bentham'ın modelinde müteahhit/işveren ile mahkûm/işçi arasındaki ilişki tutukluluk süresinden sonra da devam edeceği varsayılmaktadır. Zira bir kere suç işlediği için toplum tarafından dışlanacak olan eski mahkûm, iş bulmakta zorlanacak ve böylece "eski efendisi" ile çalışmak zorunda kalacaktır.

Bentham'ın modelinin bir diğer yüzünü ise görme eylemi, ya da gözetleyici oluşturur. Bentham'a göre, gözetim arttıkça ve bireyler iktidarın gözünün farkında oldukça, bu eylemden beklenen faydanın arttırılması mümkün olacaktır. Gözetimi olabilecek en üst düzeye çıkaran şey ise gözetmenin konumudur. Bentham'a göre (2019, s. 23), gözetim "*işin[in] özü, iyi bilinen, etkili görünmeden gözetleme mekanizmasıyla birleşen gözetleyicinin konumunun merkeziliğinde yatmaktadır*" ve bunu sağlayan da binanın sahip olduğu dairesel biçimdir. Bu dairesel biçim sayesinde gözetmen, konumunu hiç değiştirmeden mahkumların tamamını, üstelik aynı anda gözetleyebilecektir. Dışarıdan bakışlara kapalı olan, ancak içeriden her yeri görmeyi mümkün kılan gözetmen locası, itaat, disiplin ve ıslah üreten bir mekandır. Ayrıca Bentham, gözetmen locasında sadece gözetmenin değil, ailesinin de kalmasının mümkün olduğunu ve böylece, gözetmen için iş ve ev hayatı tek bir mekânda toplanarak gözetmenin locada geçirdiği vaktin de en üst seviyeye çıkacağını dile getirir. Gözetmenin ailesinin locada yaşamasının dolaylı bir etkisi ise, kulenin asla boş kalmayacak olmasıdır. Asıl gözetleyici/başgardiyan kulede olmasa bile, daima bir göz mahkumları gözetmekte olacaktır ki bu da bakışı ve görünürlüğü kaçınılmaz kılacaktır. Üstelik bu tasarım sadece mahkumların değil, gözetmen/başgardiyanın yardımcılarını da tıpkı mahkumlar gibi izlemeye ve denetlemeye imkân vermektedir.

Bentham'ın mektuplarında ele aldığı bir diğer konu ise bu tasarımın hapishane dışında olası kullanım alanlarıdır. Ona göre bu model fabrikalarda, tımarhanelerde, hastanelerde ve hatta okullarda da kullanılabilir. Bu, Bentham'ın gözetimi bir ıslah,

terbiye, ceza, çalışma, tedavi ve eğitim üreten bir makine olarak gördüğüne işaret etmektedir. Model hangi amaç için kullanılırsa kullanılsın, gözetimin yeteri kadar arttırılması ile amaca ulaşmak o kadar mümkündür.

1.2.2.2. Foucault ve Panoptikon: Disiplin ve Gözetim

Panoptikon modelini literatüre kazandıran Bentham kardeşler olmakla birlikte bu kavramı popülerleştiren isim Fransız düşünür Michel Foucault olmuştur. *Hapishanenin Doğuşu* (1992) isimli kitabında genel olarak cezalandırma usullerinin değişimini ve disiplinci sistemlerin yaygınlaşmasını, özelde ise hapishanenin doğuşunu tartışan Foucault, modern toplumu bir gözetim toplumu olarak tanımlar. Foucault panoptikon üzerine olan görüşlerini esas olarak bu çalışmada açıklamış ise de çeşitli çalışmalarında da sık sık gözetime, panoptikona, hapishaneye ve disipline ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. Üstelik *Hapishanenin Doğuşu*'nda ele almadığı ve bu sebeple sık eleştirildiği, karşı gözetim ve gözetime direnen özneler gibi konulara daha sonraki çalışmalarında, örneğin *Cinselliğin Tarihi*'nde (2021), yer vermiştir. Çalışmanın bu kısmında gözetim teorilerinde panoptikonun hayati rolü esas alınarak, Foucault'nun gözetime ilişkin görüşleri daha çok *Hapishanenin Doğuşu*'nda ortaya koyduğu yaklaşım üzerinden değerlendirilecek, yazarın diğer metinleriyle bağlantı daha çok panoptikon üzerine olan düşünceleri üzerinden kurulacaktır.

Marksist düşünürlerin aksine siyasal iktidarın sadece ideoloji üzerinden işlemediğini düşünen Foucault, bedenin bir iktidar aracı olduğunu ve siyasal iktidarın fiziksel bedenler üzerinde de icra edildiğini öne sürer (2011, s. 146). Beden üzerinde uygulanan iktidarın temelinde ise disiplinler ve disiplinci yöntemler yer almaktadır. Bir iktidar teknolojisi olarak ele aldığı Panoptikon metaforu üzerinden disiplinci iktidarı açıklayan Foucault, *siyasal anatomi* adını verdiği bu olgunun 17. ve 18. yüzyılda yaygınlaştığını belirtmekle birlikte onu ani ve yeni bir keşif olarak da değerlendirmez.

Ona göre, *disiplinler* adını verdiği bu araçlar, tarih boyunca varlığını sürdürmüş ve konjonktürün taleplerine cevap vermek üzere her zaman hazırda beklemişlerdir. Kolejlerde, ilkokullarda, hastane ve askeri örgütlerde karşımıza çıkan disiplinleri, modern anlamda farklı kılan iki şey vardır: "*toplumların gelişmesi ve bireylerin oluşumu*" (1992, s. 171). Bu iki olgu, kapitalizmle de eklemlenerek eski cezalandırma yöntemlerinin terk edilmesine ve disiplinci yöntemlerin ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Foucault'ya göre hem mutlak bir katliam hem de ekonomik bir felaket olan eski cezalandırma yöntemlerinin yerini hem tehlikeli addedilen kimseleri eleyen hem de bunu ekonomik şekilde yapan bir mekanizma olarak disiplinler ortaya çıkmıştır (2011, s. 105). Foucault disiplinleri "*bedene işlemlerinin özenli denetimine izin veren, onun güçlerinin sürekli olarak tabi kılınmasını sağlayan ve onlara bir itaatkârlık yarar oranını dayatan*" yöntemler olarak tanımlar (1992, s. 169). Ona göre, bireyin bedeni disiplinler aracılığıyla bir iktidar mekanizmasının içine girmekte, burada itaatkâr bedenler üretilmektedir. İtaatkâr beden ise disiplinci yöntemler yoluyla tabi kılınabilen, kullanılabilen ve geliştirilebilen bir bedendir.

Foucault'ya göre 17. yüzyıl ve 18. yüzyılda toplumların gelişimi ve bireylerin ortaya çıkmasıyla disiplin yeni bir biçim alırken bu yeni biçimi doğuran unsurlar *denetim ölçeği*, *denetim nesnesi* ve *denetim tarzı*dır. Eskiden beden bir kitle ve bütün olarak ele alınırken artık beden ayrıntıda işlenmeye, en ince ayrıntılarına kadar incelenmeye ve siyasi anatominin nesnesi olmaya başlayarak *denetimin ölçeği* bedenin detaylarına indirilmiştir. Önceleri *denetimin nesnesi*, bedenin dış ve görünür unsuları, Foucault'nun demesiyle bedenin işaretleri iken artık uygulama/faaliyetler esas alınmakta, rıza üretecek bir baskı yoluyla uygulamalar öne çıkmaktadır. Değişen son husus ise *denetim tarzı*dır. Artık denetim sonuçlardan ziyade süreçlere odaklanmaktadır. Denetimde yaşanan bu üç kritik değişim, disiplinleri yeni bir biçime sokarken iktidar mekanizmaları da değişmekte,

önceleri bedeni bir gösteri unsuru olarak gören iktidar artık bedeni sürekli bir biçimde gözetlenmesi gereken bir şey olarak ele almaktadır. Disiplin, gösteri nesnesi olan bedeni cezalandırırken yeri geldiğinde vahşice yöntemlerle ondan bir şeyler alırken (1992, ss. 3-86) bedenin gözetim nesnesi olarak görülmesiyle bedenden bir şey almak değil, onu terbiye etmek esastır. Bedenin isyan ve itaatsizlik gücünü azaltan disiplin öte yandan faydayı artırmak için bedenin bu işleve yönelik güçlerini artırır. Böylece disiplin, bedenin güçlerini azalttığı kadar arttırmaktadır.

Foucault disiplini *hücresel, organik, oluşumsal* ve *bileştirici* olarak tanımlar ve disiplinin işleyişini bu özellikler üzerinden açıklar (1992, s. 208). Ona göre disiplini hücresel kılan şey mekanları dağıtması, diğer bir ifadeyle *dağıtımlar sanatı*dır. Dağıtımlar sanatı yoluyla disiplin mekânı çözümler, eylemi bir mekân içinde dağıtarak zaman ve mekânın ekonomisinden en iyi şekilde yararlanır. Mekânın dağıtımı sırasında dört yöntem kullanılır ki bunlar *çitleme, çerçeveleme, işlevsel yerleşimler* ve *mertebe*dir. *Çitleme* türdeş olmayan, birbiriyle birebir aynı olmayan unsurların üstü kapalı bir mekânda bir araya getirilmesidir. Çitlemenin en sık görüldüğü yerler kolej ve kışlalardır. *Çerçeveleme* esas olarak bir kişinin mekân ile çerçevelenmesi, her mekânın da sadece bir kişiyle çerçevelenmesinden oluşur. "*Her kişiye kendi yeri; her yere bir kişi*"nin yerleştirildiği bu yöntemin görüldüğü mekanların başında manastır hücreleri gelir. Çitlemede türdeş olmayan nesneler tek bir mekânda grup halinde bir araya getirilirken çerçeveleme yönteminde bireylerin toplu hareket etmesinden kaçınılır. *İşlevsel yerleşimler* yönteminin amacı mekânı, bireylerin gözetim altında tutulduğu bir yerden daha öte bir işleve taşıyarak mekânın faydalı hale getirilmesidir. Böylece bireyler hem birbirlerinden tecrit edilecek hem de üretim süreçlerine dahil edilecektir. Bu yöntemin en sık görüldüğü mekanların başında gelen atölyede işçiler hem her an gözetime hazır biçimde bulunur hem de üretime katkı sunar. Mekânın dağıtılmasında kullanılan son

yöntem ise mertebedir. *Mertebe* yoluyla gözetim nesnelerinin kendi aralarında hareket etmesine izin verilir. Bu yöntemi önceki disiplin araçlarından ayıran nokta ise mertebelerin köklü ve kalıcı olmaması, değişikliğe ve dolaşıma izin veren bir düzen oluşturmasıdır (1992, ss. 175-180).

Focuault disiplinin organikliğini *faaliyetlerin denetimi* üzerinden açıklar. Ona göre, disiplin faaliyetleri bölüp yeniden birleştiren bir olgudur. Faaliyetlerin denetimini sağlayan yöntemler ise *zaman kullanımı, eylemlerin zamansal yoğunlaşması, beden ile jestlerin korelasyonu, beden-nesne eklemlenmesi* ve *zamanın tüketici kullanımı*dır. *Zaman kullanımı* elbette 17. yüzyıl disiplinine özgü bir kavram değildir. Manastırlarda, kışlalarda, atölyelerde ve hastanelerde kullanılan bu yöntemin tarihi çok daha eskilere dayanmaktadır. Öte yandan modern disiplin ile birlikte zaman kullanımı için kullanılan yöntemler inceltilmiş ve zaman çeyrek saat, dakika ve saniye cinsinden unsurlara bölünmüştür. Zamanın bölünmesi sayesinde faaliyetlerde kesinlik ve titizliğe ulaşılmıştır. İkinci yöntem olan *eylemin zamansal yoğunlaşması* ise her harekete bir yön, genişlik ve süre verilmesini, bunların birbirlerini izlemesi yoluyla faaliyetlerin denetlenmesini ifade eder. Eylem zamanda yoğunlaştıkça faaliyetlerden elde edilen fayda artarken zaman da bedene nüfuz etmekte, bedenin hareketlerini etkilemektedir. Bir diğer yöntem olan *beden ve jestin korelasyonuyla* beden ve jest arasındaki en iyi ilişkinin tesis edilmesi hedeflenir. Yalnızca bir dizi jestin bireylere öğretilmesi veya dağıtılması amaçlanmaz, "*her şey istenilen hareketin desteği olmaya*" (1992, s. 188) davet edilir. Dahası, faaliyetlerin denetlenmesi *beden-nesne eklemlenmesi* üzerinden gerçekleştirilir. Bu durumda iktidar, beden ile kullandığı nesneyi birbirine bağlayarak beden-silah, beden-alet, beden-makine bütünü elde etmeyi hedefler. Böylece iktidar üretim ağı içerisinde sadece ürüne el koyan bir güç olmaz, üretim ağını sürdürerek beden üzerinde baskıcı bir güç uygular. Diğer bir deyişle, iktidar var olan ürüne değil üretim sürecine etki eder. Faaliyetlerin denetiminde

karşımıza çıkan son yöntem *zamanın tüketici kullanımı*, zaman kullanımının olumsuz işlevinin yanına olumlu bir öge katar. Önceden zaman kullanımıyla bir olumsuzluk olarak değerlendirilen israfın önüne geçmek amaçlanırken artık zamanın tüketici kullanımı yoluyla, zaman ekonomik açıdan olumlu bir biçimde kullanılır (1992, ss. 185-194).

Foucault, disiplinin oluşumsal yönünü zamanı toplayan ve sermayeye dönüştüren oluşumların örgütlenmesi faaliyeti üzerinden ele alır. Oluşumların örgütlenmesi yoluyla birbirini izleyen faaliyetler bir "dizi" haline getirilerek süre iktidar lehine kuşatılır, ayrıntılı bir denetim kurularak zamanın her anına dakikçe müdahale edilir, zamansal dağınıklık toplanır ve iktidar adeta zamanla eklemlenir. Bu amaca yönelik olarak süre, birbirini izleyen veya birbirine paralel olan parçalara ayrılır, ardından bu parçalar analitik bir şemaya göre örgütlenir, daha sonra bu analitik şemalar belli bir amaca yönlendirilir ve son olarak da daha önce belirlenen dizilerin dizisi kurulur. Bunun içinse bireyler düzeylerine, kıdemlerine ve rütbelerine göre sıralanır, bu düzen üzerinden bireylere talimatlar verilir, ayrıca nesneler birbirini takip edecek şekilde dizilir (1992, ss. 194-201).

Foucault'ya göre disiplin (1992, s. 204), "*yalnızca bedenleri dağıtmak, onlardan zamanı çekip almak ve bunu birikimli hale getirmekten ibaret olmayıp; etkin bir aygıt elde edebilmek için güçleri birleştirmektir*." Bu sebeple disiplini biliştirici bir güç olarak da tanımlayan Foucault, disiplinin bu biçiminin üç araç üzerinden meydana geldiğini ve bunların *bedenlerin bileşimi*, *zamanların bileşimi* ve *işaretlerin bileşimi* olduğunu belirtir. *Bedenlerin bileşimi* tekil bedenin bütün içerisinde eritilmesiyle meydana gelirken *zamanların bileşimi* disiplin nesnelerinin zamanının iktidarın zamanına göre ayarlanmasıyla oluşur. *İşaretlerin bileşimi* ise esas olarak emirler üzerinden, bedenlerin cevap vermeye zorunlu oldukları işaretler üzerinden meydana gelir (1992, ss. 202-211).

Hücresel, organik, oluşumsal ve bileştirici özellikleri disiplinin aynı zamanda nasıl işlediğini gösterir. Disiplin bu dört unsur üzerinden, yukarıda tanımlanan çeşitli biçimler

üzerinden bedenleri hedef alır, onları iktidara tabi kılar, onları terbiye eder. Bedenleri terbiye eden disiplinsel iktidar, başarılı olmak için ki çeşitli aletler kullanır ki bunlar *hiyerarşik gözetim, normalleştirici yaptırım* ve *sınav*dır. Foucault'ya göre disiplinsel iktidar, *normalleştirici yaptırımlar* aracılığıyla yürürlükteki hukuk sisteminin yanında bir "alt-ceza" sistemi oluşturarak bireyleri denetler, ödüllendirir ve şayet gerekiyorsa cezalandırır. Bu "alt-ceza" sistemi zaman, mekân, faaliyetler, tavırlar, söylev, beden ve cinsellik üzerinden kendini göstererek mikro-cezalandırmalarda bulunur. Örneğin, mevcut yasalara göre hukuk dışı bir durum olmasa bile disiplinsel iktidar açısından işçilerin aylaklık ya da gevezelik etmesi normalden bir sapmadır. Disiplin açısından iktidarca belirlenen kurallara uymayan her şey bir sapmayı ifade eder ve iktidar, bu sapmaları cezalandırmak yoluyla "*normalleştirici yaptırımları*" devreye sokarak normali tahkim eder (1992, ss. 223-230). Üstelik bu normalleştirme ve normali tahkim etme süreçleri tek seferlik değildir, sürekli olarak tekrar eder, bireylerin normale uyup uymama durumunu sürekli olarak denetler ve gözler:

> Tüm noktalardan geçen ve disiplin kurumlarını her an denetleyen sürekli cezalandırma kıyaslamakta, farklılaştırmakta, hiyerarşik hale getirmekte, türdeşleştirmekte, dışlamaktadır. Tek kelimeyle, normalleştirmektedir (1992, s. 230).

Normalleştirici yaptırımların uygulanması ölçme ve değerlendirme süreçlerine ihtiyaç duyarken bu noktada devreye *sınav* girer. Sınav yoluyla hem birbirinden farklı olan çok sayıda birey, aynı norm üzerinden değerlendirmeye tabi tutulur, hem de başarısız olanlara karşı yaptırım uygulanır. Böylece herkes sürekli kıyaslanır, dahası bu kıyaslama işleminin de sürekli olduğunun farkında olur. Sınavı önemli kılan bir diğer nokta ise, ortaya çıkardığı bireysel verilerdir. Sınav yoluyla bireysellikler belgeye dayalı bir alana sokulması yoluyla ortaya çıkan bu veriler üzerinden disiplinsel iktidar kıyaslama,

sınıflandırma, karşılaştırma, kategoriler oluşturma ve ortalamalar elde etme imkanına sahip olur. Dahası sınav, geleneksel iktidar ile disiplinsel iktidar arasındaki temel bir farka, görünürlüğün değişimine işaret eder. Geleneksel iktidar kendini göstermek yoluyla iktidarını icra ederken disiplinsel iktidar bu görünürlüğü değiştirerek nesneleri görünür kılar. Foucault bu durumu öğrenciler arasında bir zamanlar çok yaygın olan düelloların giderek önemini kaybetmesi üzerinden açıklar. Gerçekten de iktidarın, güçlü olanın fiziksel olarak kendini ortaya koyduğu bir gösteri olan düellolar yerini öğrencilerin aynı anda, aynı mekânda, aynı şartlar altında ve aynı norma göre ölçüldüğü sınavlara bırakırken iktidar da göz önünden çekilmekte, bakışın nesneleri görünür hale gelmektedir (1992, ss. 231-241).

Terbiye ve ıslah etmeyi hedefleyen disiplinsel iktidar tarafından kullanılan üçüncü araç ise *hiyerarşik gözetim*dir. İktidar, üzerinde baskı kurmak istediği bedenlerin kendisine olabildiğince açık ve görünür olmasını talep eder. Zira baskı ancak bedenlerin görünür olmasıyla mümkün olacaktır. Foucault hiyerarşik gözetimin en somut göründüğü yer olarak askeri kamplara işaret eder. En üstte yer alan, en üst rütbeli subaya ait olan çadırın konumu diğer bütün çadırların durumunu ve konumunu görecek şekilde belirlenirken alt sıralarda yer alan askerlerin de birbirlerini gözetlemesine imkân veren bir mimari kullanılarak astların üstlerinin, ya da farklı bir deyişle iktidarın gözü olmasına dikkat edilmiştir. Foucault'ya göre disiplinsel iktidarın ortaya çıkışı sadece görme ihtiyacını değil, aynı zamanda görünenler üzerinde etki, müdahale ve değişiklik yapma ihtiyacını da doğurmuş, böylece gözetim önemli bir araç haline gelmiştir. Disiplinsel iktidarın ihtiyaç duyduğu bu modern gözetimin en net görüldüğü alanların başında ise büyük atölyeler ve fabrikalar gelmektedir. Buralarda uygulanan gözetim müfettişlerin dışarıdan ya da ustabaşının içeriden yaptığı gözetimden farklıdır, bu ikisini de içine alan yeni bir gözetimdir. Sürekli ve yoğun bir denetime dayanır ve tüm çalışma yaşamını

kapsar. Yalnızca ortaya çıkarılan ürün ya da üretim süreci değil, işçilerin bilgileri, hal ve hareketleri, zaman kullanımları ve işe bağlılıkları da sürekli olarak gözetlenir ve denetlenir. Bu sebeple gözetim işi uzmanlaşmış, sürekli olarak fabrikada bulunan ama işçilerden de ayrı bir konumu olan personele emanet edilmiştir (1992, ss. 214-222). Bu gözetmen, sahip olduğu konum ve bakış nedeniyle disiplinsel iktidarın hedeflenen şekilde işlemesinde son derece hayati bir rol oynar ki Foucault bu durumu şu cümlelerle açıklar:

> Tam bir disiplinsel aygıt, tek bir bakışla her şeyi sürekli olarak görmeye olanak verecektir. Merkezi bir nokta aynı anda hem her şeyi aydınlatan ışıkların kaynağı, hem de bilinmesi gereken her şeyin yoğunlaşma yeri olacaktır: hiçbir şeyi kaçırmayan mükemmel göz ve tüm bakışların yönelik olduğu merkez (1992, s. 218).

Hiçbir şeyi kaçırmayan bu mükemmel göz ve merkeze olan ihtiyaç, Foucault'yu *Panoptikon'*a getirir. Foucault *Panoptikon'*u bir siyasi teknoloji ve makine olarak değerlendirir, onun disiplinsel iktidarın mimari biçimi olduğunu söyler (1992, s. 251). Bu sebeple, Foucault için *Panoptikon'un*, moderniteyle birlikte ortaya çıkan yeni iktidar biçimlerinin prototipi olduğunu söylemek mümkündür (Lyon, 2013, s. 88). Panoptikon inceleme, zorlama, izleme ve şekillendirme araçları sayesinde bilgi üretirken bunu iktidarın hizmetine sunarak ona bireylere ve gruplara müdahale ve yönlendirme gücü verir. İşte bu özellikleri nedeniyle, Focuault'ya göre panoptik iktidar hem yaratıcı hem de baskıcıdır. Bir yandan uysal, itaatkâr bedenler yaratırken diğer yandan itaat etmeyenleri, ayrıksıları baskı yoluyla şekillendirir (Lyon, 2013, s. 126). Üstelik bunu yaparken de iktidarı çok yönlü, otomatik ve anonim bir biçime sokar (Dolgun, 2008, s. 109). Panoptikona çok yönlülük kazandıran nokta, bu modelin herhangi bir işlevle bütünleşebilmesi imkanıdır. Bu model sadece bir hapishane işlevi görmemekte, aynı

zamanda eğitim, tedavi ve üretime yönelik olarak da kullanılabilmektedir ki Bentham da benzer noktalara işaret etmiştir.

Panoptikon, gözetim nesnelerinin bilincinde olduğu bir gözetim süreci oluşturmak suretiyle görünürlüğü bir tuzak haline getirirken iktidarı da otomatikleştirmektedir. Zira gözetmenin bakışı kesintili olsa bile bu durum gözetlenenlerce bilinmediği için iktidarın içselleştirilmesine sebep olacaktır. Artık iktidarın doğrudan kendini göstermesine, orada olmasına ve bizzat iktidarını icra etmesine gerek yoktur. Bunun sonucu da iktidarın bireysellikten kurtulması ve otomatikleşmesidir. Bir kez denetim nesnesi iktidarın gözünün farkına varınca, artık ondan kaçamayacağını bilecek, itaat etmek dışında bir arayışta olmayacaktır. Bireylerin gözetim altında olduklarını bilmeleri, "*tutukluların bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını*" sağlayacaktır (Foucault, 1992, s. 252). Panoptik gözetim yoluyla iktidarın otomatikleşmesi, aynı zamanda iktidarın anonimleşmesini de doğuracaktır. İktidar bireysellikten uzaklaştıkça iktidarı kimin uyguladığının pek de bir önemi kalmayacak, iktidar mekanizmasının işlemeye devam etmesi istenilen sonuca ulaşmak için yeterli olacaktır. Böylece iktidar mekanizması işledikçe, doğrudan izleme ve müdahale etmeye gerek kalmadan gözetim nesneleri öz-yönetim yoluyla itaat üretecektir (Elmer, 2012, s. 24). Panoptik gözetim iktidarı bireysellikten uzaklaştırırken bir yandan da gözetim nesnelerini bireyselliğe hapsederek onları pasifleştirir (Haggerty, 2006, s. 34). Gözetim karşısında yalnız kalan, diğer insanlarla iletişimi kesilen birey, görülür ancak göremez. Bir bilgi nesnesi özelliği kazanırken iletişim öznesi olma hakkını ve yetisini kaybeder (Foucault, 1992, s. 252).

Görüldüğü üzere, Foucault'nun panoptikonu ele alış biçiminde iktidar, nesnelerin görünürlüğü üzerinden işler. Görünürlüğü tuzak haline getiren bu siyasi teknolojinin gücü asla müdahale etmemesinden, kendiliğinden ve gürültüsüzce işlemesinden gelir (1992, s.

259). Bu siyasi aygıt bireyleri birbirlerinden soyutlayarak bir yandan onları ıslah eder, diğer yandan onları çalıştırarak ekonomik karlılık sağlar ve son olarak da cezaların basamaklandırılması yoluyla da onları itaate zorlar. Foucault bu üç özelliği nedeniyle panoptikonun aynı anda hem bir *hücre* hem bir *atölye* ve hem de bir *hastane* olduğunu söyler. Bu sebeple Foucault için panoptik disiplin hem gözetim hem gözlem altında tutma hem bilgi hem güvenlik hem bireyselleştirme hem toplumsallaştırma hem soyutlama hem de şeffaflaştırma içerir (1992, s. 314).

Nesnelerin görünürlüğü panoptik gözetimin işleyişinin bir yönünü oluştururken diğer yönünü doğrulanamazlık (Bogard, 1996, ss. 16-20), yani belirsizlik oluşturur. Gözetim nesnesi kulede kimin olup olmadığını, dahası birinin olup olmadığını dahi bilemediği için sürekli gözlendiğini düşünerek itaat edecek ve kural dışı hareketlerden uzak duracaktır. Bu belirsizlik durumu bir kez sağlanıp sürdürülebilir hale getirildikten sonra gözetmenin, gardiyanın pek de bir şey yapmasına gerek kalmayacaktır. Bu mekanizmanın önemli bir yönü ise, gözetleyiciye olan ihtiyaç azaldığı oranda gözetim uygulanan bireylerin sayısını artmasıdır. Bunun için de gözetlenen kişilerin kulenin ve orada bir gözetleyicinin varlığını bilmesi yeterlidir. Kulede varlığı bilinen, ama ne zaman gözetleyip ne zaman gözetlemediğinden emin olamayan bireyler, ideal olarak iktidar tarafından dayatılacak olan normale uyum gösterecek ve itaat edecektir. Böylece, gözetleyici ile gözetlenenler arasında eşitsiz, asimetrik ve karşılıklı olmayan bir iktidar ilişkisi meydana gelecektir.

Foucault'nun panoptikon değerlendirmesi ile ilgili söylenmesi gereken son şey, bu bölümdeki tartışmaların da gösterdiği gibi, *Panoptikon*'u hiçbir zaman soyut ve hayali bir mekanizma olarak ele almadığıdır. Bentham'ın tasarladığı panoptikon hiçbir zaman inşa edilmemiş ve edilmeyecek olabilir, ancak bu model Foucault için bir mekândan çok daha

fazlası, bir iktidar anlayışı, modernite ve kapitalizmle birlikte gelişen disiplinci iktidarın mantığını barındıran bir diyagramdır. Foucault'nun kendi sözleriyle belirtmek gerekirse:

> Fakat *Panoptikon*'u düşsel bir yapı olarak anlamamak gerekir: o, ideal biçime getirilmiş olan bir iktidar mekanizmasının diyagramıdır, her tür engelden, dirençten veya sürtüşmeden arınmış olan işleyişi saf bir mimari ve optik sistem olarak sunabilir: o fiili durumda, her tür özel kullanımdan kopartılabilen ve kopartılması gereken siyasal bir teknoloji biçimidir (1992, s. 258).

1.2.3. Panoptik Ötesi Modern Gözetim Teorisi: Anthony Giddens

Panoptik-dışı gözetim teorileri esas olarak Foucault tarafından geliştirilen ve gözetim çalışmalarında baskın bir konuma sahip olan panoptikon metaforuna dayanan panoptik gözetim çalışmalarının, gözetim olgusunu açıklamakta yetersiz kaldığını savunan isimlerce ortaya atılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde etraflıca incelenecek bu çalışmalar, panoptikon ve panoptik yaklaşımların açıklayıcılığını kaybettiğini iddia eder. Bu eleştiriler esas olarak post-modern dönüşümler üzerinden temellendirilse de Anthony Giddens'ın modern gözetime vurgu yapan çalışmaları da panoptik modelin bir eleştirisini sunmaktadır. Bu nedenden ötürü, Giddens'ın modern gözetime yönelik düşünceleri çalışmanın bu kısmında panoptik ötesi modern gözetim teorisi başlığı altında ele alınmıştır.

Giddens, panoptik modelde öne sürülen hapishane ve tımarhanelerin ıslah edici gücünü göz ardı etmemekle birlikte, diğer modern örgütlenmelerden okul, iş yeri gibi alanlarda gözetim altında tutulan kimselerin günün sonunda gözetim mekanlarından çıkma, dolayısıyla gözetimi sona erdirme imkanına sahip olmasına değinir. Giddens'a göre, disiplin arayışının gözetimi ihtiyaç duyması bağlamında haklı olan Foucault, modern gözetimin doğasını açıklamakta kapalı tutma kurumlarına yaptığı vurgu

nedeniyle hatalıdır (Giddens, 2008, s. 45). Giddens'ın Foucault'yu eleştirdiği bir diğer nokta ise, gözetim altında tutulanların direnme olasılığıdır. Bilhassa fabrikalarda görülen bu durum, bedenlerin Foucault tarafından öne sürüldüğü kadar "uysal" olmadığına işaret eder (Dolgun, 2008, s. 117).

Giddens, Foucault'nun çalışmasını eleştirmekle birlikte iki düşünürün benzeştiği noktaları da göz ardı etmemek gerekir. Bunlardan ilki, ceza anlayışı ve cezalandırma biçimlerinde yaşanan değişimdir. Foucault gibi Giddens da daha önce şiddetli, gösterişli ve açık bir biçimde gerçekleştirilen cezalandırmanın modern ulus-devletle birlikte yerini disiplinli, monoton ve gizli bir cezalandırmaya bıraktığını savunur. Giddens'a göre bu değişimde vatandaşlık nosyonunun ortaya çıkması ve suç işleyen kişinin artık "asi" değil, kuralları ihlal eden "sapkın" bir vatandaş olarak değerlendirilmesi etkili olmuştur (Giddens, 2008, s. 244). Suçluların cezalandırılması ise gözetimin esas olduğu kapalı kurumlarda gerçekleştirilir.

Giddens gözetimi modernite, ulus-devlet ve kapitalizm ile bağlantılı bir durum olarak ele alır. Öyle ki, modern çalışma hayatının gerektirdiği denetleme ve gözetim ihtiyacı, sanayi kapitalizmi ile ulus-devleti birbirine bağlayan bağı oluşturur. Ona göre askeri güç, kapitalizm ve sanayileşme ile birlikte gözetim, modernliğin dört kurumsal boyutundan biridir (Giddens, 1994, ss. 55-62). Modern öncesi devlet ile modern devlet arasındaki ayrımı yönetimdeki eşgüdüm üzerinden açıklayan Giddens, bu eşgüdümü sağlayan unsurun gözetim araçları olduğunu, gözetim araçları sayesinde ulus-devletin diğer bütün örgütlenme biçimlerinden daha başarılı olduğunu belirtir (1994, s. 57). Öte yandan, Giddens'ın yaklaşımında gözetimin iki boyutu olduğunu belirtmek gerekir. Bir yandan gözetim yoluyla ulus-devlet vatandaşları hakkında enformasyon toplayarak enformasyonun kontrolünü sağlarken diğer yandan toplumsal bir izleme mekanizması sunmaktadır. Böylece gözetim yoluyla iktidar, ya da Giddens'ın deyimiyle "*idari*

iktidar/güç", sadece bireyleri denetlemekle kalmaz, bunun ötesine geçerek toplumu da gözetleme imkanına kavuşur.

Yazar bu durumu "*resmi istatistiklerin sistematik biçimde toplanması*" üzerinden açıklar (2008, s. 238). Elbette, modern öncesinin mutlakiyetçi devletleri de vatandaşlar üzerine istatiksel veriler tutmuştur. Nitekim Giddens da bu durumun varlığını reddetmez. Jack Goody'ye (2022) atıfla Sümer ve Babil uygarlıklarında tutulan kayıtlara işaret eder. Bunlar Ugarit bölgesinde bulunan tabletler lonca ve meslek listeleri, hane istatistikleri, kişisel ve coğrafi isim listeleri gibi modern devletin oldukça ilgili olduğu verileri barındırması bakımından önemlidir. Ayrıca Sümer kayıtlarında yıllık olaylar ve faaliyetlerin kaydedildiği, Babilli katiplerce bütün kamusal meselelerin yazıya geçirildiği bilinmektedir (2004, ss. 64-68). Ancak Giddens'a göre tüm bunları sistematik, ayrıntılı ve neredeyse tam olarak yapabilen yegâne örgütlenme biçimi ulus-devlettir. Yazar bu sebeple, tarihsel materyalizmde modern devletin ortaya çıkışını açıklamak için öne sürülen maddi üretimin rolünü eleştirerek bu yaklaşımın eksik olduğuna, "*eşit derecede önemli olan ve çoğunlukla bu maddi zenginliği oluşturan asıl arac[ın] ise, tâbi nüfusları koordine etmek üzere kullanılan bilginin toplanması ve depolanması*" olduğuna işaret eder (2008, s. 8).

Bilgi toplama ve depolamayı etkin hale getiren şey ise gözetim araçlarıdır. Onlar sayesinde bilgi şifrelenip/kodlanıp kullanıma hazır hale gelirken hem bilginin hem de bazı grupların faaliyetlerinin diğerlerince denetimi sağlanır. Böylece Giddens'ın *"idari iktidar/güç*" dediği olgu meydana gelir. Ona göre, idari güç sahip olduğu gözetim araçları sayesinde zaman ve mekân olarak uzakta olsa bile, şifrelenmiş/kodlanmış bilgi sayesinde astların ve toplulukların kontrol edilmesi gücüne kavuşur (Cassels, 1993, s. 21). Giddens'ın kullandığı idari iktidar kavramı Foucault'nun "*disiplinci iktidarını*" çağrıştırsa bile Giddens kastının bu olmadığını dile getirir. Yazara göre, Foucault'nun

yaklaşımında iktidar, üzerinde icra edildiği bedenleri ahlaken düzelten bir güç iken idari iktidar, "*içerisinde yer aldığı ortamların yönetimi yoluyla, insan davranışlarının düzenlenmesi ve koordinasyonuna dayanır*" (2008, s. 69).

1.3. Post-Modern Gözetim Teorileri

Post-modern gözetim teorileri, esas olarak 20. ve 21. yüzyılda çeşitli alanlarda yaşanan dönüşümün gözetim üzerindeki etkilerini, gözetim olgusunun bu dönemde yaşadığı değişimi açıklamayı hedefleyen yaklaşımlardır. Bu teorileri benimseyen yazarlar, modern gözetimde ve onu belirleyen modern dönemde ciddi bir değişim yaşandığını, bunun sonucunda gözetim olgusunun yeni karakterler kazanarak post-modern bir biçim aldığını öne sürerler. Modern gözetim ile benzerlikleri olmakla birlikte, post-modern ifadesinin de ortaya koyduğu gibi modern sonrası, modern ötesi özellikler barındırmasıyla modern gözetimden ayrılır.

20. ve 21. yüzyıllarda yaşanan değişimlerin başında şüphesiz teknolojik değişiklikler yer almaktadır. Yeni teknolojiler vasıtasıyla gündelik hayat daha önce olmadığı şekilde dönüşürken bu dönüşümün en net takip edildiği alanlar iletişim ve ulaşım olmuştur. Önceleri posta teşkilatı ile gönderilen haberlerin bir başka şehre varması günler alırken bugün insanlar saniyeler içerisinde birbirleriyle iletişim kurmaktadır. Ulaşım alanında ise, önceden günler süren yolculukların artık saatlere inmesi yeni dönemin işaretlerindendir. Bir örnekle anlatmak gerekirse, Kolomb'un İspanya'dan başlayıp Amerika kıtasında Bahamalar'a varmasıyla biten tarihi yolculuğu otuz altı gün sürerken bugün aynı yolculuk uçak vasıtasıyla sadece bir günde gerçekleştirilebilmektedir. Bauman bu dönüşümleri, iletişimde zaman ve mekân boyutunun ortadan kalması, zamansal ve mekânsal mesafelerin sıfırlanması olarak tanımlar (Bauman, 2012, s. 25). Öte yandan, yeni teknolojiler sadece iletişim ve ulaşım alanını dönüştürmemiş, yeni kimliklendirme ve tanımlama teknolojilerini de ortaya

çıkarmıştır. Bugün hemen hepimizin kimlik kartlarında yer alan biyometrik fotoğraflar bunun güncel bir örneğidir. Biyometrik teknolojiler kimlik kartlarından (Lyon, 2012) havaalanlarına kadar çeşitli alanlara girerken bunun yanında DNA, iris ve yüz tanıma teknolojileri (Gates, 2011) ve temas takip uygulamaları gibi pek çok yeni gözetim aracı ortaya çıkmıştır. Bunların hepsine işlerlik kazandıran şey ise veri ve veri tabanları olmuştur. Artık enformasyon bedenler üzerinden değil, veri tabanları üzerinden taşınır hale gelmiştir. Kevin D. Haggerty bu sebeple artık izlenenlerin insanlar değil onların verileri olduğunu öne sürerken (Haggerty, 2006, s. 30) Bauman, bu durumu bir adım daha da ileri götürerek bedenlerin siber-mekân için artık bir önemi olmadığını, ancak siber-mekânların bedenler üzerinde kesin ve vazgeçilmez etkilerinin bulunduğuna işaret eder (Bauman, 2012, s. 26). David Lyon (Bauman ve Lyon, 2020, s. 19) ise bu durumu "*bölük pörçük veri kopyaları, hikayesini kendi ağzından anlatmayı tercih eden insanlardan daha güvenilir hale gelir*" ifadesiyle özetler.

Yukarıda incelenen temel değişimler göstermektedir ki post-modern gözetimin tanımlayıcı özelliklerinden biri teknoloji tabanlı ve veriye dayalı olmasıdır. Bunun yanında post-modern gözetim, modern gözetim ile benzer şekilde bedeni nesneleştirmeye devam eder. Ancak beden, modern gözetimde olduğu kadar pasif değildir ve hatta katılımcıdır. Sosyal medya platformları bu durumun en somut örneğini sunmaktadır. Bugün insanlar kişisel verilerinin izlendiğini ve işlenerek kimi zaman kendileri aleyhinde kullanıldığını bilmelerine rağmen bu alanlarda kişisel verilerini, düşüncelerini, konumlarını, planlarını ve ilişkilerini paylaşmaktan geri durmamakta, hatta çoğunluk tarafından bunları yapmak bir zorunluluk kabul edilerek bu süreçlere katılmayanlar dışlanmakta ve garipsenmektedir (McGrath, 2004).

Buraya kadar olan tartışmaları özetlemek gerekirse, post-modern gözetim; dijital aracılı, davranışsal ve biyometrik özelliklere dayanan, aynı anda hem geçmiş hem şimdi

hem de gelecek zamana yönelik olan, mikro düzeyde bedenler ve makro düzeyde küresel veri odaklı olan, gündelik, otomatikleşmiş, katılımcı özellikler barındıran, merkezsizleşmiş ve hiyerarşik olmayan bir olguyu ifade eder (Lyon, 2013, s. 113; Bogard, 2012, s. 30).

Çalışmanın bu bölümünde post-modern gözetim teorileri panoptik odaklı ve panoptik ötesi olmak üzere iki başlık altında incelenecektir. Panoptik post-modern gözetim teorileri Foucault'nun geliştirdiği panoptikon metaforuna işaret ederek post-modern gözetimi açıklamaya çalışırken panoptik ötesi post-modern gözetim teorileri, panoptik merkezli gözetim teorilerinin günümüz gözetimini açıklamakta yetersiz ve eksik kaldığını ileri sürer. Bu çalışma kapsamında incelenecek panoptik merkezli post-modern gözetim teorileri Gilles Deleuze, Mark Poster, Thomas Mathiesen ve Didier Bigo'ya aitken panoptik merkezli olmayan (panoptik sonrası) çalışmalar Gary T. Marx, David Lyon ve Kevin D. Haggerty'nin çalışmalarıdır.

1.3.1. Panoptik Odaklı Post-Modern Gözetim Teorileri

Panoptik odaklı post-modern gözetim teorileri, Michel Foucault'nun *Panoptikon* kuramından hareket ederek post-modern gözetim olgusunu açıklamaya çalışırlar. Bu çalışmalardaki belirgin ortaklıklar ise, gözetimin sosyal hiyerarşide ekonomik ve siyasi gücü elinde bulunduran iktidar tarafından icra edilen bir iktidar mekanizması olduğu, tek taraflı işleyen baskıcı ve denetime dayalı bir şey olduğu ve teknolojik gelişmelerin iktidar lehine gözetim araçları doğurduğu düşüncesidir. Bir başka deyişle, bu araştırmacılar tarafından gözetim, Orwellian ve distopik özellikleri üzerinden sosyal ilişkileri ve iktidar mekanizmasını açıklamak için kullanılır. Bu araştırmacılar hakkında söylenmesi gereken son şey, panoptik modeli esas alırken Foucault'nun Panoptikon'u eleştirerek geliştirmeye, bu kavramdan hareketle yeni açıklayıcı kavramlar üretmeye devam ettikleridir.

Foucault tarafından ortaya sürülen disiplinci iktidar modelini post-modern gelişmeler ışığında eleştiren ve geliştiren ilk isimlerden biri Gilles Deleuze'dür. Deleuze, her ne kadar kendi çalışmalarında doğrudan gözetim olgusuyla ilgilenmemiş olsa da *Denetim Toplumları Konusunda Bir Ek* (2001) başlıklı beş sayfalık makalesiyle gözetim üzerine çalışan araştırmacılar üzerinde son derece etkili olmuştur. Deleuze bu çalışmada, disiplin toplumlarından denetim toplumlarına geçişi açıklamaya çalışır. Ona göre, disiplin toplumları hükümranlık toplumlarının bunalımı sonucunda doğarken 20. yüzyıl ise disiplin toplumlarının bunalımına sahne olmaktadır. Ona göre (2001, s. 23) "*bir disiplin toplumu, artık içinde olmadığımız, artık olmayı bıraktığımız şeydir*." Foucault'nun da bu durumun farkında olduğunu söyleyen Deleuze, disiplin toplumunun bunalımının denetim toplumlarını ortaya çıkardığını öne sürer. Panoptik disiplini belirli bir insan çoğunluğuna çeşitli davranışları dayatan bir makine olarak ele alırken disiplinlerin günümüzde işlerinin ve işlevlerinin bittiğini söyler (Deleuze, 2004, s. 43-63). Disiplin süre bakımından kalıcı, sonsuz ve süreksiz bir süreç iken denetim kısa vadeli olmakla birlikte devir adedi hızlı olan, sürekli tekrar eden ve sınırsız olan bir şeydir. Disiplin toplumu esas olarak kapalı alanlar üzerinden işleyen bir durum olduğu için "öbekler" halinde, ayrı mekanlarda ayrı düzenlemelerin uygulanmasıyla işlerken Deleuze denetim toplumunun bir modülasyon olduğunu, "*bir andan sonrakine sürekli olarak değişen kendini-bozup duran bir yığın, ya da bir noktadan ötekine sıçrayan cıva taneciklerinin oluşturduğu bir kütle gibi*" hareket ettiğini öne sürer (2001, s. 23). Deleuze'e göre modülasyon, iktidar ilişkilerinin teknolojiler içinde ve onlar aracılığıyla yeniden üretilmesini sağlayan bir süreci ifade etmektedir (Elmer, 2003, s. 240).

Deleuze, toplum tipleri arasındaki bu değişimi açıklamak için makinelere başvurur. Ona göre, hükümranlık toplumunda (kaldıraç, saat gibi) basit makineler kullanılırken disiplin toplumunda enerjiyle çalışan makineler, denetim toplumunda ise bilgisayar gibi

üçüncü türden makineler yaygındır. Bu değişimler, hiç şüphesiz kapitalizmle bağlantılıdır. Disiplin toplumlarının hâkim olduğu dönemlerde kapitalizm üretim ile ilgilenirken günümüzde kapitalizm üretim üzerinden değil, tamamlanmış ürünlerin satılması ve monte edilmesi şeklinde çalışır. Deleuze bu sebeple, kapitalizm bu yeni biçimini "*artık üretim için kapitalizm değildir, ürün için kapitalizmdir*" ifadeleriyle tanımlar (2001, s. 25). Üçüncü türden makinelerin hâkim olduğu kapitalizmin bu yeni biçiminde bireyler, disiplin toplumunda olduğu gibi *imza* yoluyla bireyselleştirilip *sicil kayıtlarıyla* kitle içinde konumlandırılmaz, her iki işlevi de *kod*lar yerine getirir. Yapılması gereken tek şey karmaşık durumda olan kodların birleştirilerek anlamlı bir veri elde etmektir.

Deleuze panoptik gözetimde yaşanan değişimi modülasyonlar, kodlar ve denetim kavramı üzerinden açıklarken Mark Poster, veri tabanları üzerinden panoptik gözetimin aldığı katılımcı biçimi irdeler. Veri tabanlarının ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasıyla birlikte, bedenler artık gözetimin birincil ve daha önemlisi gönüllü unsuru olarak gözetime dahil olmaktadır (Arslantaş-Toktaş vd., 2012, s. 36). Diğer bir deyişle, panoptikon artık yalnızca bedenleri disiplin altına almaz, bu bedenlerin gözetime aktif katılımını da temin eder (Bruno, 2012, ss. 349-350). Poster, panoptikonun aldığı bu yeni biçime *Süperpanoptikon* ismini verirken gözetimin yeni biçimini de "*katılımcı gözetim*" (*participatory surveillance*) olarak adlandırır (2007, ss. 69-98). Ona göre (2007, s. 93) "*günümüzün 'iletişim devreleri' ve oluşturdukları veritabanları; duvarları, pencereleri, kuleleri veya korumaları olmayan bir gözetleme sistemi olan bir Süperpanoptikonu oluşturur*."

Gözetimin penceresiz, kulesiz, duvarsız ve korumasız olarak işlemesini sağlayan şey ise, bireylerin gözetim sürecine katılma konusunda ikna edilmiş, daha doğru bir tabirle, disipline edilmiş olmalarıdır. Poster bunu günlük hayatta sıkça doldurduğumuz

formlar üzerinden örneklendirir. Ona göre, bireyler bu formları doldururken hem bilginin kaynağı hem de bizzat bilginin yazıcısı, kayıt altına alıcısı haline gelerek gözetim sürecine katılırlar. Ayrıca sosyal güvenlik kartları, ehliyet, kişisel kimlik kartları, kredi kartları ve daha pek çok dijital temelli kimlikler, günümüzde insanlarca sürekli olarak yanlarında taşınan, üzerinde bulundurulmaması halinde sorun yaratacak eşyalara dönüşmüştür. Bireyleri bu konuda disipline eden ana unsur ise veri tabanları olmuştur. Poster (2007, s. 69) veri tabanlarını "*günlük yaşamın bazı yönleriyle ilgili veri koleksiyonu*" tutan bir araç olarak görür ve enformasyonun üretimi, depolanması, taşınması ve iletilmesi hususlarında ortaya çıkardıkları kolaylıklara işaret eder. Veri tabanları bu imkanlar sayesinde gözetimi kolaylaştırırken bir yandan da gözetim verilerini ticarileştirmektedir. Artık veri, para kazanılan ve piyasa güçlerince kontrol edilen bir emtiadır. Poster'ın vurguladığı son nokta ise, gözetim verileri üzerinden yeni bir benlik oluşturulmasıdır. Ona göre veri tabanları üzerinden birey çoğalırken ek bir benlik de oluşturulur. Üstelik "gerçek" benlik bu ek benliğin farkında bile olmayabilir, ancak oluşturulan bu ek benliğin gerçek benlik üzerinde olumsuz etkileri son derece olasıdır (2007, ss. 97-98).

Poster veri tabanları üzerinden işleyen Süperpanoptikon'un "gerçek" beden üzerinde oluşturduğu risklere işaret ederken bu konuyu detaylıca ele alan isimlerden biri Didier Bigo olmuştur. Bigo, başta 11 Eylül 2001 saldırıları olmak üzere, çeşitli olayların uluslararası ilişkileri bir güven(siz)lik atmosferine soktuğunu, güvenlik kaygısını ön plana çıkararak gözetimi bu yönde değiştirdiğini öne sürer. Bigo'ya göre, artık gözetim faaliyetlerinin esas amacı, başta biyometrik araçlar olmak üzere yeni gözetim teknolojilerinin de yardımıyla, "*azınlık*" grupların dışlanması ve yasaklanmasıdır. Güvenlik kaygısının ön plana çıktığı yeni gözetimin hedef aldığı grupların başında ise göçmenler yer almaktadır (Bigo, 2002). Bu sebeple Bigo, çalışmalarında esas olarak göçmenlerin ve sığınma talep eden kimselerin yasaklanmasına işaret eder. Buna göre

gözetim artık Panoptikon'da olduğu gibi çok sayıda insanı içeride tutmaya ve onları disipline etmeye değil, başta göçmenler olmak üzere belirli azınlıkları dışarıda tutmayı amaçlar (Bigo, 2008, s. 32). Bigo, belirli grupları yasaklamayı hedefleyen bu gözetim türüne *banoptikon* ismini verir. Giorgio Agamben (2013, ss. 128-140) tarafından geliştirilen "*yasaklama (ban)*" kavramı ile "*optikon*" kavramının birleşiminden oluşan bu terim, ulusal ve ulusötesi düzeylerde güven(siz)liğin ön plana çıkışını ve doğurduğu yeni gözetimi açıklamayı hedefler. Bigo'ya göre banoptikonda amaç çoğunluğu normalleştirirken azınlığı "uzaktan" gözetlemek ve azınlıkça oluşturulan risklerin önüne geçmek, önceden bilerek önlem almaktır. Bu sebeple artık gözetim disiplinci değil öngörücü bir rol oynar. Devletler, hükümetler, yöneticiler tepki vermekten ziyade önlemler almayı, azınlıkları dışarıda tutmayı ve onları "içeri almamayı", diğer bir ifadeyle "dışarıyı kapatmayı" (Bigo, 2008, s. 33) amaçlar.

Bigo'ya göre banoptikonun üç boyutu bulunup bunlar *istisnailik*, *dışlama* ve *normalleştirme*dir. Devlet politikaları ve uluslararası ilişkilerde güvenlik arayışının yaygınlaşmasıyla kalıcı bir *istisnailik* ve olağanüstü hâl algısı ön plana çıkmış, bunun sonucunda bütün yasalar olmasa bile bazı kanunların ihlal edilerek dışlayıcı ve yasaklayıcı uygulamaların devreye sokulması kabul edilir olmuştur. Banoptikonun ikinci boyutunu *dışlama* ve bunu sağlamaya yönelik proaktif ve önleyici önlemler oluşturur. Hem kamusal hem de özel alanlardan elde edilen veriler üzerinden profiller oluşturarak risk oluşturabilecek ve uyum sağlamayı reddeden/reddedebilecek kişiler daha ülke sınırlarına varmadan tespit edilecek, böylece içeri girmeleri engellenecektir. Diğer bir deyişle, tehditlerle sınırdan içeri girmeden önce mücadele edilecektir. Banoptikonun üçüncü ve son boyutu ise serbest dolaşım hakkının n*ormalleştirilme*sidir. Artık serbest dolaşım hakkına sahip, sınırlardan rahatça geçebilen kimseler normal kabul edilirken yerel kalanlar, hareket imkânı bulunmayanlar anormal kabul edilmektedir (Bigo, 2008,

ss. 33-37). Zygmunt Bauman (2012, s. 9) da bu duruma işaret eder: "*küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak, toplumsal sefaletin ve alçalmanın bir göstergesidir*."

Çalışmanın buraya kadarki bölümünde incelenen panoptikon odaklı yaklaşımlar, esas olarak az sayıda insanın gelişmiş teknolojik imkanlar sayesinde çok sayıda insanı gözetlemesine vurgu yapmaktadır. Her ne kadar Bigo, azınlıkların dışlanmasına işaret etse bile temelde izleyenler yine de iktidar mekanizmasına sahip olan az sayıda kimselerdir. Thomas Mathiesen ise, günümüzde gözetimin yalnızca az sayıda insanın çoğunluğu izlemesiyle işlemediğini, başta televizyon olmak üzere çeşitli araçların çok sayıda insanın az sayıda insanı izlemesini de olanaklı kıldığına işaret eder. Mathiesen bu olguyu, Yunanca "*aynı anda*" ve "*birlikte*" anlamlarına gelen *syn* ve "*görmek, görüş*" anlamlarına gelen *opticon* kelimelerinin birleştirilmesinden oluşan "*sinoptikon*" kavramı ile tanımlar (Mathiesen, 1997). Foucault daha önce çok sayıda insanın gözü önünde gerçekleştirilen cezalandırmanın 17. ve 18. yüzyıllarda değişerek az sayıda kişinin çok sayıda kimseyi gözetlediği bir biçime evrildiğine işaret ederken, Mathiesen sinoptikon ile çoğun yeniden azı izlemesinin geri döndüğünü öne sürer. "*İzleyici toplumu"* (*the viewer society*) olarak adlandırdığı günümüz toplumunda, başta televizyon olmak üzere kitle iletişim araçları yeniden çoğunluğun azınlığı izlemesini mümkün kılmıştır. Bu sebeple, Mathiesen Foucault'nun modeline ilaveler yapılması ihtiyacını dile getirir ve Foucault'nun kitle iletişim araçlarını görmezden gelmesini de yalnızca bir ihmal olarak görmez:

> Hafifçe söylemek gerekirse, Michel Foucault'nun, bizi diğerlerinin yanı sıra, modern toplumdaki gözetime karşı açık ya da dolaylı olarak duyarlı hale getiren büyük bir ciltte, televizyondan ya da başka herhangi bir kitle iletişim aracından tek bir kelimeyle bahsetmemesi şaşırtıcıdır. Bu sadece bir ihmalden daha fazlasıdır; onun analize dahil

> edilmesi, gözetim söz konusu olduğunda, onun toplum hakkındaki tüm imajını zorunlu olarak temel bir şekilde değiştirecektir (Mathiesen, 1997, s. 219).

Mathiesen'e göre, yalnızca panoptikon ve panoptisizm değil aynı zamanda sinoptikon ve sinoptisizm de günümüz toplumunu açıklayan bir kavram setidir. Öyle ki, yazar bu iki kavramın gelişimini ve yayılmasını birlikte, iç içe süreçler olarak görür. Ona göre hem panoptisizm hem de sinoptisizm tarihsel olarak antik ve modern öncesi dönemlere uzanmaktadır. Mathiesen, her iki gözetim biçimin antik ve modern öncesi kökenlerine işaret ederken Foucualt'nun panoptisizmi 18. yüzyıldan başlatmasını hatalı bulur. Mathiesen, panoptisizm ve sinoptisizmin yaygınlaşmalarını aynı dönemden, 1800-2000 yılları arasından başlatır. Ona göre, bu dönemde panoptik iktidar mekanizmaları yaygınlaştığı kadar sinoptik araçlar da yaygınlaşmıştır. 1750-1830 tarihleri arasında gazete ile başlayan süreç daha sonra film, radyo ve televizyonların ortaya çıkışı ve popülerleşmesi ile devam etmiştir (Mathiesen, 1997, ss. 219-225). Mathiesen, işte bu sebeplerden panoptikon ile sinoptikonun iç içe, birbirlerini etkileyerek geliştiğini öne sürer. İki kavram arasındaki ilişkinin en net görüldüğü durumların başında suç ve terörle mücadele haberleri gelmektedir. Bu konulardaki haberlerin televizyonda ve sosyal medyada yayılmasıyla bu suçlarla mücadele etmeye yönelik kamuoyu desteği artırılmakta, bu destek arttıkça yeni gözetim araçlarına ihtiyaç duyulduğu algısı da kamuoyunda yaygınlaşmaktadır. Böylece sinoptik süreçler panoptik araçların kullanımına ilişkin meşruiyet üretme imkânı sunmaktadır.

Mathiesen'in sinoptikon kavramı üzerinden açıkladığı çoğun azı izlemesi durumu, günümüzde internetin yaygınlaşması ve sosyal medya platformlarının popülerleşmesi ile daha da belirgin hale gelmiştir. Öyle ki, iktidar ve güç sahibi olan pek çok kimse, kaçınmaya çalışmakla birlikte kamuoyunun gözünün önünden tamamen

kaybolamamaktadır. Bu durumun belki de en somut örneği eski adıyla *Facebook*, yeni adıyla *Meta* şirketinin CEO'su Mark Zuckerburg'ün, 2016 ABD seçimlerinde yaşananlar nedeniyle 10 Nisan 2018'de ABD Kongresi'nde verdiği ifadedir. Dünya genelinde aylık yaklaşık olarak 3 milyara yakın kullanıcısı olan Facebook'un CEO'su, milyarlarca insanı gözetleyen bir şirketin sahibi, milyarlarca insanın, diğer bir ifadeyle gözetlediği kimselerin gözünün önünde ifade vermiştir. Bu durum panoptikon ile sinoptikonun iç içeliğine olduğu kadar sinoptikonun demokratikleştirici yönüne de işaret etmektedir. Öte yandan, Ball ve diğerlerinin vurguladığı gibi (Ball vd., 2012, s. 3), her ne kadar sinoptikon demokratikleştirici olsa da sosyal hiyerarşilerin ve asimetrik gözetim ilişkilerinin devam ettiğini gözden kaçırmamak gerekir.

1.3.2. Panoptik Ötesi Post-Modern Gözetim Teorileri

Panoptik ötesi post-modern gözetim teorileri, esas olarak Michel Foucault tarafından yaygınlaştırılan panoptikon yaklaşımının gözetimin yeni biçimiyle açıklayıcılığını kaybettiğini iddia eder. Bu yazarlara göre, panoptikon metaforu yalnızca güncel gözetimi açıklayamamakla kalmaz, yeni yaklaşımların da önünü kapatan bir engel oluşturur. Bu araştırmacılarca ortaya konulan noktalardan bir diğeri, gözetim olgusunun panoptikonda ele alındığı biçimde sadece kısıtlayıcı/köleleştirici olmadığı, aynı zamanda olumlu/özgürleştirici yönlerinin de bulunduğu ve günümüzde bunların yaygınlaştığıdır.

Post-modern gözetim olgusunu panoptikon metaforu dışında açıklayan ilk isimlerden biri Gary T. Marx olmuştur. Marx, gözetimi *geleneksel* ve *yeni* olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra post-modern gözetimi *yeni gözetim* olarak adlandırır. Yeni gözetimin ortaya çıkaran temel unsurlar ise teknolojik ve teknik imkanlar olmuştur. Bu imkanlar sayesinde gözetim geleneksel biçiminden oldukça farklı bir biçim alırken gözetim toplumu da doğurmuştur. Gary T. Marx (1985), "*gözetim toplumu*" kavramını ilk kullanan yazar olması nedeniyle de gözetim çalışmaları içinde önemli bir yere sahiptir.

Marx, *Concise Oxford Dictionary*'de yer alan "gözetim" tanımını bu kavramdaki değişimi açıklamak için faydalı bir araç olarak görür. Bu sözlükte gözetim "*özellikle şüpheli bir kişinin yakın gözlemi*" şeklinde tanımlanırken Marx, ilk olarak "*şüpheli bir kişi*" ifadesine itiraz eder. Ona göre, yeni gözetimin hedefi sadece şüpheli kimseler değil, çok sayıda kişiyi izlemektir. Ayrıca yeni gözetim sadece kişileri değil mekanları, zaman dilimlerini, ağları ve sistemleri de inceler. Marx'ın bu tanımda itiraz ettiği ikinci nokta ise "*yakın gözlem*" ifadesidir, çünkü güncel gözetim yeni teknolojik imkanlar sayesinde uzaktan da gerçekleştirilebilen, otomatik pilot gibi işleyen bir süreçtir (Marx, 2016, ss. 18-20).

Marx'a göre geleneksel gözetim esas olarak sanayi öncesi toplumlarda yerel, sınırlı, enformasyonu kayıt altına almanın zor olduğu, kaydedilse bile incelenmesi ve analiz edilmesi zor bir olguyu ifade ederken yeni gözetim "*bilgi çıkarmak veya oluşturmak için teknik araçların kullanılması yoluyla bireylerin, grupların ve bağlamların incelenmesini*" içerir (2012, s. 25). Yazar gözetimin geleneksel ve yeni biçimleri arasındaki farkı başta görünürlük, duyular, rıza, maliyet, konum, veri toplayan kişi, zamanlama, zaman dilimi ve veri analizi gibi unsurlar olmak üzere yirmi yedi ayrı boyutta inceler (Marx, 2002, ss. 28-29). Bu unsurlardan biri olan "görünürlük" ile Marx, geleneksel gözetimdeki gözetleyen ve gözetlenen arasındaki kesin ayrımın kaybolmasını açıklarken, ayrıca "*kendini gözetlemenin*" (*self-surveillance*) yaygınlaşmasıyla iki kavramın birleştiğini öne sürer. Marx'ın işaret ettiği bir diğer değişim ise önceden gözetimi tanımlayan esas duyu organı "göz" iken yeni teknik olanakların da etkisiyle artık işitme, tatma ve koklama gibi duyular da gözetim amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (2002, s. 11). Marx'a göre teknik imkanlar yeni gözetimi doğurduğu kadar karşı gözetim ve direniş imkanlarını da yaygınlaştırmıştır. Yazara göre günümüzde gözetimle mücadelenin on bir farklı yolu bulunurken bunlar "*keşif hamleleri, kaçınma hamleleri, sırtına binme hamleleri, manevra*

hamleleri, engelleme hamleleri, maskeleme (kimliklendirme) hamleleri, bozma hamleleri, reddetme hamleleri, işbirliği hamleleri ve karşı gözetim hamleleri"dir (Lyon, 2013, s. 241).

Gary T. Marx'ın yeni gözetime ilişkin değerlendirmeleriyle ilgili söylenmesi gereken son şey, gözetimin yaygınlaşmasında popüler kültür ve medyanın rolüne yaptığı vurgudur. Ona göre, bu araçlarla yeni gözetim "olumlu" amaçları üzerinden aklanırken bunun için suç ve terörle mücadele, beden ve halk sağlığı ve verimliliği artırmak gibi amaçların kullanıldığına işaret eder. Benzer konularda çalışan bir diğer isim olan David Lyon ise, popüler kültürün gözetim üzerindeki etkisini *Örümcek Adam* çizgi romanının elektronik izlemeye ilham olmasına ve *Biri Bizi Gözetliyor* gibi gündelik hayatın ifşasını rutinleştiren programlara işaret eder (Lyon, 2013, s. 205). David Lyon çalışmalarında hem görme hem de görünürlük eylemlerinin dönüşümünü tarihsel bir bağlamda ele alırken Marx'ın ortaya attığı "gözetim toplumu" kavramını da sosyolojik olarak inceler.

Lyon'a göre gözetim insan toplumunun temeli sayılabilecek bir olguya işaret eder. *Elektronik Göz* adlı eserinde Lyon (1997), en eski insan eylemlerinden biri olan bu gözetimin tarihi seyrini inceler. Bunu yaparken de modern öncesi dönemlerde askeri ve sosyal alanlarda mevcut olan gözetimden günümüze kadar gözetimin bir panoramasını ortaya koyar. Ona göre, daha önceleri dini ve ruhani bir boyutu olan gözetim, zaman içerisinde modernleşme ile birlikte sekülerleşerek/dünyevileşerek (Lyon, 2014) işlemeye devam etmiştir. Öte yandan, gözetim ilkel zamanlardaki amaçlarından ve fonksiyonlardan pek de bir şey kaybetmemiştir. Lyon, bu sebeple gözetim olgusunun genel özelliklerini "e*tkileme, yönetme, koruma, yönlendirme gibi amaçlarla kişisel enformasyona dönük odaklı, sistemli ve düzenli ilgi*" olarak tanımlar (Lyon, 2013, s. 31). Bu tanımın gösterdiği gibi, gözetimin ana unsuru bireylerin izlenmesidir. Her ne kadar günümüzde bireyler esas olarak veri üzerinden izlense, verinin önemi gözetim

faaliyetlerinde sürekli artsa da temel amacın birey üzerinden enformasyon elde etmek olduğunu unutmamak gerekir. Lyon, gözetimin temel özelliklerini odaklı, sistemli ve düzenli ilgi olarak tanımlasa da her genelleme gibi bunun da bazı hususları gözden gizlediğine işaret eder. Örneğin, günümüzde kapalı devre televizyon sistemleri ve kamera sistemleriyle desteklenen gözetim, pek de odaklı ve gözetim nesnesinin belirli olduğu bir durum değildir. Bu sistemler yoluyla daha çok verilerin önceden toplanması ve ileride kullanılmak üzere depolanması hedeflenir. Bu nedenle Lyon, gözetimin günümüzde giderek enformasyon toplamayı ve sonradan bireyleri kategorilere ayırmayı hedefleyen bir biçim aldığına işaret eder (2013, s. 112).

Lyon gözetimde yaşanan bu değişimi açıklamak için günümüzün sosyo-teknik sistemlerine işaret eder. Ona göre gözetim dönemin sosyo-teknik imkanları ile yakın ilişki içinde iken günümüzde veri toplama, depolama, işleme ve analiz etme sistemlerinin gelişmesi gözetimin bu yeni biçimini oluşturan sosyo-teknik süreçlerin başında gelir. Elde edilen verilerin güvenlikten ticarete kadar pek çok alanda kullanılması ise bu veriler üzerinden bireylerin kategorize edilmesi, Lyon'un deyimiyle, *sosyal sınıflandırma* yapılmasıyla sağlanır. Bu sebepten ötürü gözetimi bir *sosyal sınıflandırma*"olarak tanımlarken (Lyon, 2003) sosyal sınıflandırmayı "*farklı muamelelerde bulunulacak farklı grupları belirlemek için halkın kümelenmesi*" olarak betimler (2013, s. 145).

Lyon, teknik imkanların ortaya çıkardığı bu yeni gözetim araçları ve bu araçların gündelik hayatta etkin kullanımı nedeniyle "*gözetim toplumu*" tanımını kullanır. Öte yandan bu kavramın bütüncül ve homojen bir gözetime işaret ettiği ve aslında gözetimin bu şekilde işlemediğini, çok sayıda aktörün gözetime katılması, gözcü olması nedeniyle gözetimin hem heterojen bir biçim aldığını hem de farklı gözetimlerin birbirlerinden kopuk olması nedeniyle gözetimin bütüncül olmadığını öne sürer (2013, ss. 45-46). Bu sebeple Lyon, bütüncül bir gözetim anlayışı yerine farklı gözetim alanlarını tanımlayan

ortak noktalara işaret eder ki bunlar rasyonelleştirme, teknoloji, sınıflandırma, bilgililik ve aciliyettir (2013, ss. 47-48). Lyon'un yaklaşımı ile ilgili söylenmesi gereken son şey, gözetimin farklı alanlarda farklı aktörlerce gerçekleştirildiği bir ortamda gözetimin sadece olumsuz, pejoratif anlamda kullanılmasına itiraz ettiğidir. Lyon gözetimi Janus metaforu üzerinden, aynı anda hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara imkân veren bir durum olarak açıklar (2013, s. 31).

Gary T. Marx ve David Lyon panoptikon tasarımının dışında kendi yaklaşımlarını geliştirirken panoptik odaklı gözetim teorilerini eleştirerek panoptikonun açıklayıcı olmadığını, açıklayıcılığını kaybettiğini öne süren kişi Kevin D. Haggerty olmuştur. Haggerty, çalışmalarında diğer iki araştırmacıdan çok daha yoğun bir şekilde Foucualt ve panoptik gözetim teorilerine eleştiriler sunarken, panoptikonun kapalı ve duvarlarla çevrili olmasından hareketle "*duvarları yıkma*" çağrısında bulunur (Haggerty, 2006). Ona göre, sanayi kapitalizminin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan ve istisnai bir dönemde gelişen panoptik gözetim kavramı günümüz gözetimini açıklayamamaktadır. Haggerty, Panoptikon'dan hareketle geliştirilen on beş adet kavram tespit ederken bu kavramların Panoptikonu geliştirmediğini, tam tersine panoptikonun yetersizliğine işaret ettiğini söyler (2006, s. 26). Haggerty panoptikon gözetim yaklaşımının post-modern gözetimi açıklayamamasını beş nokta üzerinden açıklarken bunlardan ilki gözetimin amacında yaşanan değişimdir. Foucault'nun yaklaşımında ruhları terbiye ve bedenleri disipline etmeyi amaçlayan gözetim, günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle çeşitli amaçlar barındıran, çeşitli amaçlara hizmet eden bir biçim almıştır. Artık gözetimin tek ve tutarlı bir amaca hizmet ettiğini söylemek mümkün değildir.

İkinci nokta ise, görünürlük hiyerarşisinde yaşanan değişimdir. Önceden gözetim, asimetrik iktidar ilişkileri üzerinden esas olarak sosyal hiyerarşinin alt tabakalarında yer alıp marjinal/tehlikeli kabul edilenlerin izlenmesini amaçlarken bugün sosyal hiyerarşinin

her kademesinden bireylerin izlenmesi mümkündür. Haggerty'nin ifadesiyle (2006, s. 29) bu durum "*toplu eğilimlerin rutin olarak kaydedilmesi ve analizinden, günlük işlerini yürütürken güçlü bireylerin (ve diğer herkesin) etrafında çoğalan belgesel izlerin ve veri çiftlerinin motive edilmiş bir incelemesine kadar niteliksel bir dönüşüme*" işaret eder. Haggerty bu niteliksel değişimi hayati görmekle birlikte sosyal eşitsizliklerin ortadan kalkmadığına, yeniden üretilerek devam ettiğine de değinir. Üçüncü olarak, panoptik gözetim esas olarak insanları izlemeyi amaçlarken günümüzde gözetim *insan dışı* (*non-human*) ögeleri de izlemektedir ki bunların başında veri gelmektedir. Dördüncü noktaysa, gözetimin uygulayıcılarında yaşanan değişimdir. Foucault'nun yaklaşımında kulede yer alan gardiyan gözetimin ana uygulayıcısı iken Haggerty günümüzde başta uydular, sensörler ve biyometrik aygıtlar olmak üzere teknolojik aletlerin bu görevi devraldığını söyler. Panoptikon'u yetersiz kılan son nokta ise, bireylerin gözetime direnme ve karşı koyma imkanlarının giderek daha fazla artmasıdır ki bu durum panoptik modelde göz ardı edilmiştir (2006, ss. 27-35). Haggerty, burada sayılan sebepler ışığında "*panoptik model, ortaya koyduğu kadar maskeler*" der (2006, s. 27).

Kevin D. Haggerty'nin burada incelenen çalışması panoptik ötesi gözetim çalışmaları içinde "*neden Panoptikon'un ötesine geçilmelidir*?" sorusuna en net cevapların verildiği çalışmaların başında gelmektedir. Bunun yanında Haggerty, gözetimin "niteliksel dönüşümünü" de açıklamaya çalışır. Bu konuda öne çıkan çalışması ise, Richard V. Ericson ile birlikte yazdığı "*The surveillant assemblage*" başlıklı makalesidir (Haggerty ve Ericson, 2000). Yazarlar burada, farklı amaçlarla gerçekleştirilen farklı gözetim faaliyetlerinin, gözetim kapasitesinin artırılması amacıyla bir araya getirilmesini inceler. Bunu yaparken de Gilles Deleuze ve Felix Guttari tarafından (1993) kullanılan antropolojik bir kavrama, "*asemblaj*" kavramına başvururlar. "*Birbirinden ayrı olmakla birlikte bir şekilde bir araya gelen parçalar arasındaki*

dinamik bağıntı" anlamına gelen bu kavram, Haggerty ve Ericson tarafından "*bütün gözetim sistemlerini bir araya getirmeye yönelik güçlü modern dürtü ve arzuları*" (Lyon, 2013, s. 16) tanımlamak için kullanılır. Onlara göre gözetim asemblajı bedene disipline edilmesi ya da denetlenmesi gereken bir birim olarak değil; tanınması, parçalara ayrılarak yeniden üretilmesi gereken bir veri bütünü olarak bakar (2000, s. 613).

Türkçeye "*gözetim/gözetleyici asemblajı*" olarak çevrilebilecek bir araya getirme arzusunu mümkün kılan şey ise verinin gözetim teknolojilerinde oynadığı roldür. Günümüzde devletler ve devlet dışı aktörlerce eğitim, sağlık, tüketim ve daha pek çok alanda toplanan kişisel veriler, Poster'ın deyimiyle "*ek bir benlik*" oluştururken Haggerty ve Ericson bu durumu "*veri ikizi*" (*data double*) kavramıyla açıklar. Veri ikizi bedenin ilk olarak kendi bölgesel ortamından soyutlanarak parçalanması, ardından bir dizi veri akışı yoluyla farklı ortamlarda yeniden birleştirilmesiyle elde edilir (2000, s. 612). Çeşitli alanlarda elde edilen bu veri ikizlerinin birleştirilerek farklı alanlarda kullanılması arzusu, post-modern gözetimi önceki dönemlerden farklı kılması bakımından da önemlidir. Daha önce hiçbir iktidar mekanizmasının bu kadar büyük oranda veriyi toplayabilecek, depolayabilecek ve işleyerek bir araya getirecek teknik olanağı yokken, günümüzde bu imkân giderek artmaktadır.

2. BÜYÜK VERİ: TANIMLAR VE YAKLAŞIMLAR

2.1. Büyük Veriyi Tanımlamak

Son yıllarda akademiden gündelik hayata, hükümetlerden özel sektör kuruluşlarına kadar pek çok alanda, veri kavramı ve veriye atfedilen önem giderek artmaktadır. Veriye atfedilen bu önem gerekçelendirilirken ise çeşitli rakamlara başvurulmaktadır. Bir kısım

araştırmacılar (Richard ve King, 2014; NIST, 2015) Moore Yasası'ndan[1] hareketle veri miktarındaki artışa işaret eder. Bu prensipten hareketle NIST, 2020 yılındaki veri miktarının 2011'deki veri miktarının 500 katına çıkacağını tespit etmiştir (NIST, 2015, s. 13). Bir başka araştırmada ise, yazının icadından 2006 yılına kadar üretilen verinin miktarının yaklaşık olarak 180 Eksabayt[2] (EB) olduğu, 2006-2011 arasında ise 1.600 EB değerinde veri üretildiğine değinilmektedir (Floridi, 2012, s. 435). Dahası, verinin günümüzde artan önemi sadece üretilen veri miktarıyla değil, aynı zamanda kişi ve kuruluşlarca sahip olunan ve işlenen veriler üzerinden de açıklanmaktadır. Buna göre, ABD merkezli Wal-Mart şirketinin 1 milyon müşterisi, 2012 yılında her gün 2.5 PB büyüklüğünde veri üretirken aynı yıl içinde Facebook günlük 2.5 milyar içerik, 2.7 milyar beğeni ve 300 milyon fotoğraf yüklemesini işlemiştir (Kitchin, 2014, s. 2). Bunun yanında, bazı veri komisyoncularının elinde kişi başına 3 bin adet veri göstergesi bulunduğu da resmi raporlara yansımıştır (Tüfekci, 2014).

Tüm bu rakamlar işaret etmektedir ki veri kavramı, günümüz dünyasının ayrılmaz bir parçası olup önemini her geçen gün giderek artırmaktadır. Verinin artan bu önemini açıklamak üzere ortaya atılan ve pek çok kişi ve kuruluşça kabul edilen, bir *moda sözcük* (*buzzword*) halini alan terimlerin başında ise *Büyük Veri* (*Big Data*) gelmektedir. Veri miktarı, depolama ve işleme araçlarındaki artışı tanımlamak için önceleri "*aşırı bilgi yükü*" (*information overload*) ve "*bilgiye boğulma*" (*infoglut*) (Andrejevic, 2013) kavramları kullanılırken zaman içinde *büyük veri* kavramı sadece daha yaygın bir hal almamış, aynı zamanda hükümetlerce de tanınan bir terim olmuştur (Floridi, 2012, s. 436). Nitekim, 2014 yılında ABD'de Obama yönetimi tarafından "*Büyük Veri: Fırsatları*

[1] Intel şirketinin kurucularından Gordon Moore, 1965 yılında "katlanarak artma" prensibiyle her iki yılda bir "tümleşik devre üzerinde konumlandırılabilecek bileşen sayısının ikiye katlanacağını" öne sürmüştür (STM, 2020).

[2] Bayt birimlerinden en küçükten en büyüğe doğru kilobayt, megabayt, gigabayt, terabayt, petabayt, eksabayt, zettabayt ve yottabayt şeklinde sıralanır. En bilinen bayt birimlerinden terabayt (TB), 1000 gigabayta (GB) denk gelirken 1024 TB, 1 petabayta (PT) eşittir. 1 eksabaytın (EB) değeri ise 1024 PT'tır.

Yakalamak, Değerleri Korumak" başlıklı bir rapor hazırlanmış, bu raporda büyük veri, "*hacim olarak çok büyük, çeşitlilik açısından çok kapsamlı veya geleneksel veri yakalama ve analiz yöntemlerinin yetersiz kalacağı kadar çok hızlı hareket eden veriler*" olarak tanımlanmıştır (WH, 2014, s. 4). Bu tanımdaki özelliklere baktığımızda esasta hız, hacim ve çeşitliliğin öne çıkarıldığını görürüz ki bu üç özellik büyük veriyi tanımlamak için oldukça sık kullanılmaları sebebiyle, İngilizce karşılıkları (*velocity*, *volume* ve *variety*) üzerinden, "*büyük verinin 3 V'si*" olarak tanımlanmaktadır.

2.1.1. Büyük Veriyi "V" ile Tanımlamak

Büyük veriyi "*V*" üzerinden açıklayan ilk tanım Gartner şirketine aittir. 2001 yılında yapılan tanımda büyük veri, "*gelişmiş içgörü ve karar verme için uygun maliyetli, yenilikçi bilgi işleme biçimleri talep eden yüksek hacimli, yüksek hızlı ve yüksek çeşitlilikteki bilgi varlıkları*" olarak tanımlanmıştır (Gartner, 2001). Bir diğer bilişim şirketi IBM de bu tanımdan hareket ederek büyük veriyi "*boyutu veya türü, geleneksel ilişkisel veritabanlarının verileri düşük gecikmeyle yakalama, yönetme ve işleme yeteneğinin ötesinde olan veri kümeleri*" şeklinde tanımlayıp tanımlayıcı özelliklerini "*yüksek hacim, yüksek hız ve yüksek çeşitlilik*" olarak ele almıştır (IBM, t.y.). Bu tanımlarda *hız* ile veri akış ve üretim hızına, *hacim* ile veri kümelerinin depolama alanlarını aşan biçimde artan boyutuna ve *çeşitlilik* ile başta yapılandırılmamış veriler olmak üzere ortaya çıkan yeni veri biçimlerine işaret edilir (Floridi, 2012; NIST, 2015; Özcan, 2021).

Hız, hacim ve çeşitlilik büyük veriyi tanımlamak için sık başvurulan "V*"*ler olsa da çeşitli araştırmalar yeni *V* eklemeye devam etmiştir. NIST *değişkenliği* (*variability*) dördüncü bir *V* olarak ekler. *Değişkenlik* ile "*akış hızı, format veya kompozisyon dahil olmak üzere zaman içinde verilerdeki herhangi bir değişiklik*" (2015, s. 15) kast edilirken büyük veri "*verimli depolama, işleme ve analiz için ölçeklenebilir bir mimari gerektiren-*

öncelikle hacim, çeşitlilik, hız ve/veya değişkenlik özelliklerinde- kapsamlı veri kümeleri" şeklinde tanımlanır (2015, s. 5). Büyük veriyi açıklamak için başvurulan diğer *V*'ler arasında *doğruluk* (*veracity*), *değer* (*value*), *geçicilik* (*volatility*) ve *geçerlilik*(*validity*) ön plana çıkarken (NIST, 2015, s. 7) bir grup araştırmacı, büyük veriyi açıklamak için başvurulan *V* sayısını 51 olarak tespit etmiştir (Khan vd., 2019).

2.1.2. Diğer Tanımlama Girişimleri

Büyük veriyi açıklamak için başvurulan araçların başında "*V*" özellikleri gelse de çeşitli araştırmalarda farklı özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda büyük veri mühendisliği, daha büyük veri, yeni veri tipleri, veri analitiği, veri bilimi ve kültürel değişimler gibi terimler ön plana çıkmaktadır (NIST, 2015, ss. 10-11). Bu terimlerin de gösterdiği gibi, büyük veriyi tanımlamak için teknoloji ve teknolojinin ortaya çıkardığı yeni imkân ve ihtiyaçlar bir başvuru noktası oluşturmaktadır. Bu sebeple Jonathan Stuart Ward ve Adam Barker bütün tanımlamaların *boyut, karmaşıklık* ve *teknoloji* özelliklerinden en az birine değindiğine işaret eder. Dahası yazarlar, büyük verinin ilk olarak veri analitiği ve verilerden anlam çıkarma ile, ikinci olarak NoSQL ve Apache Hadoop gibi bir dizi teknoloji ile ve son olarak da bir dizi kuruluş, özellikle de sanayi kuruluşları ile bağlantılı olduğunun altını çizer (Ward ve Barker, 2013). Gerçekten de büyük veriyi tanımlama çabalarında Gartner, IBM, Oracle gibi şirketlerin öncü olması ve bu şirketlerin tanımlarının esas alınması yazarların iddiasını destekler niteliktedir. Nitekim, McKinsey danışmanlık şirketi bünyesinde çıkarılan bir raporda da büyük veri, "*yenilik, rekabet ve üretkenlik için bir sonraki sınır*" olarak nitelendirilmiştir (Manyika vd., 2011). Bu bilgiler ışığında, Ward ve Barker, kavramı "*NoSQL, MapReduce ve makine öğrenimi dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere bir dizi teknik kullanılarak büyük ve/veya karmaşık veri kümelerinin depolanması ve analizi*" olarak tanımlar (Ward ve Barker, 2013).

Büyük veriyi yalnızca *V* esaslı almayan isimlerin başında Rob Kitchin gelir. Kitchin (2014) büyük verinin *V* ile başlayan özelliklerini, literatürdeki diğer çalışmalara da atıfla genişletir. Ona göre büyük veri terabaytlarca veya petabaytlarca veriden oluşmasıyla büyük *hacimli*, gerçek zamanlı veya "*neredeyse gerçek zamanlı*" oluşturulmasıyla yüksek *hızlı*, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verileri içine almasıyla *çeşitli*, tüm nüfusu veya sistemleri yakalama hedefinden ötürü *kapsamlı*, *çözünürlükte* ince taneli ve tanımlamada benzersiz olmasıyla *dizinsel*, farklı veri kümelerinin birleştirilmesini sağlayan ortak alanlar içermesiyle *ilişkisel* ve son olarak genişletilebilir ve ölçeklendirilebilir olmasıyla *esnek*tir (2014, s. 1-2).

Büyük verinin teknolojiyle bağlantısından ele alan önemli bir çalışma ise Danah Boyd ve Kate Crawford'a aittir (2012). Bu çalışmada yazarlar, ilk olarak büyük veriyi *zayıf bir terim* olarak nitelendirir, zira kavramı tanımlamak için kullanılan, özellikle boyut ve hacim merkezli ölçütler sürekli değişmektedir. Öyle ki, kavram önceleri süper-bilgisayarlara ihtiyaç duyulan düzeyde veriler olarak tanımlanmış, ancak günümüzde bu işlevi sıradan bilgisayarların basit bir yazılım ile gerçekleştirmesi mümkün hale gelmiştir (Boyd ve Crawford, 2012, s. 663). Bu noktadan hareketle, veri miktarındaki artışın bir gerçek olduğunu ancak bu durumun büyük veri için tanımlayıcı bir özellik olmadığına işaret ederler. Yazarlar bu sebeple, büyük veriyi "*teknoloji, analiz ve mitolojinin kesişimine dayanan kültürel, teknik ve bilimsel bir fenomen*" olarak tanımlar (2012, s. 663). Boyd ve Crawford, *mitoloji* terimiyle büyük veriye doğruluk, nesnellik ve tutarlılık, önceleri imkânsız olan içgörüler üretebilecek bilgi ve zekâ düzeyi iddialarına işaret eder.

2.2. Büyük Veriye Yaklaşımlar

Gerçekten de Boyd ve Crawford'un işaret ettiği gibi hem akademi hem de diğer alanlarda büyük veriyi önemli ve kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendiren isimler (Anderson, 2008; Mayer-Schönberger ve Kenneth, 2013) bulunurken tam tersi bir

bakış açısıyla, bu özellikleri üzerinden büyük veriyi bir tehdit olarak değerlendirenler de bulunmaktadır (Morozov, 2013; O'Neil, 2016). Çalışmanın bu bölümünde büyük veriye yönelik yaklaşımlar "olumlu", "olumsuz" ve "eleştirel" olmak üzere üç başlıkta ele alınacaktır.

2.2.1. Olumlu Yaklaşımlar

Büyük verinin ortaya çıkardığı veriye erişim imkanları, veri sayısında artışla beraber gelen yeni bilimsel yöntemler, büyük verinin sağlıktan sosyal hayata pek çok alanda kullanılabilir bir unsur haline gelmesi, büyük veriye olumlu yaklaşan araştırmacılarca öne çıkarılan temel unsurlardır. Öyle ki bu yaklaşımı benimseyenlerce büyük veri, zaman zaman ütopik bir biçimde kanserden toplumsal sorunlara, terörden iklim krizine kadar pek çok sorunu çözebilecek ya da bu sorunların çözümünü kolaylaştıracak bir araç olarak değerlendirir (Boyd ve Crawford, 2012, s. 664). Bu sebeple çeşitli araştırmacılar, yaşadığımız süreci bir veri devrimi (Anderson, 2008; Floridi, 2012; Mayer-Schönberger ve Kenneth, 2013) ve/veya paradigma dönüşümü olarak değerlendirir.

Büyük veri, veri güdümlü bilim (data-driven science) ve veri bilimini yeni bir paradigma olarak tanımlayan isimlerin başında ABD'li bilgisayar bilimci Jim Gray gelmektedir. Gray'e göre deney, teori ve hesaba dayalı bilimlerin ardından veri bilimi, bilimdeki dördüncü paradigmadır (Hey vd., 2009). Veri devriminden bahseden isimler arasında ise Mayer-Schönberger ve Kenneth'in çalışması ön plana çıkmaktadır. Yazarlara göre, büyük verinin ortaya çıkardığı yenilikler bilim anlayışımızı değiştirecek düzeydedir. Diğer bir deyişle, yazarların kitaplarına verdiği isimden hareketle, onlara göre büyük veri "yaşama, çalışma ve düşünme şeklimizi değiştirecek bir devrim"dir (2013). Büyük verinin bilimde yol açtığı yenilikler ise üç alanda yoğunlaşır. Her şeyden önce, büyük veri çağında veri üretimi sürekli artmaktadır. Böylece, bir konu üzerinde

daha önce ulaşılma imkânı bulunmayan sayıda veri elde edilmekte, hatta bazı durumlarda bütün verilere erişilebilmektedir (2013, ss. 22-33).

Büyük verinin bir diğer özelliği ise kesinlik/titizlik arayışımıza son vermesidir. Çok sayıda veri dağınık olarak elde bulunsa bile gelişmiş analiz yöntemleri sayesinde verinin dağınıklığı önemini kaybetmiştir, zira artık veri kendi adına konuşabilecek düzeydedir. Bu sebeple, bilimsel araştırmalar yürütülürken verilerden emin olma, verilerin kesin olma ihtiyacı ortadan kalkmaktadır (2013, ss. 34-48). Büyük verinin araştırma yapma biçimini değiştiren son özelliği ise, verinin kendi adına konuşmaya başlamasıyla, insanoğlunun en eski ihtiyaçlarından biri olan "nedensellik" arayışının sona ermesidir. Veri sayısı artıp veri analiz yöntemleri geliştikçe, olayların ve olguların sebebi bilinmese bile sonuçları kendiliğinden ortaya çıkacak, böylece nedensellik arayışından uzaklaşılacaktır (2013, ss. 49-68). Yazarlara göre, büyük verinin ortaya çıkardığı bu üç değişimi temin eden araçların başında ise "*verileştirme*" (datafication) gelmektedir. Verileştirme, bütün enformasyonun bir araya toplanarak veri formatına dönüştürülmesi ve enformasyonun veri olarak nicelleştirilmesi anlamına gelir. Bu yolla enformasyon tekrar tekrar kullanılabilen bir unsur olarak "öngörücü" modellerde kullanıma hazır hale gelecektir ki yazarlara göre, büyük verinin ortaya çıkardığı en önemli değişim öngörü imkanıdır. Öte yandan, Mayer-Schönberger ve Kenneth büyük veriyi bir devrim olarak nitelendirmekle birlikte oluşturduğu riskleri de göz ardı etmezler. Yazarların belirttiği risklerin başında ise gizlilik, ayrımcılık ve cezalandırma gelir (2013, ss. 136-153).

Büyük veriyi bir devrim olarak ele alan bir diğer isim ise Wired dergisinin eski genel yayın yönetmeni Chris Anderson gelmektedir. Anderson (2008) yayımladığı bir makalede büyük veriyi "*teorinin sonu*" olarak nitelerken yeni bir bilgi üretim çağına girildiğini ve "*veri tufanının bilimsel yöntemi geçersiz kıldığını*" öne sürer. Dahası, Anderson'a göre büyük veri sahip olduğu kalıplar ve ilişkiler aracılığıyla karmaşık

fenomenlerden anlamlı ve anlaşılabilir bilgiler üretebilmektedir. Yazar, bu özellikleri sayesinde büyük verinin teorinin sonunu getirdiğini ve yeni bir ampirist bilimin doğduğunu öne sürer (Kitchin, 2014, s. 3).

Büyük veriye olumlu yaklaşan isimler, ortaya koydukları bu fikirleri, büyük verinin gündelik hayattaki kullanımları üzerinden açıklar. Örneğin, Mayer-Schönberger ve Kenneth, 2009 yılında Google veri analistlerinin H1N1 virüsünün yayılmasını Amerikan Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri'nden (CDC) çok daha hızlı ve etkili biçimde ortaya koymasına işaret eder (2013, s. 7-9). Obama yönetimince hazırlanan raporda da benzer şekilde bulaşıcı hastalıkların önceden tespitine işaret edilirken bunun yanında büyük verinin sunduğu ekonomik üretkenlik, müşteri ve halkla ilişkiler, terör faaliyetlerini önleyerek hayat kurtarmak, elektrik şebekelerini verimli hale getirmek, enerjide verimliliği temin etmek ve tarımsal üretkenliği artırmak gibi imkanlara dikkat çekilmiştir (WH, 2014, s. 5-6). Beyaz Saray raporu büyük verinin daha çok kamu sektörü açısından oluşturduğu faydalara işaret ederken McKinsey adına hazırlanan raporda Manyika ve diğerleri (2011), büyük verinin ortaya çıkardığı imkanları yeni iş modelleri, insanların yerine otomatik algoritmalar tarafından alınan kararlar, nüfusun parçalara ayrılarak hizmetlerin iyileştirilmesi, yeni araştırma ve geliştirme imkanları ve şeffaflığı sağlamak gibi unsurlar üzerinden açıklar.

2.2.2. Olumsuz Yaklaşımlar

Büyük veri, yukarıda tanımlanan imkanlarıyla birlikte kimi riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu sebeple çeşitli araştırmalarda büyük veri; Büyük Birader'in vücut bulmuş hali, gizliliği ihlal eden, özgürlükleri azaltan ve devletler ile şirketlere denetim imkanı veren bir teknoloji olarak değerlendirilmiştir (Boyd ve Crawford, 2012, s. 664). Manyika ve diğerleri, büyük verinin ortaya çıkardığı riskleri gizlilik, güvenlik, fikri

mülkiyet ve sorumluluk olarak belirlerken (2011, s. 11) Shorey ve Howard (2016) ayrımcılık ve gözetimi, Jenkins ve diğerleri (2016) ise etik sorunları da bu risklere ekler.

Olumsuz yaklaşımların en sık ele aldığı konuların başında şüphesiz mahremiyet gelmektedir. 2020 yılında 44 zetabayt veri üretildiği, 2025 yılına kadar küresel ölçekte günlük 463 EB veri üretilmesi beklenirken (SeedScientific, 2021) üretilen, depolanan ve işlenen bu verilerin önemli bir kısmını kişisel veriler oluşturmaktadır. Kişisel verilerin yaygınlaşmasında hareket geçmişini kaydeden ve sunucularla paylaşan uygulamalar, mobil cihazlar ve diğer pek çok teknolojik alet etkili olmaktadır. Ortaya çıkan bu verilerin reklamcılıktan güvenliğe pek çok alanda yaygın biçimde kullanılması, verilerin gizliliği meselesini gündeme getirmektedir. Her ne kadar verilerin kimliksizleştirilmesi (de-identification) için yöntemler ve teknolojiler gelişse de Beyaz Saray raporunun (2014, ss. 8-9) da vurguladığı gibi, bu verilerin yeniden kimliklendirilmesi (*re-identification*) de olası bir risktir. Veri gizliliği ilkesinin ihlal edilmesi ise, büyük verinin ortaya çıkardığı bir diğer riski, ayrımcılığı gündeme getirmektedir.

Ayrımcılık riskini ele alan araştırmacıların başında matematikçi ve veri bilimci Cathy O'Neil gelmektedir. "Büyük verinin karanlık yönünü" açıklamaya çalışan, büyük veriyi, kitle imha silahlarına atıfla, "*matematiksel imha silahları* (MİS)" olarak tanımlayan O'Neil, bu teknolojilerin "opak, sorgulanamaz ve sorumsuz" olduğunu öne sürer (2016, s. 17). Ona göre, MİS milyonlarca insanı sıralamak, sınıflandırmak, hedeflemek ve optimize etmek için kullanılır, üstelik bunu yaparken tarafsız da değildir. Kitlelerin kişisel bilgilerini makineler işlerken ayrıcalıklı kimselerin verileriyle bizzat insanlar ilgilenmektedir. Üstelik büyük verinin oluşturduğu ayrım ve haksızlıklar karşısında ayrıcalıksız kimselerin itiraz edebileceği bir makam da bulunmamaktadır. Bu sebeple, pek çok insan büyük verinin, kendi gerçekliğini yaratıp eylemlerinin sonuçlarını kendiliğinden akladığı bir dünyada mağdur olmakta ancak sonuçlara da itiraz

edememektedir (O'Neil, 2016). Büyük veri ayrımcılığından etkilenen dezavantajlı grupların başında siyahilerin geldiği belirtilmektedir. Latanya Sweeney'in (2013) araştırmasına göre, siyahiler arasında yaygın olan isimlere sahip kimseler, beyazlar arasında daha yaygın olan isimlere sahip olanlara göre çok daha fazla "tutuklanma" içeren reklamlarla karşılaşmaktadır.

Büyük verinin oluşturduğu bir diğer risk ise, Eli Praiser'ın kavramsallaştırmasıyla "*filtre balonu*" (filter bubble) etkisidir. Sosyal medyada, internette ve diğer mecralarda yer alan kişisel verileri toplayıp işlemeyi içeren her türlü araç, bu mecralarda daha fazla zaman geçirilmesini temin etmek amacıyla kullanıcıların ilgisini çeken içerikleri onlara sunar. Bu durum, kullanıcıların ilgili mecralarda daha fazla zaman geçirmesini temin etse bile, ilgisini çekecek içeriklerin benzer dünya görüşüne ait kişilerden gelmesi nedeniyle bir süre sonra sürekli aynı görüşlere maruz kalmasına sebep olacaktır. Praiser'e göre, farklı görüşlerle karşılaşmayan, farklı görüşten kimseleri dinlemeyen kişilerin zaman içerisinde kendi görüşlerine daha sıkı sarılacak ve diğer görüşten kimselerle ilişkisini azaltacaktır ki bunun sonucunda demokratik karar alma süreçlerinin altının oyulması olasıdır. Yazar bu sebeple, filtre balonlarını demokrasilerin geleceği için ciddi bir tehdit olarak değerlendirmektedir (Praiser, 2011).

2.2.3. Eleştirel Yaklaşımlar

Büyük veriye yönelik olumlu ve olumsuz yaklaşımların yanı sıra, büyük verinin oluşturduğu imkanları önemli görmekle birlikte bu imkanların yeterli ve sorunlardan muaf olmadığını düşünen, bu sebeple büyük veriye karşı eleştirel sorular yönelten isimler de bulunmaktadır. Eleştirel yaklaşımlarda sık karşılaşılan bir unsur Melvin Kranzberg'in adıyla özdeşleşmiş teknoloji kanunların ilkidir. Kranzberg kanununa göre, "teknoloji ne iyi ne kötü ne de nötrdür" (1995, s. 5). Bu kanuna atıfla başlayan ve büyük veriye eleştirel yaklaşan araştırmacıların başında Boyd ve Crawford (2012) gelmektedir. Büyük verinin

yok açtığı değişimleri altı başlıkta toplayan yazarlar, ilk olarak bilginin tanımında yaşanan değişimi ele alırlar. Boyd ve Crawford'a göre Ford'un uygulamaya koyduğu araba üretim şeklinin üretim biçimlerindeki değişimine benzer bir değişikliği büyük verinin bilgi üzerinde meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Büyük verinin bu etkisini bilgi oluşumu, araştırma süreçleri, bilgiyle ilişki kurma biçimleri, gerçekliğin doğası ve sınıflandırılmasına ilişkin yen imkanlarda görebiliriz. Öte yandan, büyük verinin objektiflik ve tutarlı olduğu iddiaları ise yanıltıcıdır ki yazarlar bu noktada, bir önceki bölümde ele alınan olumsuz yaklaşımlar ile benzeşir. Dile getirilen üçüncü bir nokta ise, daha büyük verinin daha iyi veri anlamına gelmediği, metodolojik ve örnekleme ilişkin sorunların devam ettiğidir. Yazarların bu noktada, bilhassa Mayer-Schönberger ve Kenneth'in (2013) öne sürdüğü "verinin kendisi adına konuşacağı" ve Anderson'ın (2008) "teorinin sonu" fikirlerinden uzaklaşır. Twitter örneğini ele alan iki isim, buralarda temsil edilen nüfusun genel kitleyi temsil etmediğini, Twitter arayüzünde her kullanıcının paylaşımlarını görmenin mümkün olmadığını, Twitter'ın çeşitli sebeplerle bazı paylaşımları kaldırdığını belirtirler. Dahası, Twitter'ın kendi raporlarına da atıfla, kullanıcıların %40 gibi önemli bir kısmının dinleyici olarak platformda yer aldığını, diğer bir deyişle, paylaşım yapmadan mevcut paylaşımları takip ettiklerini dile getirirler ki bu karşımıza çıkan paylaşımların gerçek anlamda temsili ve genellenebilir olmadığı anlamına gelmektedir. Öne sürülen eleştirilerin yoğunlaştığı bir diğer nokta ise verinin bağlamından koparılmasıyla anlamını yitireceğidir. Bunun yanında, verinin ulaşılabilir olmasının veriye erişimi etik kılmadığına da değinirler ve araştırma yöntemlerinde etik kaygıların giderek azalmasına işaret ederler. Yazarlar son olarak ise veriye sınırlı erişimin yeni dijital ayrımlar (*digital divide*) ortaya çıkardığını, herkesin veri üreticisi olmakla birlikte çok sayıda veriyi işleme ve analiz etmeye yönelik teknik imkanlara az sayıda aktörün sahip olduğuna vurgu yaparlar. Bu aktörler arasında büyük şirketler, devletler ve diğer ayrıcalıklı kimseler gelmektedir ki bu durum verilerin

azınlıklarca kontrol edilmesi, çoğunluk tarafından bilinemez olduğu anlamına gelir (Boyd ve Crawford, 2012).

Rob Kitchin (2014) da büyük verinin bilimsel anlamda yenilikler getirmekle birlikte ona atfedilen aşırı anlamlara karşı çıkar. Kitchin her şeyden önce hükümetler ve akademisyenlerin, büyük veriden önceleri de çok sayıda veri ile meşgul olduğuna işaret eder ve ulusal nüfus sayımlarını örnek gösterir. Bu çalışmada da daha önce belirtildiği gibi, tarihte bilinen ilk nüfus sayımının MS 2. yüzyılda yapıldığı hatırlanırsa, gerçekten çok sayıda verinin uzun süredir uğraşılan bir durum olduğu görülür. Bu sebeple Kitchin, büyük verinin sadece hacim olarak ele alınmasını eleştirir. Kitchin'in değindiği bir diğer nokta ise büyük veri analitiğinin doğası gereği örnekleme yanlılığından mağdur olduğudur. Ardından, bu verileri incelemek için kullanılan bilimsel yöntemlerin de tarafsız ve yansız olmadığını, veriyi inceleyip işleyen bilimsel ve teknolojik araçların tasarımcılarının bakış açılarını yansıttığını, bu bakış açılarınca belirlenen kriterlere göre veriyi toplayıp işlediğini belirtir. Dahası Kitchin, elde edilen veriler tarafsız olarak toplansa bile bu verileri anlamlandırmak için bilimsel yaklaşımlara ve teorilere ihtiyaç duyulduğuna, diğer bir deyişle, verinin kendi adına konuşamayacağına işaret eder. Ona göre, verilerin kendileri için konuşabileceği düşüncesi, belirli bir istatistik bilgisine haiz olan herkesin bağlam veya alana özgü bilgiye gerek olmadan onları yorumlayabilmesi demektir ki bu son derece indirgemeci ve işlevsel bir yaklaşım olup kültürel, siyasal, yönetimsel ve ekonomik farklılıkları göz ardı eder (2014, s. 3-5).

İKİNCİ BÖLÜM

VERİ, GÖZETİM VE BÜYÜK VERİ GÖZETİMİ

Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak veri ve gözetim arasındaki ilişki incelenecek, ardından büyük verinin bu ilişkideki yerine, yol açtığı değişim ve dönüşümlere yer verilecektir. Çalışmanın birinci bölümünde yer alan "post-modern gözetim teorileri" bölümünden hatırlanacağı üzere, başta Deleuze olmak üzere çeşitli isimler dijitalleşme ve bilgi işlem teknolojilerinin yaygınlaşması, internetin ve sosyal medyanın ortaya çıkışı bağlamında veri ve gözetim arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bu bölümde, iki kavram arasındaki ilişki detaylı bir biçimde analiz edilecektir.

1. VERİYİ GÖZETİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMEK

Kavrama ilişkin tanımlamaların ortaya koyduğu gibi, gözetim en nihayetinde kişilere yönelik sistematik, rutin, bilgi elde etmeyi amaçlayan ve elde edilen bilgilerden hareketle bireylerin davranışlarını değiştirme, denetleme ve yönetmeye yönelik bir durumu ifade eder (Wood ve vd., 2006; Lyon, 2013; Monahan ve Wood, 2018). Bu kapsamda gözetimin hedeflediği bilgilerin temelinde kişisel bilgiler yer almaktadır. Gözetim gerek modern öncesi gerek modern gerekse de post-modern biçimlerinde her zaman kişisel bilgilerle ilgilenmiştir. 20.yüzyılın sonları ve 21. yüzyılda meydana gelen teknolojik gelişmeler ise kişisel bilgileri veri formuna sokarak çok daha rahat ve maliyetsiz olarak ulaşılabilir kılmıştır. Günümüzde kişisel bilgiler ve veriler hem kullanıcılar tarafından gönüllü olarak hem de çeşitli araçlar üzerinden kullanıcılar farkına bile varmadan elde edilebilmektedir. Üretilen ve çeşitli aktörlerce rahatça depolanabilen, işlenebilen ve yeniden kullanılabilen bu veriler farklı amaçlara yönelik olarak hedeflenmektedir. Devletler tarafından güvenlik ve yönetim, ticari şirketler tarafından kar ve verimliliği artırmak, akademisyenler tarafından toplumsal gerçekliği araştırmak

amaçlarıyla kullanılan kişisel veriler, gözetimin temel amaçlarını ve formlarını ortadan kaldırmamakla birlikte yeni yöntemleri de beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, adına veri dediğimiz olgu gözetimin esasını değiştirmemekle birlikte niceliksel ve niteliksel yenilikler doğurmuştur.

Gözetim amacıyla kişisel verilerin kullanılması pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Veri ve gözetim arasındaki bu ilişki başta sınıflandırma (Gandy, 2021), denetim (Lyon, 2014b), algoritmalar (Norris ve Armstrong, 1999) ve dijitalleşme (Graham ve Wood, 2003) olmak üzere çeşitli temalar üzerinden ele alınmış, büyük veri kavramının ortaya çıkışı ve gözetim amaçlarıyla kullanılmasının ardından ise büyük veri gözetimi kavramı (Andrejevic, 2014; Andrejevic ve Gates, 2014; Lyon, 2014b; Lyon, 2016) yaygınlık kazanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak veri üzerinden gözetimi açıklamaya çalışan araştırmalara ve öne sürülen kavramsal ve kuramsal çerçevelere değinilecek, ardından büyük veri gözetiminin öncüsü olarak kabul edebileceğimiz Roger A. Clarke'ın (1998) "*veri gözetimi*" (*dataveillance*) kavramı incelenecektir.

1.1. Veri ve Sınıflandırma: Panoptik Sınıflandırma ve Sosyal Sınıflandırma

Verinin gözetim bağlamında kullanımına ilişkin ilk çalışmalardan biri, Oscar H. Gandy'nin (2021) *The Panoptic Sort* başlıklı eseridir. İlk olarak 1993 yılında yayımlanan bu çalışmada Oscar Gandy, veriler üzerinden bireylerin nasıl sınıflandırıldığına ve bunun ticari amaçlarla kullanılmasına dikkat çeker. Bireyler vatandaş, çalışan ve tüketici kimlikleriyle "*tahmini değerleri*" üzerinden sınıflandırılır ve hayatları bu ayrımcı sınıflandırmadan her anlamda etkilenir. Gandy, bu durumu *panoptik sınıflandırma* diye adlandırırken kapitalizmle yakın ilişkisini de ortaya koyar. Ona göre panoptik sınıflandırma, "*küresel kapitalist sisteme yön veren farklılık makinesinin her şeyi gören gözü*"dür (Gandy, 2021, s. 15). Küresel kapitalizm, bu farklılaştırma ve ayrıştırma

üzerinden bireyleri sınıflandırırken kişisel verileri temel alır. Veriler bireylerin istek, arzu ve tercihlerini yansıtan bir araç olarak ele alınırken bu veriler işlenerek tüketicilerin benzerlikleri ve farklılıkları üzerinden sınıflandırmalar gerçekleştirilir, hangi müşteriye hangi ürünün pazarlanacağı konusunda bir rehber elde edilir.

Gandy panoptik sınıflandırmayı tanımlarken Kevin Robins ve Frank Webster'ın (1988) devlet ve şirketlerin bireyleri takip, komuta, koordine ve kontrol etmek için kişisel bilgileri kullanmasını tanımlayan *sibernetik kapitalizm* kavramından ve bir sağlık bilimleri terimi olan ve önceliklerin belirlenmesi, hastaların sınıflandırılması anlamında kullanılan *triyaj* teriminden yola çıkar. Böylece panoptik sınıflandırmayı "*bireylerin ve insan gruplarının varsayılan ekonomik veya politik değerlerine göre sıralandığı bir tür yüksek teknoloji, sibernetik triyaj*" olarak betimler (2021, s. 15).

Gandy'ye benzer biçimde kişisel verilerin gözetim ve sınıflandırma bağlamında kullanılmasına değinen bir diğer isim David Lyon'dur. Gözetimin post-modern biçiminde giderek daha fazla bireyler hakkında olması kişisel verilerin önemini arttırırken bu veriler ticari kar maksadıyla kullanıma açılmıştır. Lyon, verilerin kullanımının yalnızca olumsuz sonuçlar doğurmadığına değinmekle birlikte bilhassa mahremiyet, şeffaflık ve sosyal sınıflandırmaya işaret eder (Lyon, 2013, ss. 257-280). Bu kapsamda, kişisel verilerin gözetime dahil olmasıyla kaybolan şeylerin başında mahremiyet gelmektedir. Kamusal ve özel alan ayrımının giderek azaldığı ve kişisel verilerin bireylerin izni ve hatta bilgisi dahi olmadan kullanıldığı bir dönemde, mahremiyet ihlalleri en sık yaşanan sorunlardandır. Öte yandan Lyon, mahremiyet sorunlarını önemli görmekle birlikte bunun da ötesine gitmek gerektiğine işaret eder. Mahremiyet kadar önemli bir diğer husus şeffaflıktır ki kişisel verilerin kimlerce ve hangi amaçla kullanıldığının bilinmesini içerir. Öte yandan, veri ile gözetim arasındaki ilişki ilerledikçe şeffaflık bireylerin aleyhine azalmaktadır. Lyon'a göre, kişisel veriler sayesinde bireyler hakkında bilinenler her

geçen gün artarken, paradoksal olarak gözetim hakkında bilinenler giderek daha da azalmaktadır (2013, s. 257). Lyon'a göre verinin ortaya çıkardığı diğer bir sorun ise sosyal sınıflandırmadır. Veri, başta algoritmalar olmak üzere çeşitli araçlar kullanılarak işlenirken bireyler hakkında profiller oluşturulmakta ve daha sonra da önceden belirlenmiş kategorilerin içerisine bireyler yerleştirilmektedir. Bu sınıflandırma, her ne kadar kişiselleştirilmiş reklam ve kullanıcı dostu arayüz gibi kavramlar ile tanımlansa da yaşam fırsatları ve tercihleri etkileme, bireyleri çeşitli alanlardan dışlama gibi sonuçlar doğurabilmektedir (2013, ss. 150-154).

1.2. Veri ve Algoritmalar: Algoritmik Gözetim ve Öngörücü Algoritmalar

Veri hacmi, hızı ve çeşitliliğinde yaşanan artış, diğer bir deyişle büyük verinin ortaya çıkışı veri üretimi kadar önemli olan bir diğer durum olan verilerin işlenmesini ortaya çıkarmıştır. Verilerin işlenmesinde kullanılan araçların başında algoritmalar gelmektedir. 9. yüzyılda yaşayan ve cebir bilimini keşfetmesiyle bilinen Müslüman düşünür El Harizmi'nin isminin Latince kaynaklardaki karşılığı olan "Algebra"dan (Introna ve Wood, 2004, s. 180) üretilen algoritma terimi, en basit anlamıyla "*girdiyi çıktıya dönüştüren hesaplama adımları dizisi*" olarak tanımlanabilir (Murphy, 2017, s. 2). Veri bağlamında değerlendirildiğinde, algoritmaların sistemlerce derlenen ve depolanan bilgilerin çeşitli matematiksel süreçlerin ardından verilerden çıktılar ürettiğini söylemek mümkündür. Gözetim açısından bakıldığında ise, gözetlenen nesneler hakkında elde edilen verilerin daha sonra onların lehine veya aleyhine olacak şekilde işlenmesi durumu söz konusudur.

Algoritma ve veri terimleri bilhassa büyük verinin ortaya çıkışıyla birlikte gündeme gelmiş olsa da algoritmaların gözetim çalışmaları bağlamında erken bir kullanımına Norris ve Armstrong'un 1999 tarihli *The Maximum Surveillance Society* çalışmasında rastlarız. Yazarlar kısaca CCTV olarak bilinen kapalı devre televizyonların

yaygınlaşmasını ele alırken *algoritmik gözetim* (*algorithmic surveillance*) kavramını da literatüre kazandırmıştır. Kavram asıl olarak "*adım adım talimatları otomatik olarak kullanan gözetim*" olarak tanımlanırken bunun yanında gözetim yoluyla elde edilen ve işlenmemiş, ham durumda olan veriler sayesinde daha fazla bilgi üretmek amacıyla bilgisayar teknolojilerinin kullanılması durumuna da atıfta bulunur (Introna ve Wood, 2004, s. 181). Bu sebeplerden ötürü Norris ve Armstrong, algoritmik gözetimin günümüzde ulaştığı noktada, CCTV'lerin sadece bir mekânda bulunan bireylerin kaydını tutmadığına, bunun çok daha ötesine geçerek "*aynı zamanda veri tabanında bulunan enformasyona bağlı olarak bir yere giren bütün insanların ahlaki liyakatinin değerlendirilmesini de otomatikleştirmesine*" işaret eder (Norris ve Armstrong, 1999, s. 221'den akt. Lyon, 201, s. 157).

Bu tanımlamaların da işaret ettiği gibi algoritmik gözetimde gözetlenen veriler daha sonra kullanılmak amacıyla çeşitli matematiksel işlemlere tabi tutulur. Bu işlemlerin ardından ortaya çıkarılan temel ürün ise, gözetim nesnelerinin profilleridir. Öyle ki, Murphy profillerin kritik bir rol oynadığına işaret ederek algoritmik gözetimi bu durum nedeniyle stratejik ve proaktif olarak tanımlar (2017, ss. 2-3). Buna göre, algoritmik gözetim sadece verilerin işlenmesini içermez, veriler üzerinden oluşturulan profillerin suçla mücadeleden ticari faaliyetlere kadar çeşitli amaçlar doğrultusunda ve proaktif biçimde kullanılır.

Görülmektedir ki algoritmik gözetim yoluyla gözetim faaliyetleri giderek otomatikleşmekte, bunun yanında profillemeler de doğurmaktadır. Artan teknik ve teknolojik imkanların veri miktarındaki hacim ile birleşmesinin önemli bir sonucu ise, profillerin öngörücü faaliyetlerde kullanılmasıdır. Gözetim, geldiğimiz noktada sadece geçmiş ve şimdiki zamanla değil, öngörücü modeller üzerinden gelecek ile de ilgilenmektedir. Profillemeler, makine öğrenimi ile birlikte öngörücü modellerin temelini

oluşturmaktadır. Makine öğrenimini ise basitçe "*bilgisayar sistemlerinin açıkça programlanmadan belirli bir görevi gerçekleştirmek için kullandığı algoritmaların ve istatistiksel modeller*" olarak tanımlamak mümkündür (Mahesh, 2019). Tanımın da işaret ettiği gibi, makine öğrenimi herhangi bir programlama işlemi olmadan belirli görevlerin gerçekleştirilmesini içerir. Programlama işlemi olmaması onu geleneksel algoritmalardan ayıran temel noktadır.

Öngörücü modellerin gözetim bağlamında kullanıldığı alanların başında polislik faaliyetleri gelirken pazarlama alanında da bu yöntemin kullanıldığına şahit olmak mümkündür. Polislik kapsamında öngörücü algoritmalar, önceki suç verilerine dayanarak bir suçun işlenme oranından kim ya da kimler(gruplar) tarafından nerede ve ne şekilde işleneceğine kadar tahminleri içerir. Andrew Ferguson, polislik faaliyetleri bağlamında üç tip öngörücü algoritma bulunduğunu, bunların mekân, kişi ve grup odaklı olduğunu belirtir. Mekân odaklı olanlar nerelerde daha çok suç işlenme ihtimali olduğunu, kişilere odaklı olanlar kimlerin risk grubunda yer aldığını ve grup odaklı olanlar ise hangi grupların suç işleme olasılığının fazla olduğunu öngörür. Bunun yanında, bu modeller mevcut verilere dayanmasından ötürü verilerdeki taraflılıkları yeniden üretmek ve gizliliği ihlal etmekle eleştirilmektedir (Saka, 2021). Bu riskler ise gözetim açısından mevcut olan asimetrik güç ilişkilerini yeniden üretmektedir.

Öngörücü algoritmaların kullanıldığı alanlardan bir diğeri olan pazarlamada ise, müşterilerin ve olası müşterilerin geçmiş aramaları, alışverişleri, hesap hareketleri vb. bilgiler üzerinden hangi bireyin hangi ürüne ihtiyacı olduğunun öngörülmesi esastır. Bu bağlamda, gazetelere de yansıyan bir olay *Target* firmasının kimlerin hamilelik ürünlerine ihtiyacına olacağını, dolayısıyla kimlerin hamile olduğunu ya da hamile kalmayı beklediğini öngörmesidir. Hamilelik ürünleriyle ilgilenen ya da satın alan müşterilerin geçmiş davranışlarından yola çıkan *Target*, daha sonra potansiyel

müşterilere bu ürünleri göstermeye başlamıştır. Genç kızının karşısına sürekli hamilelik ürünlerinin çıkmasından rahatsız olan bir baba bu durumdan şikayetçi olurken daha sonra kızının gerçekten hamile olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, *Target* bir genç kızın hamileliğini babasından önce öğrenmiştir (Andrejevic, 2014, ss. 62-63).

Bu örnek üzerinden bakıldığında, öngörücü algoritmaların ve algoritmik gözetimin kişilerin hayatına yönelik müdahaleci yönünü görmekteyiz. Gözetim artık hem geleceği öngörmekte hem de kullanıcıları ürünlere yönlendirerek davranışlarına müdahale etmektedir. Öte yandan, algoritmik gözetimin disipline edici bir fonksiyonu olduğunu da unutmamak gerekir. Paul B. de Laat'ın ortaya koyduğu gibi, öngörücü algoritmalar bireyleri normal olana yönlendirerek ayrıksı durumları, diğer bir deyişle sapkınlıkları gizlemektedir. Geçmiş verilerden oluşturulan sosyal sınıflandırmalara dayanan bu yöntem, hem bireyleri mevcut normlardan hareketle oluşturulan sınıfların içine yerleştirir hem de belirli davranış kalıplarının dışına çıkmaya izin vermez, sapkınları da sosyal hayatta dışlayarak onları cezalandırarak disipline etmeye çalışır. Bu durum bilhassa bankacılık ve sigortacılık sektöründe, içine dahil edildiği sosyal sınıfın olumsuz davranışlarından ötürü bireylerin çeşitli avantajlardan mahrum edilmesinde ortaya çıkar. De Laat, bu durumun Foucaultcu anlamda disiplinin, pek çok araştırmacının iddialarının aksine önemini yitirmediğine ve yeni biçimlerde kendini devam ettirdiğine işaret etmesi olarak yorumlar (de Laat, 2019).

1.3. Dijitalleşme ve Veri: Dijital Gözetim ve Gözetimin Dijitalleşmesi

Veriyi gözetim bağlamında önemli kılan ve günümüzde hayatın her alanının giderek verileşmesinde etkili olan teknik ve teknolojik yeniliklerin arkasında şüphesiz dijitalleşme vardır. Bu sebeple, kimi araştırmacılar çalışmalarında gözetimi dijitalleşme bağlamında değerlendirirken (Andrejevic, 2007; Clarke, 2019) Stephen Graham ve David Murakami Wood, *dijital gözetim* kavramını ortaya atmıştır (Graham ve Wood, 2003).

Yazarlar, modern ulus devletin ve modernitenin temelini oluşturan bürokratik ve elektromanyetik gözetim biçimlerinin hem dijital teknolojilerce desteklendiklerini hem de yerinden edildiklerine işaret ederler. Buradan hareketle analog ve dijital gözetim ayrımı yapan yazarlar, dijital gözetimi iki yeni durum nedeniyle önemli olduğunu belirtir (Martin, van Brakel ve Bernhard, 2009). Dijital gözetimle birlikte artık izleme, önceliklendirme ve değerlendirme süreçleri uzaktan ve çok az zaman kaybıyla yapılabilir hale gelmiştir. Bu, gözetimin artık zaman ve mekân engellerini aşması anlamına gelmektedir. İkinci bir yenilik ise bedenlerin ve davranışların aktif olarak sınıflandırılması, önceliklendirilmesi ve gerçek zamanlı olarak sürekli incelenmesinin bir sonucu olarak gözetimin otomatikleşmesidir. Yazarlara göre gözetim otomatikleştikçe gözetim süreçlerinde insanların rolü de değişmektedir. Artık insanlar gözetimi doğrudan uygulayan özneler değil, dijital gözetimi tasarlayan, programlayan ve denetleyen bir role bürünür (Graham ve Wood, 2003, ss. 227-230).

Graham ve Wood, bu özellikler nedeniyle dijital gözetimin analog gözetimden ayrıldığına işaret ederken bu ikisi arasındaki farkın görünürde nicel olmakla birlikte asıl farkın toplanan veriler ile ne yapılacağı bağlamında olduğuna işaret eder. Bu kapsamda, yazarlar gözetimin dijitalleşme sayesinde otomatikleştikçe aşırı müphem ve esnek bir biçim aldığına, böylece gözetim nesnelerince anlaşılamaz hale geldiğine işaret eder. Bu sebeple, yazarlar aradaki görünür farktan ziyade asıl değişimin güç, yoğunluk ve kapsamda yaşandığına işaret ederler (2003, ss. 230-232).

1.4. Roger A. Clarke ve Veri Gözetimi

Veri kavramının popülerleşmesi ve sık tartışılan bir kavram haline gelmesi 21. yüzyılda ve bilhassa internet ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla meydana gelse de, veriyi gözetim kavramında ele alan erken bir çalışma bir bilgisayar bilimci olan Roger A. Clarke'ın *Information Technology and Dataveillance* başlıklı makalesidir (Clarke, 1988).

İngilizce veri anlamına gelen *data* ve gözetim anlamına gelen *surveillance* kelimelerinin bir araya getirilmesinden oluşan *dataveillance* kavramı dilimize *veri gözetimi* (Lyon, 2013) ve *veritim* (Bauman ve Lyon, 2020) olarak çevrilmiş olmakla birlikte sıklıkla veri gözetimi teriminin kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada da daha açıklayıcı ve yaygın olması nedeniyle *veri gözetimi* terimi tercih edilecektir.

Clarke, çalışmasının girişinde gözetim kavramı hakkında düşüncelerine yer verir ki bizce bunlar yazarın veri gözetimine ilişkin değerlendirmelerinin temelini oluşturur. Yazar, her şeyden önce gözetimin yalnızca olumsuz anlamlar ifade eden bir durum olmadığına işaret eder. Buna göre, gözetim doğası gereği iyi ve kötü olmaya müsait olmakla birlikte önemli olan gözetim faaliyetlerinin ne ölçüde ve nasıl kullanılacağının belirlenmesidir. Bu noktaya işaret ettikten sonra Clarke, gözetimi ana amacı kişiler hakkında bilgiler toplamak olan eylemler olarak tanımlamakla birlikte ikincil bir amaç olarak da bütün bir nüfusu bazı faaliyetlerden caydırmayı gösterir. Bu kapsamda, Clarke'a göre gözetimin ana amaçlarının bilgi elde etmek ve caydırıcılık olduğunu söylemek mümkündür. Yazarın işaret ettiği ikincil amaç ise yazarı kişisel ve kitlesel gözetim ayrımına getirir. Bu noktada kişisel gözetim, tanımlanmış bir bireyi genelde özel bir amaç izlemek anlamında kullanılırken kitlesel gözetim geniş bir grubun gözetleyici kuruluşun amaçlarına yönelik olarak gruplandırmayı amaçlayan eylemler olarak tanımlanır. Yazara göre, kitlesel gözetime maruz kalan bireyler bu durumdan haberdar olsalar dahi ne zaman izlendiklerini bilemezler (1988, s. 499).

Clarke, gözetimin ana hatlarını bu şekilde çizdikten sonra bu noktalardan hareket ederek veri gözetimini tanımlar: "*veri gözetimi, bir veya daha fazla kişinin eylemlerinin veya iletişimlerinin soruşturulması veya izlenmesinde kişisel veri sistemlerinin sistematik olarak kullanılmasıdır*" (Clarke, 2003). Tanımın da ortaya koyduğu gibi, veri gözetimi esas olarak bilgisayar tabanlı olup sürekli olarak işler. Bilgisayar tabanlı olması veri

gözetimini maliyet açısından daha uygun hale getirirken maliyet azaldıkça gözetim faaliyetlerinin artması sonucu doğar. Clarke, veri gözetiminin etkili olması için üç temel faktör bulunduğunu söyler. Bunlar sırasıyla belirli amaçlara yönelik veri işleyen kişisel veri sistemlerinin oluşturulması, kişisel verilerin telekomünikasyon ağları üzerinden birbirine bağlanması ve verinin sürekli olarak tanımlanmasıdır. Clarke'a göre, veri gözetimi kişileri tanımlamaya izin veren verileri dayanır. Bunun yanında, veri gözetimi doğrudan, dolaylı ya da gizli olarak eyleme geçirilebilir (Clarke, 1998 ss. 500-501).

Clarke, kişisel ve kitlesel gözetim ayrımından hareket ederek veri gözetimini de kişisel veri gözetimi ve kitlesel veri gözetimi olarak ikiye ayırır. Yazara göre iki veri gözetimi biçimi için de benzer ve farklı teknikler kullanılmaktadır. Kişisel veri gözetiminde kullanılan başlıca teknikler veri entegrasyonu, işlemlerin taranması veya doğrulanması, işlemlerin ön uç doğrulanması, bireylerin ön uç doğrulanması ve bireylere karşı sistemler arası yaptırımlardır. Kitlesel veri gözetimi teknikleri ise tüm işlemlerin taranması veya doğrulanması, tüm işlemlerin ön uç doğrulaması, bireylerin ön uç denetimi, tutulan veya elde edilebilecek tüm verilerin tek faktörlü dosya analizi, tutulan veya alınabilecek tüm verilerin profilinin çıkarılmasıdır. Kitlesel tekniklerden ilk üçü kişilere uygulanan tekniklerin kitlelere uygulanması iken diğer teknikler göstermektedir ki kitlesel veri gözetimi, kişisel veri gözetimini içinde barındırmakla birlikte bunun ötesinde bir durumu ifade eder (1988, ss. 502-504).

Daha önce de belirtildiği gibi, Clarke gözetimi yalnızca olumsuz bir durum olarak ele almaz. Bu tutum yazarın veri gözetimine ilişkin bakışına da yansımıştır. Bu bakımdan veri gözetiminin faydaları ve riskleri ayrı olarak ele alınmıştır. Clarke, veri gözetimin faydaları olarak insanların ve malların fiziksel güvenliğinin sağlanması, çeşitli hata, suistimal ve sahtekarlık biçimlerinin tespiti yoluyla mali faydalar olarak ele alır. Bu kapsamda, veri gözetimin faydalarının hem kamu sektörü hem de özel sektörde etkili

olabileceği öne sürülür. Clarke, veri gözetiminin içerisinde barındırdığı riskleri ise kişisel veri gözetimi ve kitlesel veri gözetimi için ayrıca ele alır. Buna göre kişisel veri gözetiminin riskleri yanlış tanımlama, düşük veri kalitesi, verilerin bağlamdan koparılarak kullanımı, çevrimiçi kararlarda düşük kalite, veri akışlarına ilişkin özne bilgisi eksikliği, veri akışlarına öznenin rızasının olmaması, kara listeye alma ve sorumluluk reddidir. Clarke, kitlesel veri gözetiminin risklerini de bireyler ve toplum açısından ayırırken bireyler için temel riskler keyfilik, bağlam dışı veri birleştirme, verilerin karmaşıklığı ve anlaşılmazlığı, cadı avı, önceden ayrımcılık ve suçluluk tahmini, seçici reklamcılık, ispat yükümlülüğünün tersine çevrilmesi, gizli operasyonlar, bilinmeyen suçlamalar ve suçlayıcılar ve yargı sürecinin reddidir. Toplumsal açıdan risklerin başlıcaları ise yaygın şüphe iklimi, çatışma ilişkileri, kolluk kuvvetlerinin kolayca tespit edilebilir ve kanıtlanabilir suçlara odaklanması, hukukun adaletsiz uygulanması sonucu hukuka saygının azalması, bireysel eylemlerin anlamlılığının azalması, özgünlüğün köreltilmesi, toplumun ahlaki dokusunun ve bütünlüğünün zayıflaması, stratejik güç dengesinin istikrarsızlaştırılması ve totaliter hükümetler için baskı potansiyeli şeklindedir.

2. YENİ BİR OLGU OLARAK BÜYÜK VERİ GÖZETİMİ

Büyük veri gözetiminin genel özelliklerine geçmeden önce bu gözetim tipinin, gözetim teorileri bağlamında nereye oturtulabileceğini belirtmemiz gerekmektedir. Yeni bir gözetim biçimi olarak büyük veri gözetimi, gözetimin disiplinci özelliklerini korumakla birlikte disiplinin ana unsur olmaktan çıktığı, başta denetim ve yönlendirme olmak üzere diğer amaçların da gözetim süreçlerine dahil edildiği ve gözetimin kapsam ve yoğunluğunun akışkanlaştığı bir döneme denk düşer. Bu bağlamda ele aldığımızda, büyük veri gözetimini post-modern gözetim teorileri içine yerleştirmemiz mümkün olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak büyük veri gözetimi kavramının ortaya

çıkışı incelenecek, ardından büyük veri gözetimi ile veri gözetimi arasındaki farklılıklara kısaca yer verilecek, daha sonra ise büyük veri gözetimi tanımlanacaktır.

2.1. Büyük Veri Gözetimi Kavramı

Büyük veri kavramına olan ilginin özellikle 2010'lu yılların ikinci yarısından itibaren arttığı görülmektedir. Brady'nin (2019, s. 298) JSTOR verilerine dayanarak gösterdiği üzere, "*büyük veri*" sözcüğü akademik yayınlarda 2000 ve öncesinde yılda sadece bir kere, 2001-2010 arasında yılda ortalama sekiz kere geçerken sadece 2014-2017 arasında bu kavramdan yılda ortalama 560 kere bahsedilmiştir. 2014 ve sonrasında artan bu ilginin temelinde Edward Snowden'ın Amerikan Ulusal Güvenlik Dairesi'ne (NSA) ilişkin ifşaatları yer alırken günümüzde 2016 ABD başkanlık seçimleri sırasında yaşanan Cambridge Analytica skandalı bu konuya ilgiyi arttırmıştır. Gerek Snowden ifşaatları olsun gerekse de Cambridge Analytica olsun, her iki örnek de içerisinde ciddi ve geniş gözetim faaliyetleri barındırmasında bakımından önemlidir. Nitekim, bu sebeple, büyük veriye artan ilginin de bir sonucu olarak 2014 ve sonrasında, gözetim çalışmaları alanında "*büyük veri gözetimi*" kavramı popülerleşmiş ve yaygınlaşmıştır.

2002 yılından bu yana gözetim üzerine düzenli olarak akademik makalelerin yayımlandığı *Surveillance & Society* dergisi, 2014 yılında *Büyük Veri Gözetimi* (*Big Data Surveillance*) başlıklı özel sayı çıkarırken aynı sene içerisinde Bennett ve diğerleri tarafından Kanada istihbaratının gözetim faaliyetlerine ilişkin bir çalışma olan *Transparent Lives Surveillance in Canada* yayımlanmıştır (Andrejevic ve Gates, 2014; Bennett ve diğerleri, 2014). Yine aynı sene içerisinde, David Lyon ve Mark Andrejevic gibi gözetim çalışmaları alanında önde gelen isimler çeşitli yayınlarda gözetim ve büyük veri ilişkisini inceleyen makalelere imza atmıştır (Andrejevic, 2014; Lyon, 2014). Bunun yanında, Kanada'daki Queens Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Gözetim

Çalışmaları Merkezi (Surveillance Studies Centre), *Büyük Veri Gözetimi Projesi* (*The Big Data Surveillance Project*) ile çeşitli disiplinlerden akademisyenleri bir araya getirmiştir.

2.2. Yeni Bir Veri Gözetimi Biçimi Olarak Büyük Veri Gözetimi

Büyük veri gözetimini tanımlaya geçmeden önce, veri gözetimi kavramından hangi noktalarda ayrıldığını açıklamak gerekmektedir. Bu çalışmada, büyük veri gözetiminin gözetim ve bilhassa veri gözetimi bağlamında yeni durum ve unsurları meydana getirdiği ve bu yeni durum ve unsurların, gözetim olgusunda yaşanan dönüşüm ile yan yana gittiği öne sürülmektedir. Bir başka ifadeyle dile getirmek gerekirse, bu çalışma büyük veri gözetiminin, gözetim faaliyetlerinde niceliksel ve niteliksel değişiklikler doğurduğunu, ancak gözetim olgusunu tamamen değiştirmediğini öne sürmektedir. Bu bölümde ilk olarak büyük verinin Clarke'ın veri gözetiminden hangi noktalarda ayrıldığı tespit edilecektir. Bu çalışmada, büyük veri gözetiminin, veri gözetiminden özellikle iki başlık altında ayrıldığı, bunların da gözetimin sıradanlaşması, rutinleşmesi ve yaygınlaşması ile gözetimin geleceğe dönük bir projeksiyon biçimi alması olduğu öne sürülmektedir.

Büyük veri dediğimiz olgunun bir yönünü teknik ve teknolojik yeniliklerin oluşturduğu düşünülürse aslında gözetim açısından yaşanan durumun gözetim faaliyetlerinin yoğunlaşması, yaygınlaşması ve sıradanlaşmasıdır. Önceleri yalnızca gözetim faaliyetleri için kullanılan ve sınırlı sayıda kimsenin erişim imkânı bulunan ses kayıt cihazı ve kamera gibi aletler günümüzde herkesçe sahip olunan cep telefonlarının sıradan bir özelliği haline gelmiştir. Böylece, gözetim araçları sıradanlaşırken gözetim faaliyetleri de normalleşmiş ve rutinleşmiştir.

Gözetimin sıradan ve rutin hale gelmesine işaret eden en açıklayıcı örneklerden birini David Lyon, "*artık genellikle kötü bir anlama gelmeyen*" *takip* fiili üzerinden verir (Bauman ve Lyon, 2020, s. 50). Gerçekten de sosyal medya öncesi bir dönemde neredeyse sadece olumsuz anlamda anlaşılan bu sözcük, günümüzde insanlar tarafından en sık

kullanılan ve hatta arzulanan eylemlerin başında gelmektedir. Geçmişte takip edilmek, takibe uğramak birey için can sıkıcı bir duruma işaret edebilirken bugün pek çok insan yeteri kadar takip edilmemekten rahatsızlık duymaktadır. Önceleri takip edilen kişi çoğunlukla şüpheli olarak değerlendirilip bu eylemden olumsuz etkilenirken bugün takip edilme oranı arttıkça insanlar daha mutlu olabilmektedir. Üstelik bunun üzerinden bir ekonomik geçim modeli de ortaya çıkmaktadır ki bu bizi gözetim ile kapitalizmin eklemlenmesine getirir. Bu eklemlenmeyi en iyi açıklayan kavram ise şüphesiz Shoshana Zuboff'un öne sürdüğü *gözetim kapitalizmi* (*surveillance capitalism*) kavramıdır.

Zuboff, gözetim kapitalizmi kavramını ilk olarak 2014 yılında yazdığı bir yazıda, ardından 2015 yılında bir makalede ele alırken daha sonra bu konu üzerindeki düşüncelerini 2018 yılında yayımlanan *Gözetim Kapitalizmi Çağı*[3] adlı kitabında tartışmıştır. Zuboff, gözetim ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi büyük veri üzerinden kurar. Bilgisayar aracılı sistemler eylemleri, nesneleri ve süreçleri yeni bir biçimde görünür, bilinir ve paylaşılabilir kılarken bunun temelinde elektronik metinler yatmaktadır. Veriye ve özellikle de kişisel veriye dayanan elektronik metinler insanların davranışlarını, ilgilerini, beğenilerini içeren ürünler olarak değerlendirilmekte ve böylelikle ticari anlamda kar getiren, sermaye birikimi sağlayan bir araç biçimini almaktadır. Zuboff'a göre, işte bu elektronik metinler birikim mantığı ile oluşturulurken dünya "*veri olarak yeniden doğmakta*", böylece *Büyük Öteki* adını verdiği yeni bir rejim oluşmaktadır. Zuboff, bu yeni rejimi şöyle açıklar:

> [T[ost makinelerinden bedenlere, iletişimden düşünceye günlük deneyimi kaydeden, değiştiren ve metalaştıran, hepsi para kazanma ve

[3] Yazarın bu kitabı 2021 yılında Türkçeye çevrilmiş, ancak *surveillance* sözcüğünün tercümesinde *gözetim* yerine *gözetleme* ifadesi tercih edilmiştir. Bu çalışmada gözetim teriminin daha yaygın, açıklayıcı ve uygun olduğu düşünülerek Zuboff'un kavramsallaştırmasından *gözetim kapitalizmi* olarak bahsedilecektir. Kitabın Türkçe künyesi şu şekildedir: Zuboff, S. (2021). *Gözetleme Kapitalizmi Çağı*. Okuyan Us Yayınları.

> kâr için yeni yollar oluşturmak amacıyla her yerde bulunan, ağ bağlantılı kurumsal bir rejimdir (Zuboff, 2015, s. 81).

Büyük Öteki rejimiyle iç içe geçmiş olan gözetim kapitalizminin birçok boyutu bulunmakla birlikte Zuboff esas olarak üç boyuta işaret eder ki bunlar kamu otoritesi ve özel sektörün iç içe geçmesi, başta eşitlik ve iklim olmak üzere ortaya çıkan küresel sorunlar ve son olarak da toplumsal evrimin hızıdır. Bu boyutlarıyla birlikte ele alındığında, gözetim kapitalizminin demokrasi için de bir tehdit oluşturduğunu söylemek mümkündür. Zira, yazara göre, "*gözetim kapitalizmi altında demokrasi artık bir refah aracı olarak işlev görmez; demokrasi gözetim gelirlerini tehdit eder* (2015, s. 86)."

Büyük veri çağında veri gözetimine ilişkin bahsetmemiz gereken ikinci bir husus ise, gözetimin geleceğe yönelik bir projeksiyon kazanması, diğer bir deyişle, öngörücü bir biçim almasıdır (Raley, 2013, s. 124). Clarke'ın veri gözetiminin riskleri ve faydalarına ilişkin değerlendirmelerini hatırlarsak, bunların temelde kişileri ve grupları tanımlamaya dönük olduğunu görürüz. Clarke, veri gözetimini esas olarak kimliklendirici ve tanımlayıcı bir olgu ele alırken (Clarke, 1988, s. 500) günümüzde davranışsal modelleme üzerinden geleceği tahmin etmek, öngörmek veri gözetimi için önemli bir amaç haline gelmiştir. Büyük veriyle birlikte veri gözetiminin amaçlarından biri, Gandy'nin deyişiyle, "*eyleme geçirilebilir bilgi*" ortaya çıkarmaktadır. Gandy, eyleme geçirilebilir bilgiyi "*hedefe yönelik, bilgi sahibi aktörlerin kendilerine makul olarak sunulan alternatifler arasında seçim yapmasına olanak*" tanıyan bilgi olarak tanımlar (Gandy, 2021, s. 125). Ayrıca, eyleme geçirilebilir bilgi uygulamalarını, birbiriyle bağlantılı iki farklı hedefe ayırır. Buna göre, eyleme geçirilebilir bilginin kullanım alanlarından ilk ve en görünür olanı, gözetim kapitalizmiyle de bağlantılı biçimde, farklı müşterilere farklı mesajların gönderilmesine dönük algoritmik tahminlerdir. İkincisi ise,

yine benzer şekilde, siyasi adayların farklı seçmen gruplarına farklı mesajlar ile yaklaşmasıdır (Gandy, 2021, s. 273).

2.3. Büyük Veri Gözetimini Tanımlamak

Büyük veri gözetiminin temel özelliklerini tanımlamaya ilişkin çabalar, bu bölümün başında da belirtildiği gibi esas olarak 2013 ve sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, büyük veri gözetimine ilişkin çeşitli araştırmalarda farklı özelliklerin ele alındığı, öne çıkarılan başlıklar etrafında ortaklıklar kadar farklılıkların da mevcut olduğu görülmektedir. Araştırmacılar genel olarak büyük veri gözetimini, modern ve post-modern gözetim biçimleriyle el ele giden bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, klasik tanımıyla gözetim, bir amaca yönelik sistematik ilgiden oluşurken büyük veri teknolojisiyle birlikte bu özellikler devam etmekte, ancak her iki unsurda da ciddi değişimler yaşamaktadır (Andrejevic ve Gates, 2014; Lyon, 2016). Bir örnek üzerinden anlatmak gerekirse, şüpheli olarak tanımlanan bir kimse hakkında emniyet teşkilatı, gerekli yasal izinlerin alınmasının ardından bu kişinin suçlu olup olmadığını tespit etmek amacıyla sistematik olarak telefon görüşmelerini, konum bilgilerini ve daha birçok bilgiyi izleyebilir. Bunun yanında, polisin erişmek ve takibini yapmak için mahkemeden izin almasını gerektiren bu gözetim faaliyetleri, izinsiz olarak bir yandan devam etmektedir. Başta telekomünikasyon şirketleri ve arama motoru hizmeti sunan şirketler olmak üzere, pek çok aktör bu verileri düzenli olarak kaydetmekte, yeri ve zamanı geldiğinde kullanılmak üzere saklamaktadır. Büyük veriyi yeni bir olgu olarak doğuran bu özellik, gözetimi de ikili bir karaktere büründürmektedir (Andrejevic ve Gates, 2014, s. 185).

Bir yanda geleneksel olan hedefli ve sistematik gözetim faaliyetleri yer alırken, diğer yanda hedefsiz, amaçsız ancak zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde sürekli olarak işleyen bir gözetim devam etmektedir. Gözetim ikili bir biçime bürünürken her

yerde bulunan ve oportünistçe, veri açlığı içinde sürekli veri arayan gözetim faaliyetleri giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Giderek yayılan ve veri açlığı üzerinden hareket eden bu yeni gözetimin, büyük veri gözetimini geleneksel gözetimden ayıran ilk nokta olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, büyük veri gözetimi olabildiğince fazla ve mümkünse tüm veriyi hedefleyen bir süreçtir. Bu sebepten ötürü, büyük veri gözetiminde faydalı-faydasız ayrımı yapılmaksızın bütün verilerin önemli olduğu, bütün verilerin ya şimdi ya da gelecekteki bir durumla "*alakalı*" olduğu varsayılır (Andrejevic, 2014, s. 63). Büyük veri gözetimi, bütün verileri hedeflemesi, veri açlığına dayanmasıyla panoptik gözetimden de ayrılır. Panoptik modelde, tek bir kuleden herkesin izlenmesi ve gözetim nesneleri üzerinden bu durumdan hareketle disiplin oluşturulmak hedeflenirken nesneler hakkında son derece az sayıda veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Disiplin gerektiren davranış, suçun zamanı ve mekânı gibi temel bilgiler yeterlidir. Diğer bir deyişle, panoptik model veri konusunda son derece cimri iken büyük veri gözetimi, tam tersi biçimde "*müsrif, ölçüsüzdür ve sürekli izler*" (Andrejevic ve Gates, 2014, s. 190).

Gözetimin amacı spesifik bilgileri ortaya çıkarmaktan uzaklaştıkça, ortaya çıkan bir diğer yenilik ise gözetimin artık yalnızca bireyler ve gruplar hakkında olmamasıdır. Elbette, kişileri ve grupları kimliklendirme amacı devam etmektedir ve giderek önemini arttırmaktadır. Ancak, tüm veriyi amaçlayan gözetim ile birlikte bir yandan da hedef, verilerin içerisinde barındırdığı, analitik yöntemler ile ortaya çıkarılabileceği düşünülen korelasyon ve örüntülerdir (Andrejevic, 2014, ss. 60-61; Lyon, 2016). Nitekim, bu amaçla Britanya Hükümeti, 2012 yılında tüm vatandaşlara ait iletişim verilerinin devlet kurumlarıyla paylaşılmasını içeren bir yasa tasarısı sunmuş, yoğun tartışmaların ardından tasarı veri madenciliği yapılmadan verilerin toplanması şeklinde revize edilmiştir (Andrejevic, 2014, s. 55).

Çalışmanın büyük veri gözetiminde de kısaca tartışıldığı gibi, veri hacminin bir sorun olmaktan çıkışıyla veriler arasında korelasyonlar kurmak önem kazanmıştır. Bunun bir sonucu ise nedenlerden ziyade sonuçların önem kazanmasıdır. Chris Anderson'ın teorinin sonunu ilan ettiği makalesinde dediği gibi, "*yeterli veriyle, rakamlar kendi adına konuşmakta*" ya da bunun olacağı varsayılmaktadır (Anderson, 2008). Bu durum, büyük veri gözetimiyle elde edilen verilerin ve bu verilerden üretilen sonuçların açıklayıcı olmaktan ziyade öngörücü olması anlamına gelmektedir. Öte yandan, açıklayıcılığın azalması ve nasıl üretildiği belli olmayan ilişkilerin artması, büyük veri gözetimini opak, dışarıdan bakıldığında anlaşılamaz hale getirmektedir.

Gözetimin opaklaşması, gözetim faaliyetlerini yerine getiren temel aktörleri insanlardan çıkararak giderek makinelerin ve matematiksel formüllerin rolünü arttırmaktadır. Artık gözetim faaliyetlerinin yürütücüsü ne olduğu ve nasıl üretildiği çok da bilinmeyen makinelerdir. Andrejevic ve Gates, bu noktada Zizek'in "*sembolik gerçek*" kavramına atıfta bulunur. Zizek'e göre, hakkında bilinemeyen ancak işlevsel olduğu varsayılan bu sembolik gerçekler, basitçe "*anlamsız bilimsel formüllerdir*" (Andrejevic ve Gates, 2014, s. 186). Gözetimde makinelerin ve matematiksel formüllerin rolünü arttırmasının önemli bir sonucu ise, gözetimin giderek otomatikleşmesidir. Büyük veri gözetimi, temelde insan faaliyetlerini minimuma indirerek gözetimi otomatikleştirmektedir (Lyon, 2014, ss. 6-7).

Gözetimin hedefi tüm veriye ulaşmak, bu veriler üzerinden korelasyonlar ve örüntüler çıkarmak olunca hakkında veri talep edilen kişi sayısı da giderek artmaktadır. Bir başka deyişle, büyük veri gözetiminde hedef yalnızca önceden belirlenmiş vatandaş, tüketici, şüpheli kişiler ya da gruplar değil, tüm insanlardır. Gözetim artık tekil bireyi hedeflediği kadar bütün nüfusla ilgili hale gelir. Andrejevic, bu yeni durumu "*bu, içeriğin örüntüden daha az önemli olduğu ve bireysel veri katkılarının toplanabildikleri,*

depolanabildikleri, sıralanabildikleri ve çıkarılabildikleri ölçüde değer kazandığı anlamına gelir" (2014, s. 60) şeklinde yorumlarken David Lyon ise, veri parçaları ve algoritmik derlemelerin giderek önem kazanmasına işaret eder (Lyon, 2016, s. 3). Büyük veri gözetiminin bu biçimde işlemesine olanak veren temel değişiklik ise, artık gözetimin gündelik bir durum haline gelmesi, bir başka deyişle, gündelik hayatla iç içe geçmesidir. Kameraların giderek yaygınlaşması, akıllı cihazların günlük adım sayısından kalp atış hızına kadar pek çok bilgiyi düzenli olarak kaydetmesi ve işlemesi gözetimin gündelikleşmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bunun bir sonucu ise, gözetimin artık daha yaygın ancak daha az algılanan, fark edilen bir biçime bürünmesidir (Bennett vd., 2014, ss. 129-149).

Büyük veri gözetimi, dünyada küreselleşmenin yaşandığı ve kişi, mal ve hizmetlerin sorunsuzca hareket ettiği kabul edilen bir dönemde ortaya çıkması bakımından gözetimin de küreselleşmesini hızlandırmıştır. Gözetimin küreselleşmesi şüphesiz daha erken başlamış olmakla birlikte büyük veri gözetimi bu süreci hızlandırıcı bir rol üstlenmiştir. Gözetimin küreselleşmesinde büyük verinin rolünü açıklayan en somut örneklerden biri sosyal medya platformlarıdır. Güncel verilere göre, Facebook "*2021'in dördüncü çeyreği itibarıyla yaklaşık 2,91 milyar aylık aktif kullanıcıya sahipken*" Hindistan'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar pek çok ülkeden siteye erişim sağlanmaktadır (Statista, 2022). Cambridge Analytica olayının bize gösterdiği gibi, milyonlarca insanın verisi, doğru teknikler kullanıldığında siyasi ve ticari avantajlar elde etmek için bir araç haline gelmektedir. Bu durum bize, Amerika merkezli bir şirketin dünyanın pek çok bölgesinden kullanıcıları gözetleme imkanına sahip olmasını gösterdiği kadar gözetimin küreselleştiğini de gösterir (Bennett vd., 2014, ss. 105-128). Büyük veri gözetimi ise, doğru analitik araçlar ile gözetim verilerinin "*eyleme geçirilebilir bilgi*"ye dönüştürebilmesini sağlar.

Büyük veri gözetimiyle birlikte gözetimde yaşanan değişimlerden bir diğeri, gözetim aktörleri arasındaki ilişkinin dönüşümüdür. Modern öncesi ve modern dönemlerde çoğunlukla devlet ve hükümetlerce yürütülen gözetim faaliyetleri, post-modern gözetimin ortaya çıkmasıyla özel şirketlerin de gözetim faaliyetlerine dahil olması sonucunu doğurmuştur. Büyük veri çağında ise, devlet ve özel sektörün gözetim faaliyetleri arasındaki ayrım giderek silikleşmeye, ya da Bauman'ın tabiriyle akışkanlaşmaya başlamıştır (Bauman ve Lyon, 2020). Amaçları bakımından bu iki ana gözetim aktörü birbirinden ayrışmaktadır, ancak pek çok zaman birlikte hareket ettikleri de görülmektedir. Üstelik hükümetler ve şirketler arasındaki bu ilişkinin verimlilik ve üretimi artıracağı düşüncesiyle teşvik edildiği de görülmektedir. Örneğin, bu düşünceden hareketle, Kanada'da nüfus sayımı verilerini analiz etme görevi *Lockheed Martin* şirketine devredilmiştir (Bennett vd., 2014, s. 56). Devlet ve şirketler arasındaki bu iş birliğinin daha açık görüldüğü bir alan ise ulusal güvenliğe yönelik faaliyetlerdir. Edward Snowden'ın ifşaatlarının gösterdiği gibi, Silikon Vadisi'ndeki pek çok şirket, gönüllü ya da gönülsüz olarak NSA adına veri gözetimi yapmış ve elde edilen verileri yetkililerle paylaşmıştır (van Dijck, 2014, s. 203). Timothy Garton Ash, bu iş birliğini şu şekilde ortaya koymaktadır (2013): "*Eğer Büyük Birader geri gelseydi, o bir kamu-özel ortaklığı olurdu*."

Büyük veri gözetiminde devlet ve özel sektörü bir araya getiren ana unsur, şüphesiz ki güvenlik ihtiyacının ve arayışının yarattığı panik halidir. Didier Bigo'nun ABD'deki 9/11 Eylül saldırılarına ilişkin değerlendirmelerinden hatırlanacağı üzere, güvenlik arayışı gözetim teknolojilerinin benimsenmesinde etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 2001 sonrasında ABD'de yaşanan ve tüm dünyaya yayılan güvenlik arayışı ve güven(siz)lik algısı, kısa zamanda gözetim teknolojilerinin yaygınlaşması için gereken rızayı üretmiştir (Bigo, 2002). Devletler ise güvenliği tesis etme amacıyla özel şirketler

ve kuruluşlar ile iş birliği yapma gereği duymuştur. Bu ihtiyacın arkasında yatan esas sebep, devletlerin gözetim faaliyetlerindeki rolünün giderek azalmasıdır. Artık devletler, gözetimi gerçekleştiren yegâne aktör olmamakla birlikte veri hacmi, işleme hızı ve depolama gibi alanlarda en ileri teknolojiye de sahip değildir. Veri biliminde özel şirketlerin hâkim durumda yer alması, iki aktör arasındaki sınırı akışkanlaştırırken güvenlik arayışı iş birliğinin temel gerekçesini sunmuştur.

Güvenlik arayışı bağlamında, büyük veri gözetiminin kullanıldığı alanların başında profilleme faaliyetleri yer almaktadır. Bugün pek çok kullanıcının hayatının her alanına dair sayısız veri izi bıraktığı web siteleri ve diğer araçlardan elde edilen veriler, büyük veri analitiği metotlarıyla kişisel profiller oluşturulmak için kullanılmaktadır. Üstelik, gelinen noktada bu verilerin kişilerin hayatı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkisinin giderek arttığı görülmektedir. Lyon'ın dediği gibi (Bauman ve Lyon, 2020, s. 19), "*veri kopyaları, hikayesini kendi ağzından anlatmayı tercih eden insanlardan daha güvenilir hale gelir*." Öte yandan, büyük veri gözetiminde üretilen profillerin, bu çalışmada daha önce bahsedilen sosyal sınıflandırmadan da farklı olduğunu belirtmek gerekir. Büyük veri gözetimiyle birlikte sosyal sınıflandırma hız kazanarak devam etmekte olsa bile doğrudan kişileri kimliklendiren bireysel profiller de yayınlaşmaktadır ki bu bizi yeniden büyük veri gözetiminin ikili yapısına götürür. Bir yanda sosyal sınıflandırma ile tüm nüfus hedef alınırken diğer yandan hedefli gözetim ile kişilerin takip edilmesi de ihmal edilmemektedir (Lyon, 2016).

Büyük veri gözetiminde bireysel profillerin oluşturulmasında internet verileri kadar her kişiye özgü olduğu varsayılan bedensel veriler de ön plana çıkmaktadır. Bedene dayalı gözetimin en ilkel örneklerinden birini oluşturan parmak izinin yanı sıra, günümüzde iris tarama, DNA veri tabanları, yüz tanıma, avuç içi tarama, hareket tanıma ve yürüyüş analizi gibi pek çok biyometrik yöntem vasıtasıyla, beden gözetiminin tek olmamakla

birlikte önemli nesnelerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Intona ve Wood, 2004; van der Ploeg, 2003). Her ne kadar beden, Foucaultcu anlamda bir disipline yönelik olarak gözetlenmese de beden gözetim için vazgeçilmez bir veri kaynağı olmaya devam etmektedir. Öyle ki, Bennett ve diğerleri, bedenlerin şifreye dönüştüğüne ve "*bazen bedenlerimiz(in) sözlerimiz ve anlattıklarımızdan daha inanılır*" duruma geldiğine işaret eder (Bennett vd., 2014, s. ix).

Bedene ve internet ortamında bırakılan verilere dayanan büyük veri gözetiminde, veriler yalnızca kimliklendirme amacıyla kullanılmaz, öngörücü algoritmaların da etkisiyle gelecekte meydana gelmesi beklenen durum ve davranışlara müdahale etmek de arzulanır. Bu sebepten ötürü, büyük veri gözetiminin öngörücü olduğu kadar müdahaleci olduğunu da söyleyebiliriz. Müdahale arayışı özel şirketlerce kişileri belirli ürünleri alma konusunda yönlendirme ve manipüle etmeyi içerirken güvenlik bağlamında ise suçların işlenmeden önce durdurulmasına yöneliktir. Bu kapsamda, ABD merkezli bir şirket olan PredPol, sosyal medya verilerinden hareketle gelecekte işlenecek suçların yeri ve zamanını tahmin etmektedir (Lyon, 2016, s. 4).

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında internet ve sosyal medya verileri, büyük veri gözetimi kapsamında devletler ve şirketlerce kullanılan bir gözetim aracı olarak ele alınmış olsa da gerçekte, sıradan kullanıcıların da bu verileri gözetim amacıyla kullanması mümkündür. Örneğin, gerekli analitik araçlara sahip olmak gerekmeksizin bir sosyal medya kullanıcısının paylaşımlarına, beğenilerine, takip ettiği kimselere ve konum bilgisi gibi temel özelliklere bakarak o kullanıcıya dair bir profil oluşturmak mümkündür. Burada bahsedilen bilgiler Facebook, İnstagram ve Twitter gibi son derece popüler olan uygulamalarda kullanıcılar tarafından en sık paylaşılan bilgilerdir. Bu ise bize, amatör bir gözetleyicinin de gözetim faaliyetinde bulunmasının kolaylaştığına işaret eder. Bennett ve diğerleri, gözetimin aldığı bu yeni biçimi sosyal gözetimin büyümesi olarak tanımlar

(Bennett vd., 2014, ss. 167-180). Bunun yanında, bu gözetimin sadece kişilere yönelik olmayacağının da altını çizmemiz gerekir. Yeterli teknik bilgiye sahip bir ya da birkaç kişi, kişisel araştırmalarından hareketle hükümetler, şirketler, sivil toplum kuruluşları gibi kurumsal aktörlerin hareketlerini ve davranışlarını izleyebilmektedir. Vatandaş gazeteciliği (Turhan, 2017) ve doğrulama faaliyetleri (Kavaklı, 2019) bu kapsamda değerlendirilebilir.

Her ne kadar büyük veri gözetimiyle birlikte sosyal gözetim yaygınlaşsa ve bireysel kullanıcılar tarafından da uygulanabilir hale gelse de bu gözetimin içinde barındırdığı asimetrik güç ilişkilerinin ortadan kalktığı anlamına da gelmez. Büyük veri gözetimi, bireylerin kendi imkanları ile gözetim gerçekleştirmesine izin verse de büyük verinin getirdiği veri hacmi, hızı ve çeşitliliği nedeniyle gerekli altyapı ve teknik imkanlar bulunmadan, büyük veriden geniş bir gözetim çıkarılamaz. Bu durum, büyük veri gözetiminin fiziksel ve lojistik altyapıyla iç içe geçtiğine işaret eder. Andrejevic ve Gates, gözetimin bu altyapıya olan bağımlılığını şöyle özetler:

> Eğer büyük verinin ortaya çıkışı, muazzam miktarda veriyi bir araya getirme, depolama ve madencilik yeteneğinden ayrılamaz ise (…) altyapı da ortaya çıkan gözetim biçimlerinin merkezinde olmaya devam eder (Andrejevic ve Gates, 2014, s. 188).

Buraya kadar olan kısmın da işaret ettiği gibi, büyük veri gözetimi internet ve sosyal medya verileriyle sıkı sıkıya bağlı olarak gelişmiştir. Bu ilişkinin ortaya çıkardığı önemli bir sorun ise mahremiyet ihlalleridir. Elbette, bu büyük veri gözetimiyle gelen yeni bir sorun değildir, ancak mahremiyet ihlalinin büyük veri gözetimine içkin bir durum olduğunu da söylemek mümkündür. Günlük hayatın sürekli olarak veriye dönüştüğü, çevrimiçi hayatın çevrimdışı hayat kadar önem kazandığı günümüzde verilerin depolanması, birleştirilmesi ve işlenmesi süreçlerinde kişilik hakları sıklıkla ihlal

edilmektedir. Çalışmanın büyük veri kısmında da işlendiği gibi, verileri doğrudan bireylerle ilişkilendirmenin önüne geçen kimliksizleştirme teknolojileri olmakla birlikte yeniden kimliklendirme de her zaman bir tehdit olarak varlığını sürdürmektedir (WH, 2014, ss. 8-9).

Büyük veri gözetiminde mahremiyet bağlamında ortaya çıkan bir diğer sorun ise, hangi verinin kişisel olup olmadığına karar vermede yaşanan zorluktur. Yüz, parmak izi ve kimlik numarası gibi herkese özgü bilgilerin kişisel veri olduğunu söylemek kolayken, Bennett ve diğerlerinin işaret ettiği gibi araç plakası, IP adresi ya da içerisinde yer alan bir fotoğrafın kişisel bilgi sayılıp sayılmadığı tartışmaya açıktır (2014, ss. 71-85). Kimlik numarası ve parmak izi gibi veriler doğrudan bireyin kimliklendirilmesine izin verirken yeterli teknik imkanlara sahip olan bir kişi ya kuruluş, içerisinde yer alınan kalabalık bir fotoğrafı da kimliklendirme amacıyla kullanabilmektedir. Örneğin, Facebook uygulaması uzun bir süre boyunca birden fazla kişinin olduğu fotoğraflarda yüzleri analiz edip kendi veri tabanıyla karşılaştırmış ve hem fotoğrafı paylaşan hem de algoritmanın kimliklendirdiği kişiye "*etiketleme*" imkânı sunmuştur. Şirket, ancak 2021 yılında veri tabanında 1 milyar "yüz izi" mevcut olduğunu ve bunları sileceğini duyurmuştur (Taylor, 2021). Bu durum, büyük veri gözetimiyle birlikte doğrudan bireyleri tanımlayan veriler kadar bireylerin tanımlanmasına imkân sağlayan verilerin de önem kazanmasına işaret etmektedir (Bennett vd., 2014, s. viii).

2.4. Gözetim ve Büyük Veri Gözetimi: Değişimler

Çalışmanın bu bölümünde, büyük veri gözetimiyle birlikte gözetimde yaşanan nicel ve nitel değişimlerin bir dökümü yapılacaktır. Çalışma kapsamında, büyük veri gözetiminin yirmi belirleyici özelliği tespit edilirken bunlardan on dördünün ya büyük veriyle birlikte gelen değişimler olduğu ya da önceki gözetim faaliyetlerini ciddi şekilde değişime uğrattığı öne sürülmektedir. Büyük veri gözetimi açısından belirleyici olan

unsurların başında gözetimin her yere yayılması ve teknik altyapının da desteğiyle gözetimin sürekli hale gelmesidir. Bentham ve Foucualt'nun panoptikonu ya da Mathiesen'in sinoptikonunda gözetim bir mekândan çıkıldığında sona ererken büyük veri gözetimiyle birlikte gözetim hem zaman hem de mekân bakımından sürekli hale gelmektedir.

Büyük veriyle gözetimini mümkün kılan teknik altyapı, gözetimi giderek daha opak ve anlaşılamaz bir biçime sokmaktadır. Panoptikonda kulede bir kişinin varlığının bilgisiyle oluşturulan disiplinin yerini günümüzde ne zaman, nerede, nasıl, kim tarafından ve hangi araç ve gereçlerle icra edildiği bilinmeyen, anlaşılamayan bir gözetime bırakmıştır.

Gözetimi sürekli kılan teknik yapı, gözetim amaçlarına tüm verinin izlenmesini eklemiştir. Önceki gözetim biçimlerinde veri olabildiğince sınırlı ve analiz edilmesi zor bir olgu iken günümüzde veri analitiğinde yaşanan gelişmelerle birlikte her gün milyonlarca veri analiz edilebilir duruma getirilmekte, bunun sonucunda sürekli veri talebi ortaya çıkmaktadır. Tüm veriye ulaşmaya yönelik yeni gözetim biçiminde, gözetimin hedef kitlesi de yalnızca suçlular, şüpheliler, tüketiciler ya da potansiyel müşteriler değil tüm nüfustur. Büyük veri gözetimi, nüfusun tamamına ait tüm verileri hedeflerken bunu hem kişisel profiller oluşturmak hem de algoritmalar yardımıyla korelasyonlar ve öngörüler çıkarmak için kullanır. Bu bakımdan büyük veri gözetimi, gözetim faaliyetleriyle olayları ve davranışları anlamlandırmadan ziyade geleceğe yönelik öngörülerde ve tahminlerde bulunmasıyla yeni bir olguya işaret eder. Öngörüler ve tahminler gözetimi sadece geleceğe yönelik kılmaz, ayrıca müdahaleciliği de artırır. Polislik bağlamında düşünüldüğünde hem gelecekteki potansiyel suçlar ve suçlular tespit edilir, hem de bu suçların daha meydana gelmeden önüne geçilmesi sağlanır.

Çok sayıda verinin üretilmesinden beslenen büyük veri gözetiminde, gözetim faaliyetlerinde insanların oynadığı rol de değişime uğramıştır. İnsanlar artık panoptikonun kulesinde ya da iş yerlerinde gezerek gözetim faaliyetlerine dahil olmamakta, daha çok gözetim sistemlerini ve altyapısını tasarlayıp gözetleme görevini makinelere devretmektedir. Bunun yanında, gözetim makinelere devredildikçe otomatikleşmektedir.

Büyük veri gözetiminin veri miktarı, depolama hacmi ve işleme hızına dayanmasına imkân veren ana unsur ise gündelik hayatın veri biçimine rahatça dönüştürülebilecek ölçüde gözetimle iç içe geçmesidir. Artık gözetimi besleyen veriler hem bireylerce gönüllüce devredilmekte hem de bu veriler hayatın her anını kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, insanlar gözetime gönüllü olarak dahil oldukça gözetim de gündelikleşmektedir. Öte yandan, gözetim gündelikleştikçe ve gözetim tekniklerinin yaygınlaşmasıyla etkisiyle tekil kullanıcılar da gözetime aktif olarak dahil olmaktadır. Bireyler artık gerek devlet gerek özel sektör gerekse de diğer insanları gözetleyebilmektedir.

Gözetimin gündelikleşmesi bir yönünü oluştururken diğer yönünü ise küreselleşmesi oluşturmaktadır. Artık hem devletler hem şirketler gözetim faaliyetlerini ulusal sınırların ötesinde yürütmektedir. Bunun yanında gözetimde benzer ve/ya aynı araçların kullanılması da gözetimde küresel bir standardın oluştuğuna işaret etmektedir. Havayolu firmalarının ve havaalanlarının güvenlik prosedürleri bu küreselleşmenin bir sonucu olarak dikkat çekmektedir. Gözetim küreselleşirken bazı alanlarda devletlerin tek başına yürütemeyeceği bir faaliyet biçimine de bürünmektedir. Bunun sonucunda kamu ve özel sektörün gözetim faaliyetleri arasındaki sınır silikleşmektedir.

Burada belirtilmesi gereken son yenilik ise, kişilerin kimliklendirilmesinde kullanılan verilerin artması sonucu kişisel veriler kadar çeşitli araçlarla kimliklendirmeye

yardımcı olan verilerin de ortaya çıkmasıdır. Artık insanlar, sadece parmak iziyle değil bir sosyal medya paylaşımı üzerinden de tespit edilebilmektedir.

2.5. Gözetim ve Büyük Veri Gözetimi: Devamlılıklar

Çalışmanın ikinci bölümünün girişinde belirtildiği üzere, büyük veri ve büyük veri gözetimi, gözetimde önemli değişiklikler meydana getirmiş olmakla birlikte gözetimi tamamen değiştirmemiştir. Gözetimin temel unsurları, büyük veri gözetiminde de kendiliğini korumaktadır. Bunlardan ilki, gözetimin klasikleşen tanımından hareketle söylersek bir amaca yönelik olarak sistematik gözetim faaliyetleri varlığını korumaktadır. Üstelik bu gözetim faaliyetleri, yeni teknik imkanların da etkisiyle daha kolay gerçekleştirilebilir bir biçime bürünmüştür. Bunun yanında, gözetime içkin olan asimetrik ilişkiler de büyük veri gözetiminde varlığını korumaktadır. Bireylerin gözetime aktif katılımı ve gözetim faaliyetlerinde bulunması gözetimde yenilik içerse bile asimetrik ilişkileri dönüştürmek açısından yeterli değildir. Gözetim hala büyük ölçüde teknik ve teknolojik imkanlara dayanmaktadır ki bu durum şirketlerin ve devletlerin, kısaca organizasyonların avantajlı konumlarını sürdürmesine izin vermektedir.

Gözetim gerek modern öncesi gerek modern dönemlerinde güvenlik kaygısıyla bağlantılı olurken günümüzde de büyük veri gözetimi, ulusal güvenliği temin etmede ciddi bir araç olarak görülmektedir. Güvenlik arayışı kapsamında "*riskli*", "*anormal*", "*uyumsuz*" kişiler önceden olduğu gibi yine tespit edilmekte, büyük veri araçlarıyla oluşturulan profiller de bu sürece eklemlenmektedir. Bunun yanı sıra, güvenlik arayışı bağlamında beden bir gözetim nesnesi olma durumunu devam ettirmektedir. Bu kapsamda büyük veri, beden merkezli gözetimi güçlendiren yeni teknolojilerin kullanımına dayanmaktadır. Üstelik beden ve veri merkezli gözetimde, mahremiyet, geleneksel gözetimde olduğu gibi yine ihlal ve göz ardı edilen bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir.

2.6. Büyük Veri Gözetiminin Üç Boyutu

Çalışmanın bu bölümünde, büyük veri gözetiminin nasıl pratiğe döküldüğü üç boyut üzerinden ele alınacaktır. Temel özellikleri, gözetim bağlamında getirdiği yenilikler ve sürdürdüğü devamlılıklar yukarıda ele alınan büyük veri gözetiminin, pratikte uygulanışına ilişkin çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Mark Andrejevic (2014, s. 56), büyük veri gözetimini polislik, siyasi kampanyalar ve pazarlama bağlamında ele alırken Emily Smith tarafından derlenen ve Büyük Veri Gözetimi Projesi'nin konuya ilişkin yaklaşımını ortaya koyan kitapçıkta (Smith, 2021, s. 1) güvenlik, pazarlama ve yönetişim başlıklarına işaret edilmiştir. Smith tarafından işaret edilen yaklaşım, Andrejevic'inkine kıyasla daha kapsayıcı olmakla birlikte bizce bu üç boyutun daha kapsayıcı ve açıklayıcı olarak tanımlanması mümkündür. Bu sebepten ötürü, çalışmanın bu bölümünde büyük veri gözetiminin üç boyutu ulusal güvenlik, yönetişim ile reklamcılık ve pazarlama olarak ele alınacaktır.

Smith'in işaret ettiği güvenlik boyutu, oldukça geniş ve kapsayıcı bir başlık olup yönetişim başlığı altında ele alınan polislik faaliyetleri ile de kesişmektedir. Bundan dolayı, iki boyut arasındaki ayrımı netleştirmek amacıyla daha çok ülkenin dış tehditlerden korunmasına işaret eden ulusal güvenlik başlığı tercih edilmiştir. Melvyn P. Leffler (1990 s. 143), ulusal güvenlik politikalarını "*temel iç değerleri dış tehditlerden korumak için zorunlu görülen kararlar ve eylemler*" olarak tanımlar ki bizce bu, Smith'in (2021, ss. 3-4) işaret ettiği güvenlik boyutuna denk düşmektedir.

Andrejevic'in yaklaşımında ise polislik, siyasi kampanyalar ve pazarlama öne çıkmakta olup ulusal güvenlik boyutu göz ardı edilmektedir ki bizce bu önemli bir eksiğe işaret etmektedir. Öte yandan, her ne kadar siyasi kampanyalar ve pazarlama amaçları farklı olsa da benzer faaliyetleri içermelerinden ötürü, Smith'in derlediği çalışmada olduğu gibi aynı başlık altında ele alınması daha uygun görünmektedir (2021, ss. 5-6).

Fakat, siyasi kampanyalar pazarlamanın bir alt kolu olarak değerlendirilebilecek reklamcılık (Esch ve Strödter, 2008) ile daha yakından ilişkili olduğu için bu boyutu reklamcılık ve pazarlama olarak tanımlamak daha uygun olacaktır.

2.6.1. Büyük Veri Gözetiminin Birinci Boyutu: Ulusal Güvenlik

Büyük veri gözetiminin kamuoyunca bilinir hale gelmesi ve dikkat çekmesinde, ilk ve en önemli gelişmeler ABD'de 2012 yılının sonu ve 2013 yılında yaşananlardır. William Binney, Thomas Drake, Mark Klein gibi "*muhbirlerin*" açıklamalarıyla oluşan ilgi, Edward Snowden'ın bir grup gazeteciye NSA'in gözetim faaliyetlerine ilişkin belgeleri göndermesiyle yaygınlaşmıştır (Altheide, 2014). *The Guardian*'da çalışan bir gazeteci olan Glen Greenwald'un açıklamalarına göre, Snowden kendisiyle ilk teması 1 Aralık 2012'de kurarken zaman içerisinde on bine yakın dokümanı iletmiştir (Greenwald, 2014). Öte yandan, büyük veri gözetimi pratikleri kamuoyu ilgisinden çok önce başlamıştır. 9/11 saldırılarının ardından ABD'nin başlattığı terörle mücadele faaliyetlerinde başta telekomünikasyon verileri olmak üzere çeşitli kişisel bilgileri elde etmek amacıyla devlet ve şirketler arasında iş birliği yapıldığı bilinmektedir (Ogasawara, 2021, s. 26).

Devletler ve teknoloji şirketleri arasındaki iş birliğine dayanan ve "*gözetim-sınai kompleksi*"nin (Hayes, 2012) oluşturulmasıyla işleyen ulusal güvenliğe ilişkin gözetim faaliyetleri terörle mücadele, terörün finansmanı ve sınır güvenliği alanlarında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kapsamda, büyük veri analitiğinin getirdiği teknik imkanların yardımıyla hem veriler hem de "*veri hakkında veri*" olarak tanımlanan metaverinin analiz edilmesi, bu veriler üzerinden profiller oluşturulması ve algoritmalar yardımıyla "*noktaların birleştirilmesinden*" oluşur. Buna yönelik olarak, büyük veri gözetiminde insanların, paranın ve verinin hareketleri düzenli olarak izlenir (Amicelle ve Grondin, 2021, s. 69).

Büyük veri gözetiminin terörle mücadele bağlamında kullanımı, terör faaliyetlerinin hazırlık aşamasında tespit edilerek önünün alınması ve uygulama aşamasına geçilmeden önce önlenmesi olmak üzere iki aşamadan oluşurken (Leman-Langlois, 2021, ss. 57-67) finansal gözetim faaliyetleri, bankaların müşterilerinin hareketlerini izlemesi, şüpheli hareketleri tespit etmesi ve bildirmesini içerir (Amicelle ve Grondin, 2021). Sınır güvenliğine yönelik gözetim faaliyetleri ise temelde riskli görülen grupların ülke içine girişinin engellenmesini ve bunun mümkünse ülke sınırlarına yaklaşmadan yapılmasını amaçlar (Amoore, 2006).

Ulusal güvenlik bağlamında büyük veri gözetiminin kullanımının en bilinen örnekleri NSA'in PRISM ve Co-Traveler uygulamaları, Kanada finansal istihbarat birimi FINTRAC'ın faaliyetleri ve US VISIT programıdır.

2.6.2. Büyük Veri Gözetiminin İkinci Boyutu: Reklamcılık ve Pazarlama

Büyük veri gözetimi, devletler tarafından güvenlik arayışı bağlamında kullanılırken şirketler ise kar ve çıkar amacıyla reklamcılık ve pazarlama alanlarına yönelmektedir. Büyük veri gözetiminin bu boyutunda gerçekleştirilen faaliyetleri müşteri gözetimi ve seçmen gözetimi olarak ikiye ayırmak mümkündür (Smith, 2021, ss. 5-6). Müşteri gözetimi, kullanıcıların internette gezinirken bıraktığı izlerin, alışveriş geçmişlerinin, ilgi gösterdikleri ürünlerin ve sosyal medya paylaşımlarının tüketim hareketlerini izlemek, kaydetmek ve analiz ederek geleceğe dönük öngörüler çıkarmaktan oluşur. Gözetimin bu biçimini en iyi ortaya koyan örneklerin başında eXelate firmasının "*her yerde veri varsa, her yerde izleyici de vardır*" mottosudur (Turow ve Draper, 2012, s. 137). Büyük veri gözetiminin bu alt kırılımını önemli kılan bir husus, kullanıcıların bu gözetim faaliyetlerine gönüllü olarak katılması, daha iyi ve kişiselleştirilmiş hizmet ve servisler için kişisel verilerinin kullanımına razı olmalarıdır. Sadakat kartları olarak adlandırılan, firmaların müşterilerine çeşitli indirimler sağlamak için verdikleri kartlar, bireylerin

gönüllüce katıldığı gözetimin bir örneğidir. Örneğin, Amerika merkezli bir eğlence şirketi olan Caesars Entertainment'ın sadakat kartları üzerinden müşterilerinin kumardan yeme içmeye kadar pek çok faaliyeti hakkında veri toplamaktadır (Esposti, 2014, s. 214).

Büyük veri gözetiminin siyasi kampanyalar bağlamında kullanılması 2016 ABD Başkanlık seçimleri bağlamında gündeme gelmiştir. İngiltere merkezli Cambridge Analytica şirketi, seçim süreçlerinde veri analitiği yöntemlerini kullanmakta olan bir şirket olup 2016 yılında Donald Trump'ın seçim ekibiyle çalışmıştır. Bu kapsamda şirket, Aleksandr Kogan tarafından geliştirilen bir uygulamada yer alan anket üzerinden 270.000 Facebook kullanıcısını profillemiş ve bu profilleme üzerinden 50 milyonu aşkın kullanıcının verilerine ulaşmıştır (Ünver, 2018, s. 2). Bunun yanında, Cambridge Analytica vakası tek örnek olmayıp başta WhatsApp (Evangelista ve Bruno, 2019) olmak üzere diğer uygulama ve platformun Brezilya ve Avrupa ülkelerinde (Dobber, Fathaigh ve Borgesius, 2019) kullanıldığı bilinmektedir. Büyük verinin siyasi kampanyalar için kullanımında kişilerin özel ilgi alanlarının tespit edilmesi ve buna yönelik mesaj ve reklamların kullanıcıya iletilmesini içeren mikro hedefleme, profilleme ve öngörücü algoritmalara rastlanmaktadır (Bennett ve Lyon, 2019).

2.6.3. Büyük Veri Gözetiminin Üçüncü Boyutu: Yönetişim

Büyük veri gözetiminin üçüncü boyutunda yer alan yönetişim faaliyetleri, temelde "*vatandaşların hayatlarının (...) sıradan politikalarla nasıl kaydedildiğini*" içerir (Smith, 2019, s. 7). Bu kapsamda ele alınan politikalar ise polislik faaliyetleri, eğitim, halk sağlığı ve dini kurumların çalışmalarıdır. Bu politikalar arasında en sık öne çıkan ise polislik faaliyetleridir. Büyük veri ve birlikte getirdiği teknik, teknolojik imkanlar ve altyapı pek çok eylemin suçla mücadele kapsamında kaydedilmesine, incelenmesine ve analiz edilmesine olanak sağlar. Haggerty, polislik faaliyetlerinin zannedildiğinin aksine çoğunlukla suçla mücadele etmekten ziyade form doldurmak üzerine olduğuna, diğer bir

deyişle polislerin "*bilgi çalışanı*" olduğuna işaret ederek veri saklama, depolama ve analiz etmenin polislikteki rolüne işaret eder (2012, s. 235). Bu sebeple, bireyleri kimliklendirmeye izin veren CCTV kameralar, DNA ve parmak izi gibi pek çok teknoloji polislerce kullanılmaktadır. Büyük veri gözetimi kapsamında polislerce yüz, hareket ve yürüyüş tanıma gibi tekniklerin yanı sıra potansiyel suçların nerede, ne zaman, kim ve/ya kimlerce işleneceğini tahmin eden PredPol gibi sistemlere de başvurulmaktadır. Bu teknikler ve teknolojiler, büyük veri gözetimi bağlamında bilhassa ön-alma, önleme ve tahmin etmek amacıyla kullanılmaktadır. Öte yandan, polislik faaliyetleri yönetişim politikalarının önemli bir kısmını oluşturmakla birlikte eğitim, sağlık ve ulaşım gibi pek çok alanın da ihmal edilmemesi gerekmektedir. Büyük Veri Gözetimi Projesi'nin yönetişim üzerine olan yaklaşımında bu başlıklara işaret edilmiş olmakla birlikte polislik faaliyetlerinin ön planda olduğu görülmüştür. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğa işaret ederek koronavirüs pandemisi sürecinde sağlık hizmetlerinin gözetimini ele almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SALGIN, GÖZETİM VE TEMAS TAKİP UYGULAMALARI

Gözetim ister disiplin ister denetim isterse de herhangi bir başka sebep için gerçekleştirilsin her zaman esas hedefinde beden yer almıştır. Buradan hareketle gözetimin beden üzerinde işlediğini söylemek mümkündür. Gözetim bedeni hedefler ve beden üzerinde işlerken bedeni sadece siyasi ya da ekonomik olarak dikkate almaz, beden ve sağlık arasındaki ilişkiye de önem gösterir. Diğer bir deyişle, beden ve bedenin sağlığı da bir gözetim amacıdır. Çeşitli çalışmaların işaret ettiği üzere kara vebadan koronavirüs pandemisine (Dolgun, 2008; Foucualt, 2011; French, 2009; French ve Monahan, 2020; Roberts, 2019) kadar pek çok hastalıkta ve salgında sağlık ve gözetim ilişkisini görmek mümkündür.

1. HASTALIK, SAĞLIK, HALK SAĞLIĞI VE GÖZETİM

Sağlık ve gözetim arasındaki ilişki, gözetim çalışmaları literatüründe zaman zaman kendine yer bulmuştur. Öte yandan, bu ilişkinin tanımlanmasına ilişkin ortaya atılan kavramlar arasında bir uzlaşının da sağlanmadığı görülmektedir. Bu ilişki kimi çalışmalarda "hastalık gözetimi" (Thomas, 2014; French ve Monahan, 2020) kimilerinde "sağlık gözetimi" (French ve Smith; 2013), bazı çalışmalarda ise "halk sağlığı gözetimi" (French, 2009; Weir ve Mykhalovskiy, 2010) olarak adlandırılmıştır. Bunun yanında aynı çalışma içerisinde aynı çalışma içerisinde hem "hastalık gözetimi" hem de "halk sağlığı gözetimi" terimlerinin tercih edildiği görülmüştür (Thomas, 2014). Dahası, Foucault başta olmak üzere çeşitli çalışmalarda da bu iki olgu arasındaki ilişki bir adlandırma yapılmadan irdelenmiştir (Anderson, 1995; Foucault, 2011; 2013). Bu çalışmada hem literatürde sık başvurulması hem de çalışmanın örnek vakasını oluşturan koronavirüs salgını döneminde gözetim faaliyetlerini en iyi tanımlayan kavram olması nedeniyle halk sağlığı gözetimi kavramı esas alınacaktır. Bunun yanında, teknolojik gelişmelerin bir

sonucu ve bir *öz-gözetim* (*self-surveillance*) örneği olarak bireysel sağlık gözetimi pratiklerine de yer verilecektir.

Çalışmanın bu bölümünde, bahsi geçen iki olgu arasındaki ilişki ilk olarak teorik bir tartışma üzerinde alınacak ve sağlık gözetiminin koronavirüs pandemisi öncesinde aldığı biçime işaret edilecektir. Ardından koronavirüs salgını ile birlikte hayatımıza giren, büyük veri ağırlıklı olmakla birlikte geleneksel gözetim biçimlerini de barındıran gözetim pratikleri incelenecektir. Son olarak ise, koronavirüs pandemisi ile hayatlarımıza giren temas takip uygulamaları, gözetim çalışmaları bağlamında incelenecektir.

1.1. Foucault, Hastalık ve Gözetim

Bu çalışmanın birinci bölümünde ele alındığı üzere, Foucault bedeni iktidar ilişkileri bağlamında ele alırken gözetimin de bir disiplin aracı olarak kullanımına değinir. Foucault'nun disiplin ve iktidar ilişkilerinin tarihsel seyrini incelerken başvurduğu kavramların başında biyopolitika gelirken bu kavramı "*insan türünün temel biyolojik özelliklerini oluşturan şeylerin bir politikaya, bir politik stratejiye genel bir iktidar stratejisine dahil olmalarını sağlayan mekanizmaların bütünü*" (2013, s. 3) olarak tanımlar. Foucault, temel biyolojik özelliklerin politik bağlamda ele alınmasını açıklarken ise tıp bilimi ve salgın hastalıklara da oldukça sık yer vermektedir. Onun düşüncelerinde ve çalışmalarında veba, cüzzam ve çiçek hastalığının büyük rol oynadığını görmek mümkündür. Foucault'nun salgın hastalıklar ve gözetim arasındaki ilişkiye işaret ettiği noktaların başında kara veba salgınının bir devamı olarak 17. yüzyılda yaşanan veba salgını gelir. Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* kitabında panoptikona ilişkin görüşlerini açıkça belirttiği bölüme, 17. yüzyılın sonlarında Fransa'nın bir kentinde yayımlanan genelgeyi inceleyerek başlar. Bu genelgeye göre kent ve kentin etrafında yer alan mekanlar Foucault'nun deyimiyle çerçevelenir, kente ve hanelere giriş çıkış yasaklanır. Böylece "*herkes kendi kafesine*" kapatılırken "*canlıların ve ölülerin büyük teftişi*" de

mümkün olur (1992, s. 247). Bu teftişler sayesinde başta ölümler ve hastalıklar olmak üzere pek çok husus kaydedilerek eminlere ve yöneticilere (yani iktidara ve/ya temsilcilerine) aktarılır. Bu yöntem sayesinde bedenler bir yere kapatılıp tüm hareketleri dikkatle incelenirken disiplinci iktidar da varlığını göstermektedir:

> Düzen herkesi yerine, bedenine, hastalığına, ölümüne, malına bağlamakta, bu işi her yerde hazır ve nazır, kendini bireyin, onu belirleyenin, ona ait olanın ve onun başına gelenin nihai belirlenmesine kadar alt birimlere düzenli bir şeklide bölen, her şeyi bilen bir iktidarın etkisiyle gerçekleştirmektedir (1992, s. 248).

Foucault'nun hastalık ve gözetim arasındaki ilişkiyi kurduğu ikinci bir durum ise çiçek hastalığı vakasıdır. Ancak o, burada sadece disiplinci iktidarı görmez. Elbette disiplin yardıma çağrılmıştır, ancak onun da ötesinde bir güvenlik anlayışının ortaya çıktığını görmek mümkündür. Ona göre, disiplin "*boş ve yapay bir mekân üzerinde çalışır ve bu mekân baştan sona inşa edilir*" iken güvenlik "*ise bir dizi maddi veriye dayanır*" (2013, s. 21). Güvenlikte, vebada olduğu gibi sadece bedenleri çerçevelemek esas değildir. Bunun yerine amaç "*kaç kişinin, kaç yaşında, hangi sonuçlar ve hangi ölüm oranlarıyla çiçek hastalığına yakalandığını, nasıl izler taşıdığını, aşının taşıdığı riskleri, bir bireyin aşıya rağmen ölme ya da hastalığa yakalanma risklerini, nüfus üzerindeki genel etkileri bilmektir*" (2013, s. 11). Böylece ortaya tıbbi bilgi ihtiyacı çıkar ki bu bilgiye ulaşmanın yolu istatistiksel hesaplamalardan ve verilerden geçer. Foucault'nun çiçek hastalığı özelinde işaret ettiği sağlık gözetimi ve veri arasındaki ilişki, modern anlamdaki sağlık gözetiminin nüvelerini bünyesinde barındırması açısından önemlidir.

Sağlığın iktidar pratiğinde rolüne işaret ederken başvurulan bir diğer örnek ise, 17. yüzyılda Paris'te kurulan, Foucault'nun "*büyük kapatılma*" olarak adlandırdığı olguyla özdeşleşmiş Genel Hastane gelmektedir. Her ne kadar bu kurumun ismi hastane olsa da

Foucault gerek burada yatan kimseler gerekse de tedavi yöntemleri üzerinden buranın sıradan bir hastane olmadığını, diğer bir deyişle bir tıbbi kurum olmadığını belirtir (Özmakas, 2021, s. 36). Gerçekten de kapatılanlar arasında "*deliler, hastalar, sakatlar, yoksullar, müsrif babalar, hayırsız evlatlar, hırsızlar, dilenciler, meczuplar, aylaklar, bohemler, fahişeler ve eşcinseller gibi farklı özellikler taşıyan*" (Dolgun, 2008, s. 64) kimseler yer alırken hapsetme ve işkence de sık sık meydana gelmektedir. Dahası, Genel Hastane tıbbi işlemlerin yanı sıra bir mahkemeymişçesine yargılama ve karar verme yetkisine haizdir. Böylece dinsel, ahlaksal, siyasal ve ekonomik bir rol üstlenmektedir. Özmakas, bu noktada Foucualt'nun yaklaşımında Genel Hastane'nin tıbbi bilgiden norm yaratmak amacıyla kullanıldığına işaret eder:

"[T]ıbbi bilgi" yalnızca hasta ile doktor arasında, özel bir mekândaki karşılaşmada türetilen sınırlı bir bilgi olmaktan çıkmış; en basit gözlem düzeyinden karmaşık kurumların merkezi öğesi olduğu noktaya kadar yayılarak, toplumda itiraz kabul etmez bir otorite kazanmıştır (2021, s. 44).

Güvenlik amacıyla tıbbi bilgiden üretilen norm, güvenliğin de bir tanımlayıcı unsurudur. Foucault, disiplin ve güvenlik arasındaki ayrıma da norm üzerinden işaret eder. Ona göre, disiplin bir norm üzerinden hareket ederek bedenleri normal ve anormal olarak ayırırken güvenlik, ilk olarak normali ve normal olmayanı saptayarak bunun üzerinden bir norm ortaya koyar (2013, s. 57). Burada Foucault'nun düşüncesinde tıbbi bilginin norm üretmek için maddi verilere olan bağı yeniden ortaya çıkar. Zira normali tespit etmek için öncelikle verilere ihtiyaç vardır. Bu verilerin kaynağını ise, disiplindeki gibi yalnızca itaat etmesi gereken bedenler değil tüm nüfus oluşturur. Burada Foucault'nun beden kavramsallaştırmasında yaptığı ayrıma değinmek faydalı olacaktır. Özmakas'ın işaret ettiği gibi, Foucault için beden sadece bireysel düzlemde değil, toplumsal olarak da önemlidir. Bireysel ve toplumsal beden arasında bir ayrıma giden

Foucault, bireysel bedeni iktidar ilişkileri bağlamında ele alırken disiplinin bireysel bedenden yola çıkarak toplumsal bedeni kapsamaya çalıştığına işaret eder (2021, s. 56-61). Bireysel beden üzerinde ortaya çıkan iktidar, hem bireysel beden üzerinden toplumsal bedeni hem de toplumsal beden üzerinden bireysel bedeni şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu iki tip beden arasında kurulan ilişki, iktidarın sadece kamusal alanda kalmasının önüne geçerek özel alanlara da sirayet etmesine ve hayatın her alanını kuşatmasına yardımcı olacaktır. Gözetimin iktidarın hayatın tüm alanını kuşatmasının bir aracı olduğu dikkate alındığında, bu iki beden arasındaki ayrım ve ilişkinin önemi artacaktır.

1.2. Veri, Gözetim ve Halk Sağlığı Gözetimi

Foucault'nun ortaya koyduğu bireysel ve toplumsal beden ayrımı, sağlık ve gözetim arasındaki ilişkiyi tanımlamak açısından da faydalı olacaktır. Bireysel bedenler ve onlara ilişkin veriler üzerinden yola çıkan iktidar, halk sağlığını da bu iki bedenin bir buluşma noktası olarak görür. Bireysel bedenlerden üretilen veriler normal ve anormalin ayrıştırılmasını sağlarken halk sağlığı için de normları ortaya çıkarır. Buradan hareketle halk sağlığı gözetiminin bedenlerle ilişkisinin bilhassa toplumsal beden ve salgın, bulaşıcı hastalıklar üzerinden olduğunu söylememiz mümkündür. Toplumsal sağlığı temin etmek ve toplumsal güvenliğe tehdit oluşturan hastalıkların önüne geçmek için iktidar sahipleri, halk sağlığı yetkilileri tıbbi bilgileri kullanır. Weir ve Mykhalovskiy bu noktadan hareketle, halk sağlığı bağlamında gözetimin "*yetkililer tarafından sağlık bilgilerinin toplanması, yorumlanması, yayılması ve buna göre hareket edilmesi*" anlamına geldiğine işaret eder (2010, s. 6).

Foucault'nun işaret ettiği örneklerin yanı sıra, salgınların önüne geçmek amacıyla gerçekleştirildiği bilinen en eski sistematik halk sağlığı uygulaması 1854 yılında Doktor John Snow tarafından gerçekleştirilmiştir (Lyon, 2022). Snow, Londra'da meydana gelen

kolera salgının kaynağını tespit etmek için geleneksel yöntemleri bir kenara bırakarak verilere yönelir. Bu kapsamda ölüm vakalarının meydana geldiği bölgeleri inceledikten sonra hastalığın su kaynağından ortaya çıktığını tespit eder ve bu su tulumbasının kullanıma kapanmasıyla vaka sayılarında da ciddi bir azalma meydana gelir (Tokgöz Şahoğlu, 2020, s. 312). Bu örneğin de işaret ettiği üzere, 19. yüzyıl salgın hastalıkların gözetimine ilişkin faaliyetlerin ciddiye alındığı bir döneme işaret etmektedir. Öyle ki, 1901 yılına gelindiğinde ABD'de yer alan bütün eyaletlerin bulaşıcı hastalıkların yerel yetkililere bildirilmesini gerektiren yasaları mevcuttur (Roberts, 2019, s. 97).

Snow'un yaklaşımının işaret ettiği üzere, gözetimin halk sağlığı bağlamında erken dönem kullanımlarında enfekte olmuş bireylerin gözetlenmesi, takip edilmesi ve bu kişilerin durumuna ilişkin kayıt alınması esasken özellikle 1950li yıllardan itibaren bu yaklaşımda bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişimde ise bir ismin, ABD Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri (CDC) epidemiyoloğu Alexander Langmuir'in önemi yadsınamaz (Thomas, 2014, s. 289). Soğuk Savaş ikliminin hâkim olduğu yıllarda, biyolojik savaş konseptini ele alan Langmuir, ABD'nin bir epidemik istihbarat servisine ihtiyacı olduğunu önerir. Nitekim bu öneri doğrultusunda, 1951 yılında Epidemic Intelligence Service (EIS) kurulur. Martin French, bu kurumun kurulmasının halk sağlığı gözetimi bağlamında iki yenilik getirdiğini öne sürer. Buna göre, halk sağlığı gözetimi artık bireylerden ziyade hastalığa odaklanırken böylece halk sağlığı ile denetim arasındaki ilişki sekteye uğramıştır. İkinci bir nokta ise, kurumun faaliyetlerinin ve bizzat kendisinin politik olmasından ötürü halk sağlığı gözetimi politika ile sıkı bir şekilde eklemlenmiştir (2009, s. 104). EIS üzerinden halk sağlığı gözetiminde yaşanan dönüşüm, Langmuir'in bu konudaki görüşleriyle de uyum içerisindedir. Ona göre gözetim, bir kişiye uygulandığında "*hareket özgürlüğünü kısıtlamadan enfeksiyonun erken belirtilerini tespit etmek için yakın gözlem*" anlamına gelirken bir hastalığa

uygulandığında "*hastalık ve ölüm raporlarının ve diğer ilgili verilerin sistematik olarak toplanması, birleştirilmesi ve değerlendirilmesi yoluyla vaka dağılımı ve eğilimleri üzerinde sürekli gözetim*" demektir (Langmuir, 1963, ss. 182-183). French, Langmuir'in yaklaşımını önemli kılan bir diğer noktanın ise "*bilmesi gereken herkese temel verilerin ve yorumların düzenli olarak yayılması*" vurgusu olduğunu belirtir (2009, s. 105). Böylece halk sağlığı gözetimi kurumsallaşmış, verinin düzenli üretimi ve paylaşımı önemli bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Martin French, ABD'de halk sağlığı gözetimi kavramının savaş zamanı ethosu ile bağlı olduğunu ve bu ethosun kavrama ilişkin anlayışları şekillendirdiğini öne sürer. Bu yüzden, Soğuk Savaş kadar savaş sonrası dönemin gelişmeleri de kavrama verilen anlam bakımından önemlidir. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından ABD'de "*terörle mücadele*" konsepti önem kazanır ve ABD bu yeni düşmanla mücadele için küresel bir mücadele yürütürken halk sağlığı gözetimi kavramı da küreselleşir (2009, ss. 106-109). Artık savaş her yerde, sürekli ve sanal bir biçim alırken düşman nasıl gözden kaybolduysa yeni halk sağlığı gözetiminde de düşman artık insan değil, "*insan özelliklerine sahip mikrobiyaldir*" (s. 106). Bu yeni düşmanın arketipini HIV/AIDS virüsü oluştururken SARS ve MERS virüsleri de sonraki aşamaları ifade eder. Üstelik bu durum sadece ABD'ye özgü de değildir. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'de başlayan ulusal güvenlik anlayışı kısa zaman içerisinde Avustralya'yı da etkilemiş, ülkede tüberküloz hastalığı bir ulusal güvenlik sorunu olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, göç ve vize başvurusunda bulunan kimselerden aktif ya da şüpheli tüberküloz vakası görülenler ülkenin sınır kontrol hareketliliği veri tabanını oluşturan Hareket Uyarı Listesi'ne eklenmesi, bu tehdidi barındıranların ülkeye alınmaması kararı alınmıştır. Bu, hem gözetim ve halk sağlığı ilişkisinin hem de Bigo'nun banoptikon kavramsallaştırmasının bir araya geldiği bir duruma işaret eder (Horner vd., 2013).

Gerçekten de French'in halk sağlığı gözetiminin küreselleşmesi olarak işaret ettiği dönem dünyada hastalık gözetimi faaliyetleri açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. 1994'ye yeni hastalıkları ve salgınları raporlamak için Gelişen Hastalıkları İzleme Programı (ProMED-mail), 1997'de ilk sayısallaştırılmış hastalık gözetimi sistemi olan Küresel Halk Sağlığı İstihbarat Ağı (GPHIN) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 2000 yılında Küresel Salgın Uyarısı ve Müdahale Ağı (GOARN) uygulamaya konulmuştur (Roberts, 2019; Thomas, 2014). Bu programlar ve sistemler halk sağlığı gözetimini sistematik ve hızlı bir hale sokarken hem geleneksel halk sağlığı gözetiminin zaman kaybına yol açan, mali açıdan masraflı ve insan merkezli yapısını değiştirmiş hem de Roberts'ın işaret ettiği üzere, halk sağlığı gözetimini veri eksikliği sorunundan kurtarıp veri fazlalığı sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır (2019, ss. 100-102). Geleneksel halk sağlığı gözetimi hem virolojik hem de klinik verilere dayanmasından ötürü 1-2 haftalık raporlama gecikmelerine neden olurken bilhassa *Dünya Çapında Ağ*'ın (*World Wide Web*) ortaya çıkmasıyla yeni sorun çok sayıda veriyi doğru ve etkili şekilde işlemek olmuştur. İşte bu durum, halk sağlığı gözetimi ile veri gözetimi ve bilhassa büyük veri gözetiminin birbirine eklemlenmesine, iç içe geçmesine işaret eder. Post-modern gözetim döneminde veri gözetimin ana öznesi haline gelirken halk sağlığı gözetimi de geri kalmamış ve bundan etkilenmiştir. Günümüzde pek çok veri tabanlı halk sağlığı programı bulunmaktadır. Bunlardan önde gelenleri DSÖ'nün geliştirdiği FluNet, EpiCast ve HealthMap iken Google geliştirdiği Flu Trends sistemi ile ve Twitter da 2008'den itibaren hastalık gözetimine destek vermektedir.

Büyük veri gözetimi ile halk sağlığı gözetiminin iç içe geçtiğini gösteren en net örnek, bir grup Google çalışanının 2009 yılında önde gelen tıp dergisi Nature'da yayımladıkları "*Arama Motoru Sorgu Verilerini Kullanarak Grip Salgınlarını Tespit Etme*" başlıklı makaledir. Bu makalede Ginsberg ve diğerleri, 2003 ve 2008 yılları

arasındaki çevrim içi aramaları geçmişlerini kullanarak bir günlük gecikme ile hastalığın seyrini tahmin edecek bir model geliştirmiştir (Ginsberg vd., 2009). Çalışma, bilim dünyasında yarattığı etki kadar büyük veri kavramının geniş çaplı tartışılmasına sebebiyet vermesi bakımından da literatürde önemli bir yere sahiptir.

Sağlık ve büyük veri gözetimi halk sağlığı gözetimi bağlamında yukarıda ele alınan biçimde bir araya gelirken, akıllı cihazların yaygınlaşması ve mobil uygulamaların sayısının giderek artması sonucu sağlık temelli pek çok uygulama da kullanıcılar tarafından tercih edilir olmuştur. Emily May (2021) 2020 yılı itibarıyla çeşitli uygulama mağazalarında bulunan dijital sağlık uygulamalarının sayısının 350 milyonu aştığını belirtirken Statista verilerine göre (2022a) yalnızca App Store'da yer alan mobil sağlık (m-Sağlık) uygulamasının adedi 51 bin 370'tir. "*Kişinin bedensel işlevleri ve günlük faaliyetleri hakkında veri toplamak için mobil ve giyilebilir cihazlar kullanılması*" olarak tanımlanan m-Sağlık uygulamaları, GPS ve ivmeölçer sensörlere bağlı olarak çalışır (Lupton, 2013, s. 394). Bu uygulamalar ile kaydedilebilen ve izlenebilen başlıca vücut verileri kan şekeri, vücut ısısı, solunum hızı, kan basıncı, kalp hızı ve uyku düzeni iken kayak gözlüklerinden spor ayakkabılara, bilekliklerden diş fırçalarına kadar pek çok araç bu bağlamda kullanılabilmektedir. Apple firması *Apple Health* uygulamasını geliştirirken *Nike+Fuelband, Fitbit One, Zeo Personal Sleep Coach, Larklife* gibi pek çok giyilebilir araç da yine bireysel beden sağlığı gözetimi için geliştirilmiştir. Üstelik Apple firmasınca geliştirilen akıllı saat Apple Watch, sağlık verilerinden yola çıkarak acil durumları tespit edebilmekte ve gerekli durumlarda yetkililere haber vermektedir. Firma, bu ürünü "*hayat kurtaran aygıt*" olarak tanıtmaktadır. Bu ürünler, beden ve bedenden üretilen sağlık verilerinin gözetim kapsamında değerlendirilmesini ortaya koyduğu kadar, sağlık gözetimi ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi de gözler önüne sermekte ve Zuboff'un gözetim kapitalizmi kavramını akla getirmektedir (Zuboff, 2021). Zuboff, kişisel verilerin büyük

şirketlerce pazarlama ve reklamcılık alanlarda kullanımına işaret ederken Lupton, sağlık verilerinin bu bağlamda "mükemmel(leştirilebilir) beden", "sağlıkçılık" ve "bedenin görselleştirilmesi" biçimlendirilmesine, bedenin ve benliğin "nicelleştirilmesine" işaret eder (Lupton 2016), Yazara göre, mükemmelleştirilebilir beden anlayışı doğrultusunda beden, kullanıcıların verileri dikkate alarak üzerinde çalışmasıyla kapasitesi geliştirilebilir bir olgu olarak tanımlanır. Burada sağlıklı ve güzel beden vurgusu ön plana çıkar. Sağlıkçılık, esasında insan sağlığının güçlendirilmesi ve bunun için bireylerin sorumluluk almasına işaret ederken iyi bir beden sağlığı her şeyden üstün olarak kabul edilmektedir. Lupton'un bireysel beden gözetimi bağlamında işaret ettiği son nokta ise tıpta giderek artan bedenin görselleştirilmesine ilişkin uygulamalardır. Beden, teknolojik imkanların da yardımıyla görselleştirilirken dijital beden de gerçek beden üzerinde baskın hale gelmektedir. Lupton bu yeni bedenin gerçek beden üzerindeki hakimiyetini hastalıkların teşhis edilme biçimi üzerinden açıklar. Önceleri insanlar bedenlerinde bir rahatsızlık ve ağrı hissettikleri için doktora gider ve burada yapılan tetkikler sonucu rahatsızlıklar tespit edilirken günümüzde çeşitli cihazların yardımıyla hem mevcut hastalıklar tespit edilmekte hem de potansiyel rahatsızlıklar erkenden fark edilmekte, diğer bir deyişle öngörülmektedir (2013, ss. 397-400). Bu, bedenin görselleştirilmesi kadar bireysel sağlık verilerinin büyük veri gözetiminin tanımlayıcı bir özelliği olan tahmin/öngörü ile bir aradalığına işaret etmesine bakımından da önemlidir.

Çalışmanın bu kısmındaki incelemeler doğrultusunda, French ve Smith'in öne sürdüğü üzere halk sağlığı gözetiminin bedenleri, nüfusun tamamını ve politikaları izlemek şeklinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür (French ve Smith, 2013). Dahası, büyük veri gözetiminin de etkisiyle sağlık gözetimin yeni bir boyut kazandığı, çok sayıda sağlık verisinden hareketle yeni halk sağlığı gözetimi pratiklerinin meydana çıktığı ve Ginsberg ve diğerlerinin çalışmasının da ortaya koyduğu üzere, tahmin ve geleceği

öngörmenin de bir halk sağlığı gözetimi biçimi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca öz-gözetime izin veren mobil sağlık uygulamaları sayesinde halk sağlığı amacıyla gerçekleşen sağlık gözetiminin yanında yeni bir sağlık gözetimi biçiminin varlığı da görülmektedir.

2. KORONAVİRÜS SALGINI VE GÖZETİM

Halk sağlığı ve bireysel sağlık gözetimi pratikleri, 21. yüzyılın başlarında yukarıda betimlenen biçimde ilerlerken 2019 yılında Çin'in Wuhan bölgesinde bilinmeyen bir virüsün ortaya çıkması hem sağlık amaçlı gözetimde hem de genel olarak gözetim olgusunda ciddi değişimlere sebep olmuştur. Bu değişimin temel sebebi ise 21. yüzyılın ilk uluslararası sağlık acil durumu olarak tanımlanan, 2003 yılında ortaya çıkan Ağır Akut Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome, SARS) ve ilk olarak 2012 yılında Ürdün'de bir hastanede görülen Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome, MERS) virüsleri ile aynı aileden olan Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS-CoV-2/Covid-19) virüsüdür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). 31 Aralık 2019'da DSÖ Çin Ofisi'nce tespit edilen ve 7 Ocak 2020'de tanımlanan koronavirüsünün dünya çapında hızlıca yayılması ve çok sayıda ölüm vakasına sebep olması nedeniyle, DSÖ 11 Mart 2020 tarihinde küresel pandemi ilan etmiştir. Bu noktada, pandemi kavramını ve diğer ilişkili kavramları tanımlamak faydalı olacaktır.

Tıp literatüründe bir topluluk içerisinde hızlıca yayılan hastalıkları tanımlamak için üç temel kavramın kullanıldığı görülmekte olup bu kavramlar salgın (outbreak), epidemi ve pandemidir. Salgın, bir bulaşıcı hastalığın kısa zaman içerisinde çok sayıda kişiye yayılmasını ifade ederken epidemi, bir salgının bir topluluk içerisinde belirli bir zamanda görülmesi durumudur. Pandemi ise, bir salgının yalnızca bir topluluk sınırları içerisinde kalmayıp diğer ülkelere ve hatta tüm dünyaya yayılmasını ifade eder (French ve Monahan, 2020). 11 Mart 2020 tarihine baktığımızda, 114 ülkede 118 binden fazla vaka

görüldüğü ve 4 bin 292 kişinin hayatını kaybettiği görülmektedir. Bu durum koronavirüs salgının pandemi olarak tanımlanmasını gerektirmiş ve DSÖ Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus bu tarihte ilgili açıklamayı yapmıştır (DSÖ, 2020a).

2.1. Koronavirüs Salgını ile Mücadelede Geleneksel Yöntemler ve Gözetim

Covid-19'un pandemi olarak kabul edilmesi tüm dünyada bir telaş iklimine sebep olurken geleneksel ve dijital pek çok önlem gündeme gelmiştir. Geleneksel korunma yöntemlerine baktığımızda pek çok ülkede kişisel bakım, maske ve diğer koruyucu aletlerin/kıyafetlerin kullanılması, sosyal mesafe ve izolasyon, tüm toplu eylemlerin ve bir araya gelmelerin yasaklanması, ülke içi ve ülke dışı seyahatlere katı sınırlamalar/yasaklar getirilmesi, kimi zaman bir aya yakın zaman süren kapanmalar ve karantinaların uygulandığı görülmüştür. Bunun yanında sağlık alanında da başta temaslı takibi, küresel seroprevalans çalışmaları ile temaslılar, test sonucu pozitif çıkanlar ve mümkünse genel popülasyondan nazofaringeal sürüntüsü alınması gibi mevcut önlemlere başvurulmuştur (Couch vd., 2020, s. 810).

Geleneksel önleyici pratikler uygulanırken halk sağlığı gözetimi faaliyetlerine de önem verilmiştir. Nitekim, 31 Ocak 2020 tarihli kılavuzda DSÖ, küresel halk sağlığı gözetimi önerisinde bulunmuş ve bu gözetimin amaçlarını şu şekilde sıralamıştır:

"a) insandan insana ve/veya hayvanlardan insanlara bulaşmanın meydana geldiği hastalık eğilimlerini izlemek; b) virüsün dolaşımda olmadığı ülkelerde yeni vakaları tespit etmek; c) ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde risk değerlendirmesi yapmak için epidemiyolojik bilgiler sağlamak; d) müdahale önlemlerini yönlendirmek için epidemiyolojik bilgiler sağlamak (2020c)".

DSÖ'nün kılavuzunun başlığının, *Yeni Koronavirüs ile İnsan Enfeksiyonuna Yönelik Küresel Gözetim*, belirttiği üzere, bu önlemler küresel çaplı bir halk sağlığı gözetimini gerektirmektedir. Hastalık eğilimlerini izlemek düzenli olarak veri temin

edilmesini ve dolayısıyla veri gözetimini gerektirirken virüsün henüz dolaşımda olmadığı ülkelere de gözetim çağrısının yapılması, gözetimin küreselleşmesi ve her yerde bulunmasına yönelik bir çağrı olarak değerlendirilebilir.

Bu kılavuzu önemli kılan bir diğer nokta, yayımlandığı tarihtir. Salgının henüz pandemi olarak ilan edilmediği, küresel çapta 9 bin 826 vakanın tespit edilirken Çin dışındaki 19 ülkede sadece 106 vakanın bulunduğu bir ortamda küresel düzeyde bir gözetim çağrısı yapılmasını, salgının önüne geçmeye yönelik bir hamle olarak değerlendirmek kadar bir gözetim hevesi olarak da ele almak mümkündür. Bunun yanında, "*en azından başlangıçta, virüsün yayılmasını kontrol altına almak hala mümkün göründüğünde, birçok ülke[nin] seyahat yasakları (...) ve önemli temas takip sistemleri*" kullanması yine gözetim arayışına, devletlerin ve diğer aktörlerin gözetim pratiklerini benimsemekteki hevesine işaret etmektedir (Monahan, 2021, s. 2).

DSÖ kılavuzu yanı sıra ulusal çapta alınan önlemler de pek çok gözetim pratiğine işaret etmektedir. Her şeyden önce seyahat kısıtlamaları, karantina uygulamaları ve sokağa çıkma yasakları ulusal ve yerel çapta polis gözetimi faaliyetlerini önemli hale getirmiştir. Polis gözetimi kısıtlama, yasak ve karantina uygulamaların uygulanmasını sağlayan ve vatandaşların bu kararlara riayet etmesini denetleyen, gerekli durumlarda ceza ve diğer yöntemlerle vatandaşların cezalandırılmasını sağlayan temel unsur olmuştur. Tüm bu gözetim pratiklerinin hedefinde ise yine kişisel ve toplumsal beden yer almıştır. Bir halk sağlığı tehdidi olarak değerlendirilen koronavirüs salgınının önüne geçmek için bedenin hareketleri, sokağa çıkması, seyahat etmesi sınırlanırken "*beden hareketli bir hedef haline gelir, çünkü hareket edebilmektedir*" (Ritchie, 2020, s. 13). Oysa küresel bir salgının ortasında hareket etmek, iktidar tarafından uygun görülen bir faaliyet değildir.

Öte yandan, "*yanal gözetim*" (*lateral surveillance*) olarak da adlandırılan "*çalışanların işverenler tarafından, vatandaşların devlet tarafından yukarıdan aşağıya izlenmesi değil, eşlerin, arkadaşların ve akrabaların eşler arası*" gözetime de rastlamak mümkündür (Andrejevic, 2002, s. 481). Salgının yayılma hızıyla oluşan endişe ortamı, evlere kapanma, sokağa çıkma yasakları ve uzaktan çalışma gibi pek çok önlem vatandaşların küresel çapta bir risk ortamının mevcudiyetine ikna olmasını sağlarken bu duruma ayak uydurmayan kimselerin varlığı da bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Özellikle salgının ilk dalgalarının yaşandığı 2020 yılının başlarında maske takmamak, sokakta fazla zaman geçirmek ve kalabalık ortamlarda bulunmak halk sağlığını tehlikeye atmak olarak değerlendirilmiş ve bu hareketler hoş karşılanmamıştır. Hindistan'da bir kişi toplum içinde hapşırdığı için fiziksel şiddete maruz kalırken ABD'de Covid-19 taşıyıcı kimselerin yer aldığı bir gemi gezintisinden gelen biri, negatif test sonucu olmasına rağmen ölüm tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Swaminathan ve Saluja, 2020). Türkiye'de de zaman zaman vatandaşlar arasında maske takmama nedeniyle şiddet içerikli tartışmalar yaşanmıştır (TRT Haber, 2021). Bunun yanında, pek çok sosyal medya platformunda halk sağlığını tehlikeye attığı kimselerin fotoğrafları ve videoları paylaşılarak kınayıcı, ayıplayan ve ötekileştiren ifadelerin yanı sıra bu kişilerin ifşalanması da meydana gelmiştir ki bu durum yukarıdan aşağıya olmayan, eşler arası yanal gözetime işaret eder (McCall, 2021, s. 28). Bedenin hareketine ciddi sınırlar getirilmesi, bunun yanında insanların bu sınırlara gönüllüce riayet etmesi ve dahası, bu sınırlara uymayanları iktidarın gözü kulağıymışçasına ifşa etmesi, yeri geldiğinde tehdit etmesi ve/veya şiddet kullanması gözetim nesneleri tarafından gözetim pratiklerinin içselleştirildiğine de işaret etmektedir.

2.2. Koronavirüs Salgını ile Mücadelede Dijital Yöntemler ve Gözetim

Koronavirüs salgını kısa zaman içerisinde tüm dünyaya yayılırken hastalığın tedavisine ilişkin kesin bir yöntemin bulunmaması, küresel pandemi ilan edildiği dönemde aşı çalışmaları başlamış olmakla birlikte somut bir sonucun elde edilmemiş olması, salgına bağlı sebeplerin yanı sıra kentsel yaşamın yaygınlaşması ve küreselleşmenin sonucunda insan hareketliliğinin sürekli hale gelmesi gibi faktörlerin de etkisiyle geleneksel yöntemler etkili olmakla birlikte yetersiz kalmıştır. Bu durumda hem yerel hem ulusal hem de küresel düzeyde dijital teknolojilere duyulan ihtiyaç artmıştır. Üstelik halk sağlığı ve mobil sağlık gözetimi teknolojileri ile zaten bu alanda belirli bir birikim bulunmaktaydı. Bunun da etkisiyle pek çok aktör teknolojik çözümleri ve dijital gözetim uygulamalarını devreye sokmuştur. Hastalığın sadece semptom gösteren kişiler üzerinden izlenmesinin ve takip edilmesinin bir noktada yetersiz kalması büyük veriyi ve büyük veriye dayanan gözetim pratiklerinin yardıma çağrılması sonucunu doğurmuştur. Büyük veri gözetimi pratikleri öylesine etkili, yaygın ve yoğun olarak kullanılmıştır ki kimi araştırmacılara göre "*Covid-19 pandemisi hakkında eşi benzeri olmayan şey, buna yanıt olarak uygulanan farklı tür ve boyuttaki gözetimdir*" (Couch vd., 2020, s. 809).

Rob Kitchin'e göre koronavirüsle mücadele kapsamında kullanılan dijital temelli çözümlerin beş ana amaca yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki bireylerin nerede olduğunu, olması gerektiğini bilmek ve gerekli olan kişilere karantina uygulanmasını sağlamak ve diğerlerine hareket/seyahat özgürlüğü sağlamaktır. İkinci amaç temas takibi yaparak kimlerin yollarının kesiştiğini tespit etmek iken üçüncüsü hastalığın dağılımını ve dağılım hızını tespit ederek örüntüler ve akışlar oluşturmaktır. Dördüncü olarak geleneksel bir salgınla mücadele yöntemi olan sosyal mesafe uygulamasının gerçekleştirilmesini sağlamak belirtilirken son olarak genel nüfus içerisinde hastalık semptomlarının takip edilmesine değinilmiştir (Kitchin, 2020, s. 363).

Bu amaçlara yönelik olarak ortaya çıkan teknolojik ve dijital çözümlerin bünyesinde önemli düzeyde büyük veri gözetimi pratikleri barındırdığı görülmektedir. Örneğin, üçüncü amaç olarak belirtilen salgının yayılma hızına ilişkin örüntü ve akışlar oluşturma amacıyla Wu ve diğerleri tarafından (2020), Çin içinde ve dışında Covid-19'un güncel ve gelecekteki dağılımını modellemek amacıyla Official Avitation Guide, Çin merkezli Tencent ve Wuhan Ulaşım Yönetim Bürosu'nun veri tabanları eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Üstelik, halk sağlığı gözetimi bağlamında büyük veri gözetimi araçlarının kullanıldığı tek vaka bu değildir. Bir jeo-uzamsal veri analizi firması olan Tectonix, 2020 yılında Florida'da bahar tatilini kutlayan bireylerin cep telefonu verilerinden hareket ederek sosyal mesafeyi ihlal etmenin sonucunda hastalığın nasıl yayıldığını görselleştirirken Türkiye'de ise Velocity adlı şirket, cep telefonu konum verilerinden hareket ederek İstanbul'daki sosyal hareketliliği ve evde kalma haritasını ortaya koymuştur (Monahan, 2021, s. 2; Tokgöz Şahoğlu, 2020, s. 322).

Çin'in "*vatandaşlarının hareketlerini izlemek, şüpheli enfeksiyonları gerçek zamanlı olarak takip etmek ve pandeminin kritik aşamalarda on milyonlarca vatandaşı eşi benzeri görülmemiş karantinaya almak*" amacıyla büyük veri uygulamalarına başvurduğu bilinmektedir (Roberts, 2020). Bu kapsamda yaşlı bir kadını eve girmesi, dışarı çıktığında maske takması ve ellerini yıkaması konusunda uyarmak için insansız hava araçları kullanılmıştır (Hanrahan, 2020). Öte yandan, bu uygulamanın sadece bir ülkeye özgü olmadığı, ABD'de Connecticut eyaletinde polisin vücut ısısını tespit etmek ve sosyal mesafe önlemine uyulmasını temin etmek için droneları kullanmayı planladığı ancak sonradan kamuoyu baskısı nedeniyle bu plandan vazgeçtiği bilinmektedir (Roberts, 2020). Ancak özellikle salgının ilk aylarında ciddi sorunlar yaşayan İtalya'da yerel polis dronelar yardımıyla vücut ısısı tespit etmek için yetkilendirilmiştir (France 24, 2020).

2.3. Koronavirüs ve Dijital Gözetim Araçları

Koronavirüs salgını ile mücadeleye dönük olarak pek çok gözetim aracının kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan önde gelenleri kameralar, giyilebilir teknolojik aletler ve cep telefonu uygulamalarıdır.

2.3.1. Kameralar

"*Birbirine bağlı video kameralar aracılığıyla görüntüler[i] merkezi bir monitöre ya da kayıt cihazına*" (Lyon, 2013, s. 286) göndererek çalışan CCTV kameralar, günümüzde en sık kullanılan gözetim teknolojilerinin başında gelmektedir. Comparitech firmasının "Dünyanın En Çok Gözetlenen Şehirleri" başlıklı araştırmasına göre, CCTV kameraların en yaygın bulunduğu ilk yirmi şehrin on altısı Çin'de bulunurken diğer dört şehirden üçü Hindistan'da bulunan Delhi, Haydarabad ve Indore'dir. Listede yer alan son şehir ise Birleşik Krallık'ın başkenti Londra'dır (Biscoff, 2021). Nitekim bu ülkeler, koronavirüs salgınına karşı alınan dijital önlemlerde de CCTV kameralardan yararlanmaktadır. Çin'de çeşitli apartmanların içine yeni gözetim kameraları takılırken (Gan, 2020) Çin'de yer alan ve devletle yakın ilişkileri olduğu bilinen Hanyon şirketi maske takarken dahi yüz tanımaya izin veren bir sistem tasarlamıştır (Roberts, 2020). Öte yandan, Fransa maske kullanım oranı tahmin etmek için metrolarda ve İspanya plajlardaki insan sayısını hesaplamak CCTV kameralara başvurmaktadır (McCall vd., 2021, s. 30). Yüz tanıma sistemleri de kameralar bağlamında sık kullanılan bir diğer teknolojiyi oluşturmaktadır. Clearview AI isimli şirket yüz tanıma sistemi sayesinde test sonucu pozitif çıkan kimselerle temas eden kişileri tespit etmeyi amaçlarken Rusya da yüz tanıma yazılımına sahip kameralara başvurmaktadır (Kitchin, 2020; Roberts, 2020).

Ülkelerin pandemi ile mücadele kapsamında CCTV ve diğer kameralara ve yüz tanıma teknolojilerine başvurduğunun önemli bir göstergesini CCTV kamera piyasasında beklenen artışta görmek mümkündür. Küresel video gözetim endüstrisinin %25'ini

oluşturan ve 2022'de 10,4 milyar Amerikan doları değerinde olan CCTV kamera piyasasının, 2029 yılı itibariyle %6,4 oranında bir artışla 16,1 milyar dolara erişmesi beklenmektedir (Future Market Insights, 2022).

2.3.2. Giyilebilir Sensörler

Mobil sağlık cihazlarının başında gelen giyilebilir sensörler de pandemi ile mücadele kapsamında kullanılan başlıca gözetim teknolojilerinin başında gelmektedir. Temas takibi amacıyla TraceTogether isimli bir uygulama geliştiren Singapur hükümeti, akıllı cep telefonu bulunmayan veya bir sebepten bu uygulamalara erişimi olmayan kimselerin de temas takibine dahil edilmesi amacıyla küçük akıllı cihazları uygulamaya koymuştur (McCall vd., 2021, s. 34). Bunun yanında giyilebilir sensörler stres yönetimi, Covid-19 teşhisi, karantina yönetimi gibi amaçlarla da kullanılmaktadır. Bu cihazların başlıca işlevleri sıcaklık, nabız ve solunum hızı ölçümü, öksürük ve akciğer sesi izleme, Covid-19 hastalarını izlemek için EKG ve kan basıncı izlemedir. Koronavirüs ile mücadele kapsamında kullanılan giyilebilir cihazlardan *TempTraq*, *Oura Ring* ve *Fever Scout* vücut sıcaklığı, *CONTEC* ve *PO3M* nabız, *MightySat* ise kandaki oksijen düzeyi ölçümü işlevine sahiptir (Channa vd., 2021). Bunun yanı sıra, bu giyilebilir cihazların karantina uygulamaları kapsamında kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Hong Kong'a başka ülkelerden gelen kişilere uygulanan karantina önlemi kapsamında, bu kimselerden giyilebilir bir bileklik takması istenmektedir. Bir mobil uygulamaya entegre edilen bu bileklik GPS, Bluetooth ve Wi-Fi gibi çevrede bulunan sinyaller ile çalışır ve olası bir karantina ihlali durumunda hem kullanıcıya hem de yetkililere haber verir (John Leon Singh vd., 2020, s. 8).

2.3.3. Cep Telefonu Uygulamaları

Statista verilerine göre (2022b), dünya genelinde akıllı telefonlara sahip kişilerin sayısı altı milyarı geçerken 2027 yılında yedi buçuk milyarı geçmesi beklenmektedir.

Akıllı telefonlara sahip olma oranının yüksekliği ve giderek artış göstermesi hem mobil cihazları hem de mobil uygulamaları önemli bir gözetim aracı haline getirmektedir. Başta uygulamalarla paylaşılan kişisel veriler olmak üzere GPS ve Bluetooth teknolojisi gibi imkanların da etkisiyle çok sayıda kişisel veriye uygulama geliştiriciler, büyük şirketler, devletler, bilgisayar korsanları ve diğer aktörlerce erişmek mümkündür. Kişisel ve tanımlayıcı olan bu bilgilere erişim, veri gözetimini giderek arttırırken büyük veri uygulamaları sayesinde bu verilerin depolanması, işlenmesi ve bu verilerden hareketle geçmiş, şimdi ve gelecek için enformasyonların üretilmesi olası hale gelmektedir.

Gerek mobil cihazlar gerekse de mobil uygulamalar bünyelerinde barındırdıkları bu gözetim potansiyeli sayesinde, bir halk sağlığı acil durumu olan koronavirüs ile mücadelede önemli bir araç haline gelmektedir. Koronavirüs gözetimi bağlamında kullanılan başlıca cep telefonu uygulamaları tipleri karantina uygulamaları, semptom takibi uygulamaları, bilgi sağlayıcı uygulamalar, dijital bağışıklık pasaportları ve temas takip uygulamalarıdır (Cofone, 2020; John Leon Singh vd.,2020). Çalışmanın bu kısmında bu uygulamaların dört tanesi kısaca ele alınacak, bu araştırmanın örnek vakasını oluşturan temas takip uygulamaları bir sonraki bölümde etraflıca işlenecektir.

Karantina uygulamaları, pozitif olan vakaların ve bu kimselerle temas etmiş kişileri takip etmek, zorunlu izolasyon süresi boyunca bulundukları konumdan ayrılmamalarını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bunun yanında bu uygulamalar, seyahat ve hareket kısıtlamalarının takip edilmesi amacıyla da kullanılmaktadır. Kitchin, karantina uygulamalarını dijital çitler ve tasmalar olarak ikiye ayırır. Dijital çitler ise GPS teknolojisini kullananlar ve kısa süre içerisinde coğrafi konumlu bir mesajla yanıt verilmesi gereken otomatik mesajlaşmayı kullananlar olarak ikiye ayrılır. Rusya ve Güney Kore test sonucu pozitif çıkan vatandaşların GPS temelli bir uygulama indirmesini zorunlu kılarken Polonya'da geliştirilen *Home Quarantine* isimli uygulama, kullanıcılara

yirmi dakika içerisinde konumlarını belli eden bir selfie göndermelerini gerektiren bir mesaj göndermektedir (John Leon Singh, 2020, s. 7-8). Dijital tasmalar ise, kullanıcıların evde karantinada kalmasından ziyade sınırlı hareket imkanına sahip olduğu ve bir QR kod okutarak belirli alanlara girmesine izin veren uygulamalardır (Kitchin, 2020, s. 366).

Semptom takibi uygulamaları, "*vatandaşları kendileri hakkında (yaşları, cinsiyetleri ve tıbbi geçmişleri gibi) bazı bilgileri paylaşmaya ve semptomlarını genellikle günde bir kez gibi düzenli olarak bildirmeye teşvik eden uygulamalar*"dır (Ada Lovelace Institute, 2020, s. 34). Ateş, öksürük, vücut ağrısı, pozitif bir vakayla temas durumu ve seyahat geçmişi gibi soruları içeren bu uygulamalar, kullanıcıların riskli olmaları durumunda onları sağlık kuruluşlarına yönlendirmektedir. En bilinenleri arasında Apple'ın geliştirdiği *Covid-19 Screening Tool* yer alırken İspanya, Almanya, Birleşik Krallık, Singapur ve Malezya'da da bu uygulamaların kullanıldığı bilinmektedir. Almanya ve Birleşik Krallık uygulamaları hariç tüm uygulamalar manuel veri girişini gerektirirken bu iki ülkede geliştirilen uygulamalar hastaların sağlık bilgilerini otomatik olarak kaydetmektedir (John Leon Singh, 2020, s. 8). Öte yandan, Birleşik Krallık'ta geliştirilen *C-19 Covid Symptom Tracker* isimli uygulamanın, her on pozitif vakadan birinin tespit edilmesinde yardımcı olduğu belirtilmiştir (Knapton, 2020). Google da kullanıcıların risk durumlarını, test veya tedaviye ihtiyaçları olup olmadığını tespit etmek amacıyla bir internet sitesi geliştirmiş ancak bu programın, etkili ve verimli çalışması için daha fazla kişisel veri paylaşımı gerekmesi nedeniyle eleştirilmiştir (French ve Monahan, 2020).

Bilgi sağlayıcı uygulamalar, pandemi ile ilgili doğru bilgilerin hızlı ve anlık olarak vatandaşlara ulaştırılması amacıyla geliştirilmiştir. Bu bağlamda kullanılan uygulamalara bakıldığında, yeni bir uygulama geliştirmekten ziyade mevcut sosyal medya platformları ile devletler arasındaki iş birliklerini ve doğrudan bu platformların Covid-19 ile alakalı

bilgilendirmelerini görmek mümkündür. Avusturya, Hindistan, Singapur ve Birleşik Krallık, kendi sohbet robotlarını geliştirerek popüler mesajlaşma uygulaması WhatsApp ile iş birliğine gitmiş, böylece vatandaşların doğru bilgiye erişimini amaçlamıştır (John Leon Singh vd., 2020, s. 8). Ülkelerin bu çabalarının arkasında yatan başlıca sebeplerden biri, pandemi ile hayatımıza giren ve yanlış bilgilerin hızlıca yayılmasını ifade eden infodemi kavramıdır. DSÖ tarafından (2020e) "*insanların ihtiyaç duyduklarında güvenilir kaynaklar ve rehberlik bulmasını zorlaştıran -bazıları doğru, bazıları yanlış- aşırı bilgi bolluğu*" olarak tanımlanan kavram, salgınla mücadeleyi zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple ülkeler ve DSÖ gibi uluslararası örgütler, bilgi sağlayıcı uygulamalardan faydalanmaktadır. DSÖ yetkilileri Facebook, Twitter, Tencent, Pinterest, TikTok ve diğer pek çok sosyal medya platformu ile doğru haberlerin yayılması konusunda görüşürken (Zarocostas, 2020) Singapur hükümeti de WhatsApp platformu ile iş birliği yapmıştır. Bu iş birliği doğrultusunda, Singapur'un dört resmi dilinden biri olan İngilizce dilinde hazırlanan bilgilendirme metinleri, yapay zekâ uygulamaları sayesinde Çince, Malayca ve Tamilce dillerine çevrilerek WhatsApp üzerinden günlük bilgilendirmeler sağlanmıştır (Basu, 2020). Diğer sosyal medya platformlarının faaliyetlerine baktığımızda ise, Apple ve Google sadece güvenilir kuruluşlar tarafından geliştirilen uygulamaları mağazalarına ekleyerek hem yanlış bilginin hem de sahte ve fidye uygulamalarının önüne geçmeyi amaçlamıştır (John Leon Singh vd., 2020).

Dijital aşı/bağışıklık pasaportları ise, Covid-19 hastalığının tedavisinde kullanılmak üzere aşı çalışmalarının hızlanmasının ardından gündeme gelmiştir. Aşı olmuş ve/veya hastalığı bir kez geçirmiş kimselerin çeşitli kısıtlamalardan ve yasaklardan muaf tutulmasını temin etmek amacıyla gündeme gelen bağışıklık pasaportları, başlangıçta bazı hükümetlerce seroloji testlerine dayandırmak istenmişse de hem hastalığın seyri hem de bu testlerin yeteri kadar güvenli görülmemesi nedeniyle aşı ve geçirilmiş hastalık temelli

olarak ortaya çıkmıştır (Ada Lovelance Institute, 2020, ss. 42-54). Bağışıklık pasaportları da diğer dijital önlemler gibi virüsün yayılmasını amaçlar, ancak diğer önlemler kimlerin enfekte olabileceğini tahmin etmek üzerine kurulu iken bu araçların esas amacı kimlerin enfekte olmayacağını tespit etmektir. Pasaportların kimileri ülke içinde vatandaşlara hareket serbestisi sağlamak içinken diğerleri sınır hareketliliğine izin vermek amacıyla kullanılmaktadır. Bu yöntemi ilk uygulayan ülkelerden Macaristan turizm kapsamında ülkeye gelecek kişileri tespit etmek amacıyla bu sistemi hayata geçirmişken İzlanda maske zorunlulukları gibi önlemlerden muafiyet sağlamak için bu yönteme başvurmuştur (Cofone, 2020, ss. 187-192).

2.4. Dijital Araçlar ve Riskler

Yukarıda etraflıca ele alındığı üzere, Covid-19 pandemisi ile mücadele etmek amacıyla çok sayıda uygulama ve dijital araç çeşitli aktörlerce geliştirilmiştir. Fakat bu araçların hiçbirisi muhtemel risklerden bağımsız değildir. Bu risklerin bir dökümünü yapan Rob Kitchin, dijital temelli uygulamaların gündeme getirdiği riskleri üç ana başlıkta toplamaktadır. Buna göre başlıca teknik ve pratik riskler teknolojik çözümcülük, bu araçların belirlenen amaca yönelik olarak kullanılmaması, veri kalitesi, güvenirliği ve yanlış pozitif/negatif test sonuçları, aldatma ve veri sızdırma iken insan haklarına yönelik olarak bireysel haklar ile kamu yararı ikiliğinin doğması, mahremiyet ihlali, veri ihlali ve anonimleştirilmiş verilerin yeniden tanımlanabilir biçime sokulması, sosyal sınıflandırma, kontrol sünmesi ve veri gözetiminin devlet kayıtlarına girmesi gibi risklere işaret edilmiştir. Kitchin, üçüncü bir sorun alanı olarak ise gözetim kapitalizmi ile şirketlerin kişisel verilere rahatça erişimi, gözetim faaliyetlerinin olağanüstü durumlar bahanesiyle meşrulaştırılması ve devlet verilerine erişim imkanına işaret eder (2020, s. 365).

Kitchin'in topluca sunduğu bu kaygıların başka araştırmacılar tarafından da dile getirildiği görülmektedir. Newell, Covid-19 bağlantılı gözetimin bir yandan bir sorumluluk mekanizması olarak ortaya çıktığına ve acil bir toplumsal soruna verilen haklı ve etik bir yanıt olduğuna, ancak diğer yandan da bu olağanüstü durumda "*küresel kurumsal teknoloji sektörünün gücü mobilize etme ve ele geçirme ile kullanıcıların dijital cihazlarından ek verilerin çıkarılmasından ticari olarak yararlanma çabaları*"nın bulunduğuna işaret eder (2021, ss. 81-82). Newell gözetim kapitalizmine işaret ederken başka araştırmalarda halk sağlığı amacıyla toplanan gözetim verilerinin *fonksiyon sünmesi* (*function creep*) olarak da adlandırılan başka amaçlarla kullanılmasıdır. Çin'de yürürlükte olan sosyal kredi sisteminin Covid-19 gözetimi bağlamında geliştirilen uygulamalarla entegre hale getirilmesi, bu riskin görüldüğü alanlardan biri olarak dikkat çekmektedir (Bernot vd., 2021). Bunun yanında, pandemi bağlamında geçici olarak kullanıma alınan çeşitli araçların pandemi sonrasında kullanımı riski de temel bir kaygıdır (Roberts, 2020). McCall ve diğerleri (2021), 11 Eylül sonrası ABD istihbarat örgütlerinin ele geçirdiği çoğu yetkiyi bir daha geri bırakmadığına ve üzerinden yirmi yıldan fazla zaman geçmesine rağmen bu yetkileri hala kullanmasına işaret ederken haklıdır. Lührmann ve Rooney'in (2020) olağanüstü hâl ilanları bağlamında ele aldıkları çalışmaları da aynı riske işaret etmektedir.

2.5. Koronavirüs Önlemleri, Özgürlükler ve Direniş

Dünyanın pek çok ülkesinde devletler koronavirüs salgını ile mücadele etmek amacıyla çeşitli geleneksel ve dijital yöntemlere başvururken bunların vatandaşların bireysel haklarını, hareketlerini ve eylemlerini kısıtlayan önlemler olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle, hastalığın yayılımını kısıtlamayı hedefleyen politikalar aynı zamanda vatandaşlar için de kısıtlayıcı olmuştur. Tüm dünyayı etkileyen ve çok sayıda kişinin ölümüne sebep olan bir hastalığın önüne geçmek amacıyla katı önlemlerin

ve kısıtlamaların alınmasını doğal karşılamak mümkün olsa bile kimi ülkelerde hükümetlerce bu durumun bir olanak olarak değerlendirildiğini görmek de mümkündür. Daha önce de belirtildiği üzere, salgının henüz başlangıç aşamasında yer aldığı, vaka ve ölüm oranlarının nispeten az olduğu dönemlerde hükümetlerin ve uluslararası örgütlerin hızlıca gözetim pratiklerine başvurması bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Gözetim, bireysel ve kitlesel özgürlükleri kısıtlamaya yönelik bu politikalara ilişkin erken bir uyarı, günümüzün önde gelen düşünürlerinden Giorgio Agamben tarafından ortaya atılmıştır.

Agamben (2020), ilk olarak 26 Şubat 2020 tarihinde *İl Manifesto*'da yayımlanan makalesinde bu duruma işaret etmiştir. Gerçekten de Agamben'in buna işaret ettiği tarihte dünya genelinde 81 bin 147 vaka bulunurken can kaybı 2 bin 764 seviyesinde olup (Pan American Health Organization - PAHO, 2020) İtalya'da vaka sayısı 400 civarındadır (CNN, 2020). Agamben tüm bu önlemleri ve mevcut durumun bir kriz olarak değerlendirilmesini "gerekçesiz bir acil durumun yarattığı istisna hali" olarak değerlendirmiştir. Her ne kadar Agamben'in yazısında yer alan "*varsayımsal salgın*" benzeri ifadelere katılmak mümkün görünmese de "*istisna halini kışkırtmaya*" benzer bir olgunun varlığını reddetmek de kolay değildir (2020). Öte yandan Agamben bu iddialarını salgının başlangıç aşamasında bırakmamış, salgın sürecinde "*bir salgının icadı*", "*teknomedikal despotizm*" benzeri ifadeleri kullanmanın yanı sıra çevrim içi eğitim ve seminerleri "*toplama kampı koşullarına*" ve aşı kartlarını "*Nazi yıldızlarına*" eş değer görmüştür (Bratton, 2021). Agamben'in bu yaklaşımına getirilen önemli bir eleştiri, aynı zamanda arkadaşı da olan Jean-Luc Nancy tarafından yazılmıştır. Nancy (2021) günümüzde "*istisnanın kural haline geldiğini*" hatırlatırken yıllar önce sağlıkçıların tavsiyesi yerine Agamben'in öğüdünü dinleseydi hayatta olamayacağına değinir.

Agamben koronavirüs kısıtlamalarını "istisna hali" üzerinden eleştirirken önemli bir diğer eleştiri başlığı özgürlüklerin kısıtlanması olmuştur. Hükümetlerin yürürlüğe

aldığı iş yeri ve okulların kapanması, yerel ve ulusal düzeylerde uygulanan karantina uygulamaları, kimi yerlerde 14 günden fazla süren kapanmalar ve ulaşıma yönelik kısıtlamalar bireysel ve toplumsal özgürlükleri sınırlayıcı olmaları bakımından önemlidir. Burada Isaiah Berlin'in klasikleşmiş iki özgürlük kavramına değinmek faydalı olacaktır. Berlin ilgili makalesinde negatif ve pozitif özgürlük ayrımı yaparken negatif özgürlüğü "*bir kimsenin, başkaları tarafından engellenmeden içinde hareket edebildiği alan*" olarak ele alır (2007, s. 63). Bu açıdan baktığımızda koronavirüs ile hayatımıza giren kimi önlemlerin negatif özgürlüklerden taviz gerektiğini söyleyebiliriz. Ülkemizde yakın zamana kadar devam eden sokakta ve toplu taşımada zorunlu maske kullanımı, temaslı kimselerin 14 gün sokağa çıkmasına izin verilmemesi, kimi dönemlerde sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulanması, bireylerin engellenmeden hareket edebilmesine getirilen başlıca engelleri oluşturur.

Berlin, pozitif özgürlük kavramı ile ise "*kendi-kendini yöneten bir fail olmak*" şeklinde tanımlar (2007, s. 69). Bu açıdan ele alındığında, yazarın ortaya koyduğu kavramlardan negatif özgürlüğün bireyin bir şeyleri yapmak zorunda olmamak, pozitif özgürlüğün ise kendi istekleri doğrultusunda hareket etmek anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Pandemi ile birlikte hayatımıza giren kapanmalar, kimi ülkelerde sağlık çalışanlarına aşı zorunluluğu getirilmesi gibi pratiklerin ise pozitif özgürlükleri kısıtlayıcı özellikler barındırdığını görmek mümkündür.

Özgürlük ve gözetim temaları, pandemi önlemlerine karşı oluşturulan başlıca eleştiri noktasını oluştururken dünya genelinde bu olgulardan hareketle çeşitli muhalif hareketlerin, eylemlerin ve direnişlerin doğduğu da görülmüştür. ABD'de 2020 yılında gerçekleştirilen bir eylemde eylemcilerden biri "*özgürlüğümü sizin güvenliğiniz için değişmem*" (Vogt, 2021) ifadesini kullanırken Almanya'daki eylemlerde "*zorunlu aşılama? Hayır, teşekkürler*" yazılı bayraklar yer almıştır (Pieper, 2022). Özgürlükler ve

gözetim, pandemide dönemindeki toplumsal eylemlerin dayandığı temel olguyu oluştururken hükümetlerin salgınla mücadele biçimleri, sağlık ekipmanlarına erişim sorunu ve kısıtlamaların bireysel ve genel ekonomi üzerindeki etkileri de gözetime direnişin başlıca sebepleri olmuştur. Nitekim dünyanın farklı bölgelerindeki eylemlerde bu sebepleri görebiliriz. Örneğin İsrail'de eylemler ikinci bir kapanmaya, Pakistan'da iş yeri kapanmalarına, Filipinler'de gıda arzında yaşanan sıkıntılara, Almanya ve Yeni Zelanda'da da özgürlüklerin kısıtlanmasına tepki amacıyla çok sayıda insan bir araya gelmiştir (Kishi, 2021; Vonasch ve Turp, 2022; Wood vd., 2022).

3. VAKA ANALİZİ: TEMAS TAKİP UYGULAMALARI VE GÖZETİM

3.1. Dijital Temas Takibi: Yapısı ve Genel Özellikleri

Koronavirüs hastalığının yayılma hızının yüksek ve belirti göstermeden de geçirilebilen bir hastalık olması, bulaşıcılığını tehlikeli bir durum olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu hastalığın önüne geçmek için test, izolasyon ve pozitif vakaların iyileştirilmesi gibi geleneksel hastalık gözetimi yöntemlerinin yanı sıra, temas takibi pratikleri de kullanılmıştır. Temas takibinin Covid-19 pandemisi sırasında geliştirilen dijital uygulamalar sayesinde kamuoyunca bilinirliği artsa da esasında halk sağlığı alanında eskiden beri kullanılan bir yöntemdir. "*Tipik olarak bulaşıcı olduğu düşünülen süre boyunca onlarla yakın temasta bulunan kişileri belirlemek için hastalarla konuşularak manuel olarak*" (Ada Lovelace Institute, 2020, s. 21) uygulanan geleneksel temas takibi, hem hastalığın yayılma hızının manuel yönteme izin vermeyecek kadar fazla olması hem de gelişkin teknik imkanlar nedeniyle koronavirüs pandemisi döneminde çoğunlukla dijital olarak gerçekleştirilmiştir. Geleneksel temas takibin yerini dijital temas takip uygulamalarına bırakmasının bir başka sebebi ise iki yöntem arasındaki yaklaşım farkıdır. Geleneksel temas takibi bir hastalığın yayılması, fark edilmesi ve sorun olarak tespit edilmesinin ardından geliştirilen reaktif bir yöntem iken dijital temas takibi sadece

reaksiyon göstermek için kullanılmamakta, barındırdığı olanaklar sayesinde anlık ve gerçek zamanlı olarak (makro düzeyde trendleri tespit etmek gibi) proaktif amaçlarla da kullanılabilmektedir (Ahmed vd. 2022, s. 1).

Bu yöntem kullanılarak temaslı olduğu belirlenen kimseler ya izole edilir ya da belirli bir süre boyunca karantinaya alınır. DSÖ tarafından "*bulaşma zincirlerini kesintiye uğratmak ve COVID-19 ile ilişkili mortaliteyi azaltmak için kilit bir strateji*" (DSÖ, 2021) olarak tanımlanan temas takibi, dijital biçimde ilk olarak Çin ve Güney Kore'de uygulanmıştır. DSÖ, temas takibinin iki işlevini karantina uygulamasını sağlamak ve enfeksiyon kaynağını tespit etmek olarak belirtirken Liu ve Graham, önemli bir diğer nokta olan makro düzeyde trendleri ortaya çıkarmaya işaret eder (2021, s. 3). Dijital temas takibinin dünya genelinde yaygınlaşmasında Luca Ferretti öncülüğünde bir grup Oxford Büyük Veri Enstitüsü araştırmacısının 31 Mart 2020 tarihli çalışmasının etkili olduğu görülmektedir (John Leon Singh vd., 2020, s. 7). Sistemin barındırdığı potansiyel riskler ve etkili olması için gerekli şartlara da değinen araştırmacılar, "*uygulama tabanlı bir müdahalenin daha güçlü*" olabileceğini ve "*kapanmadan kaçınma veya çıkmada kritik bir rol oynayabileceğini*" öne sürmüştür (Ferretti vd., 2020). Böylece, koronavirüs salgınının pandemi olarak ilan edilmesi sonucunda dijital teknikler giderek popülerleşirken temas takip uygulamaları da "*virüs bulaşmış insanları izlemek ve etkisiz hale getirmek için bir gümüş kurşun çözüm olarak*" pek çok yerde kullanılmaya başlanmıştır (McCall vd., 2021, s. 30).

DSÖ, temas takip sistemlerin etkili işlemesi için önemli unsurları toplum katılımı ve halk desteği, dikkatli planlama, yerel ve kültürel bağlamların dikkate alınması, nitelikli temas takip uzmanlarından oluşan bir iş gücü ve "*verileri gerçek zamanlı toplamak, yönetmek ve analiz etmek için iyi tasarlanmış bilgi sistemleri*" olarak belirtmiştir (2020b, s. 1). Bunun yanında DSÖ, dijital temas takip uygulamalarının erişilebilirlik, gizlilik,

güvenlik ve hesap verebilirlik hususlarını dikkate alarak tasarlanması gerektiğine de işaret etmektedir (2021, s. 1). Ada Lovelance Institute ise, DSÖ'nün belirttiği noktalara ek olarak test ve klinik hizmetler kapasitesi, manuel temas takibi imkanları, akıllı telefon kullanılabilirliği, gizlilik, kamu kurumlarına olan güvene değinmiştir (2020, s. 22).

DSÖ'nün dijital temas takip araçlarını teşvik eden açıklamaları, büyük veri gözetimi pratiklerinin koronavirüs salgını ile mücadele bağlamında kullanılacağının bir işareti olması bakımından da önemlidir. DSÖ, yalnızca anlık veri toplama ve depolamaya işaret etmez, aynı zamanda bu verilerin analiz edilerek politika geliştirilmesi bağlamında kullanılmasına da değinir ki bu büyük veri gözetiminin tanımlayıcı özelliklerindendir. DSÖ'nün küresel gözetim çağrısı ile birlikte alındığında dijital temas takip uygulamaları, büyük veri gözetiminin hem uygulama hem de kamuoyunca kabul edilmesi açısından dikkate değerdir. Başta sosyal medya platformları olmak üzere pek çok aktör ile paylaşılan verilere ek olarak sağlık verileri de kimi ülkelerde gönüllüce kimilerinde ise bir zorunluluk biçiminde devletlerin ve diğer aktörlerin erişimine açılacaktır. Gerek önceki kısımda kısaca tanıtılan mobil sağlık uygulamaları gerekse de devletlerin mevcut veri tabanlarında zaten çoğu kişisel sağlık verisi bulunmaktadır ancak bu yeni yöntem, gözetimin daha derin, sinsi ve kapsamlı biçimde uygulanması ve bu pratiğin dünya çapında çok sayıda insan tarafından kabul edilmesi sonucunu doğuracaktır. Riberio ve diğerlerinin (2021, s. 27) çalışmasının ortaya koyduğu üzere, bu dijital araçlar yaş, cinsiyet, konum, medeni durum, hane geliri, aile büyüklüğü, ilgi alanları, tercihler ve sosyal ağ kullanımı başta olmak üzere yirmi yedi adet son derece hassas kişisel bilgiye erişim sunmaktadır. Dahası, temas takip sisteminin etkili olması için bir ülkede nüfusun en az %60'ının bu uygulamaları kullanması gerektiğine işaret eden araştırmalar ile birlikte düşünüldüğünde, bu durum bazı ülkelerde akıllı telefon sahiplerinin %80'inin

kişisel verilerinin erişime açık hale geleceği anlamına gelmektedir (Ada Lovelace Institute, 2020, s. 28).

Temas takip uygulamaları, pek çok ülkede hükümetler tarafından geliştirilmiş olsa bile azımsanamayacak düzeyde bir özel sektör ve teknoloji şirketlerinin katılımını görmek mümkündür. Bunlardan en bilineni, Birleşik Krallık Ulusal Sağlık Sistemi (NHS) tarafından geliştirilen *NHS Covid-19 App* isimli uygulamadır. Uygulamanın geliştirilmesi sırasında sağlık yetkilileri, Amazon ve Google gibi büyük teknoloji firmalarının yanı sıra bir büyük veri analitiği firması olan Palantir ile de çalışmıştır (Roberts, 2020). Bunun yanında Çin'in Alipay, Filipinler'in Multisys Technologies Corporation, Gana'nın Ascend Technologies, İtalya'nın Bending Spoons, Bulgaristan'ın Scalefocus, Kuzey Makedonya'nın NextSense, Kanada'nın Shopify ve Blackberry, Danimarka'nın NetCompany ve Estonya'nın başta Fujitsu olmak üzere birden fazla firma ile iş birliği yaparak temas takip uygulamaları geliştirdiği görülmektedir (Howell O'Neill vd., 2020). Ayrıca Almanya, Çin ve Güney Kore gibi bazı ülkelerde telekomünikasyon firmalarının hükümetler ile çeşitli verileri paylaştığı da hatırlanmalıdır. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, bireylerin kimi ülkelerde hükümetlere güven kimilerinde halk sağlığı tehdidi nedeniyle kullanmayı kabul ettiği dijital araçların, ciddi büyük veri gözetimi riski taşıdığını söylemek mümkündür. Bir büyük veri analitiği şirketi olan Palantir'in Birleşik Krallık'taki iş birliği büyük veri gözetimi endişelerini arttıran başlıca sebeplerdendir. Büyük teknoloji firmalarının temas takip sistemlerine eklemlenmesinin bir diğer örneği ise Google ve Apple'ın temas takip uygulamalarında gizlilik ve güvenliği temin etmek amacıyla geliştirdiği ve kırktan fazla ülkenin kullandığı *Exposure Notification API* isimli uygulama programlama arayüzüdür (Rahman, 2021).

French ve diğerleri (2022), hem devletlerin geliştirdiği temas takip uygulamalarında büyük şirketler ile iş birliği yapması hem şirketlerin bu uygulamalarda

kullanılmak üzere arayüz geliştirmesi hem de belirli alanlarda devletlerin şirketlerin sahip olduğu ticari verilere ihtiyaç duyması nedeniyle, Covid-19 bağlamında kullanılan sistemleri "*şirket temas takibi*" (*corporate contact tracing*) olarak tanımlar. Dahası yazarlar, bu iş birliğinin sadece bir tercih olmadığına ve "*özel sektöre ait ve şirketler tarafından kontrol edilen platformların ve bunların çalışmasına izin veren altyapıların bir araya gelmediği durumlarda, temas takip uygulamaları[nın] oldukça işe yaramaz*" kalacağına işaret eder (2022, s. 49). Öte yandan, büyük veri ve teknoloji şirketlerinin bu alana dahil olmasıyla halk sağlığı otoritelerinin gücünün azalması ve halk sağlığı alanında bir merkezsizleşme yaşanması ihtimalini de vurgularlar.

3.2. Temas Takip Uygulamalarının Karşılaştırılması

Temas takip uygulamalarını sınıflandırılmasında temelde iki ana unsurun kullanıldığı görülmekte olup bunları kişisel verilerin nerede saklandığı ve temas tespiti için hangi aracın tercih edildiği şeklinde ayırmak mümkündür. Temas takip uygulamaları kimi çalışmalarda verilerin saklandığı yer bakımından merkezileştirilmiş ve merkezsizleştirilmiş (McCall vd., 2021; O'Neill vd., 2020) olarak tanımlanırken Ahmed ve diğerleri üçüncü bir yöntem olarak hibrit mimariye de işaret eder (2020). Ancak, ana ayrım noktası olarak verilerin korunduğu sistem ele alındığında, hibrit uygulamaların da esasen merkezsizleştirilmiş uygulamalar olup yalnızca "*risk analizi ve bildirim[in] merkezi sunucunun sorumluluğunda*" olduğu görülmüştür (2020, s. 134581). Bu sebeple burada hibrit sistem mimarisi yaklaşımı tercih edilmeyecektir. Bazı araştırmalarda ise temas takip uygulamalarını sınıflandırmak amacıyla yakınlık ölçümü için kullanılan teknolojiler esas alınmaktadır (Carter vd., 2020; John Leon Singh vd., 2020; Kitchin, 2020). Yakınlık tespiti için kullanılan başlıca araçlar GPS ve Bluetooth teknolojisidir ki bu iki sistem mahremiyet açısından farklı sonuçlar doğurmaktadır. Ignacio Cofone (2020) ise, bu iki yaklaşımı da birleştirerek temas takip uygulamalarını barındırdıkları gözetim

riskine göre bir sınıflandırmaya tabi tutar. Benzer bir biçimde, Emre Kürşat Kaya da her iki yaklaşımın birleştirilmesiyle bir model oluşturur (2020, s. 4). Bu çalışmada, her iki yaklaşımın birleştirilmesinin temas takip uygulamalarının gözetim bağlamında değerlendirilmesini daha kolaylaştırdığı düşünülerek Cofone'nin yaklaşımı benimsenecektir. Bu kapsamda, temas takip uygulamaları ilk olarak merkezileştirilmiş-merkezileştirilmemiş, ardından Bluetooth-GPS ayrımları üzerinden ayrı ayrı karşılaştırılacak, sonraki aşamada bu iki yaklaşım Cofone'nin taksonomisi üzerinden birleştirilecektir.

Bu çalışma kapsamında Howell O'Neill ve diğerleri (2020) tarafından tespit edilen temas takip uygulamaları esas alınırken Gana, Cezayir ve İran'ın uygulamaları hakkında yeteri kadar bilgiye erişilemediği çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Bunun yanında, çalışmanın odağında ülkeler tarafından ulusal çapta kullanılmak üzere geliştirilen uygulamalar olduğu için, ABD'de her eyalet tarafından ayrı ayrı geliştirilen uygulamalar da dahil edilmemiştir. Ayrıca İrlanda'nın ve İsrail'in uygulamaları da sistem bakımından merkezsizleştirilmiş uygulamalara benzerlik göstermeleri nedeniyle bu şekilde ele alınmıştır. Öte yandan, O'Neill ve diğerlerinin çalışmasında yer almayan Güney Kore'nin *Corona 100m* isimli uygulaması da çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Böylece çalışma kapsamında 46 adet ülkenin temas takip uygulaması dikkate alınmıştır.

3.2.1. Merkezileştirilmiş ve Merkezsizleştirilmiş Temas Takip Uygulamalarının Karşılaştırılması

Temas takip uygulamaları, verilerin depolandığı yer bakımından merkezileştirilmiş ve merkezsizleştirilmiş olarak ikiye ayrılmaktadır. Merkezileştirilmiş mimaride, kişisel veriler çoğunlukla devletlerin sahip olduğu ve/veya denetlediği bir merkezi sunucuda kaydedilirken merkezi olmayan mimaride, kişisel veriler esas olarak kullanıcının mobil cihazında kaydedilmektedir (Ahmed vd., 2020). Bu durum hem kişisel veri mahremiyeti

hem de gözetim pratikleri açısından büyük önem göstermektedir. Riberio ve diğerlerinin (2021) çalışmasının da ortaya koyduğu gibi, koronavirüs pandemisi ile mücadele kapsamında temas takibi amacıyla kullanılan uygulamalar yirmiden fazla hassas düzeyde kişisel veriye ulaşma imkanına sahipken bu verilerin kaydedildiği, saklandığı ve merkezi sunucu ile paylaşıldığı noktalar gözetim düzeyini de belirlemektedir. Nitekim, Ahmed ve diğerlerinin (2022, s. 2) de vurguladığı gibi, merkezileştirilmiş temas takip uygulamaları "*hassas verileri güvenilir bir sunucuda toplar ve yalnızca kötü niyetli kullanıcılara karşı gizlilik koruması sağlar*". Burada güvenilir bir sunucudan kasıt ise elbette devlet veri tabanlarıdır.

Bu noktalar dikkate alındığında, kişisel verilerin merkezi sunucu tarafından işlendiği merkezileştirilmiş temas takip uygulamalarının daha fazla gözetim riski barındırdığını söylemek mümkündür. Gerek kullanıcıları tanımlayan kimliklerin oluşturulması gerekse de bir kimsenin pozitif çıkması sonucu diğer kullanıcılara maruz kalma bildirimi gönderilmesi merkezi sunucu tarafından gerçekleştirilir. Öte yandan, bu mimarinin sadece gözetim amacıyla tercih edildiğini söylemek de haksızlık olacaktır. Samuel ve diğerlerinin işaret ettiği gibi (2022, s. 33), merkezileştirilmiş bir temas takip yöntemi, devletlerin pozitif vakalar arasındaki yayılma biçimini, semptom trendlerini, yüksek riskli birey ve grupları tespit etmek ve bunun yanında çoğunlukla 14 gün olarak süren karantina uygulamasındaki kişilerin hareketlerini takip etme olanağı sunmaktadır. Koronavirüsün 526 milyon kişinin hastalandığı ve 6 milyondan fazla insanın vefat ettiği küresel bir salgın olduğu hatırlandığında, bu yöntemlerin gözetim riski kadar halk sağlığını korumayı, hastalık ve ölüm oranlarını azaltma hedefini bünyesinde barındırdığını söylemek de mümkündür.

Merkezi biçimde tasarlanmış temas takip uygulamaları ilk olarak Çin ve Rusya gibi ülkelerin benimsemiş olması, bu sistemlerin otokratik yönetimlerce benimsendiği

tartışmalarını da beraberinde getirmiştir (McCall vd. 2021, s. 31). Çin, Hong Kong ve Güney Kore gibi bu mimariyi tercih eden ülkelerin kısa zaman içerisinde kredi kartı bilgileri ve CCTV kamera verileriyle sistemi desteklemeleri de merkezileştirilmiş uygulamalar ile gözetim arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir (Kaya, 2020, s. 5). Ayrıca, sonradan sistemin mimarisini merkezsizleştirilmiş olarak değiştirmekle birlikte İsrail'in de ilk tercihinin bu mimari olması, dahası ülkenin temas takip uygulamasının iç istihbara servisi Şin Bet tarafından ve terörle mücadele bağlamında geliştirilen araçlar üzerinden tasarlanması da gözetim endişelerini arttıran hususlar olarak öne çıkmıştır (Roberts, 2020). Buraya kadar bahsedilen ülkelerin çeşitli demokrasi endekslerindeki konumuna baktığımızda da merkezileştirilmiş sistemin öncelikle otoriter yönetimlerce belirlediğini söylemek mümkündür. Çin ve Rusya hem V-Dem Endeksi hem de The Economist'in Demokrasi Endeski içinde "otoriter" kabul edilirken İsrail Demokrasi Endeksi'nde "kusurlu demokrasi" olarak yer almıştır (The Economist, 2022; V-Dem Institute, 2022, s. 45). Ancak, ülkelerin rejim tipleri ve tercih ettikleri temas takip sistemi mimarisi arasındaki karşılaştırmanın zamanla önemini kaybettiğini görmek mümkündür. Birleşik Krallık da ilk olarak bu sistemi belirleyeceğini açıklarken daha sonra İsrail'e benzer şekilde gelen tepkiler üzerine merkezsizleştirilmiş mimariyi tercih etmiştir (Kelion, 2020). Bunun yanında, Fransa, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi demokrasi endeksinde üst sıralarda yer alan ülkelerin de bu mimariyi benimsediği görülmüştür.

Merkezsizleştirilmiş temas takip uygulamaları ise, temas takip uygulamalarının pandemi ile mücadelede bir yöntem olarak benimsenmesinin ardında gizlilik, mahremiyet, güvenlik, anonimlik ve gözetime ilişkin endişelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk olarak Google ve Apple'ın iş birliğiyle geliştirilen API sayesinde bu tip uygulamalar popülerleşirken Avrupa çapında geliştirilen *Pan-European Privacy-Presserving Proximity Tracing* (*PEPP-PT*) ve *Decentralized Privacy-Preserving*

Proximity Tracing (DP-3T) gibi protokoller de etkili olmuştur (McCall vd., 2021, s. 33). Bu mimaride, merkezi sunucuya son derece zayıf yetkiler verilirken temas takibine ilişkin neredeyse bütün işlemlerin cihazlarda gerçekleştirilmesi esas alınır. Sunucunun minimum yetkilere sahip olduğu bu mimaride güvenlik anahtarlarının yaratılması, anonim kimliklerin oluşturulması, risk durumu ve maruz kalma bildirimi süreçleri yerel uygulamada gerçekleşir. Bu uygulamalarda anonimliği sağlamak amacıyla her kullanıcıya özgü anahtarlar ve anonim kimlikler, kısa süreli olarak yaratılır ve temas takibi için bu kodların alışverişi yapılır. Uygulamayı kullanan bir kimsenin koronavirüs testinin pozitif çıkması durumunda ise, bu kullanıcının gönüllü olarak sisteme kendisini bildirmesi gerekmektedir. Bir kez bu bildirim gerçekleştirildikten sonra, pozitif kullanıcının daha önce geçici kimlik paylaşımı yaptığı kimselere bilgilendirme yapılır. Burada merkezi sunucu ise, pozitif vaka ile temaslı kimseler arasındaki anonim kimlik paylaşımında bir aracıdır, sadece "*bir buluşma noktası*" görevi görür (Ahmed vd., 2020).

Merkezileştirilmiş ve merkezsizleştirilmiş uygulamalar depolanan veri açısından da önemli farklar göstermektedir. Merkezileştirilmiş uygulamalar sisteme kayıt aşamasında telefon numarası, isim, yaş gibi bilgileri isterken merkezsizleştirilmiş uygulamalarda kayıt aşamasında herhangi bir veri kaydedilmemektedir. Uygulamanın çalışması aşamasında merkezi mimaride sunucu her kullanıcı için ayrı ayrı geçici kimlikler oluşturup bunları saklarken cihazlarda da hem geçici kimlikler hem telefon modeli hem de diğer kullanıcılarla temasın kaydı tutulmaktadır. Ancak merkezi olmayan modelde sunucu uygulama aşamasında herhangi bir veri saklamazken cihazlar kendilerine özgü veriler de diyebileceğimiz tohum (seed) ve diğer kullanıcılarla paylaşılan sinyalleri (chirp) oluşturmaktadır. Son olarak ise, uygulamayı kullanan bir kimsenin pozitif çıkması durumunda merkezleştirilmiş tasarımda hem pozitif vakanın hem de temaslı olduğu kimselerin listeleri toplanmaktadır. Ancak merkezi olmayan sistemde ise, diğer

kullanıcılara ait tohumlar toplanır, diğer kullanıcılara da pozitif vaka ile temaslı olduğuna dair sinyaller gönderilir (Ahmed vd., 2020, s. 134584).

Görüldüğü üzere, iki veri saklama biçimi arasında verilerin işlenmesi, depolanması, anonim ve geçici kimliklerin oluşturulması ve maruz kalma bildirimlerinin diğer kullanıcılara iletilmesi konusunda ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Merkezileştirilmiş modelde merkezi sunucu bu işlemlerin çoğunu yerine getirirken çok sayıda kişisel veriyi de talep etmektedir. Bilhassa Çin gibi bu modeli kullanan kimi ülkelerin uygulamayı kullanmadan önce çok sayıda tanımlayıcı veriyi talep etmesi, geçici kimliklerin merkezi sunucu tarafından oluşturularak kaydedildiği hatırlandığında kişilerin anonimliğinin riske girmesi anlamına gelmektedir. Öte yandan, Apple ve Google gibi büyük teknoloji devlerince geliştirilen uygulamalar her ne kadar devlet ve hükümet aktörlerinin gözetim olanaklarını sınırlandırsa bile halk sağlığı verilerine veri şirketlerinin erişiminin bir sorun olarak varlığını inkâr etmek de imkansızdır.

Her iki uygulama tipini de açıklayıp temel özellikleri üzerinden karşılaştırdıktan sonra bu uygulamaların kullanımlarına ve örneklerine geçebiliriz. Bu çalışma kapsamında 19 adet merkezileştirilmiş temas takip sistemi tespit edilmiş olup bunlardan 8 tanesi sadece Bluetooth teknolojisini kullanırken diğer uygulamalar ya konum verisi ya da hem konum hem Bluetooth verisine dayanmaktadır. Merkezileştirilmiş temas takibinin önde gelen kullanımları arasında Avustralya'nın *CovidSafe*, Bahreyn'in *BeAware*, Çin'in *Health Code*, Fransa'nın *TousAntiCovid*, Macaristan'ın *VirusRadar*, Singapur'un *TraceTogether* ve Türkiye'nin *Hayat Eve Sığar* (*HES*) uygulamaları yer almaktadır. Merkezsizleştirilmiş temas takip uygulamaları ise 28 ülkede kullanımda olup bu uygulamalardan üç tanesi hariç tamamı sadece Bluetooth teknolojisine dayanmaktadır. Konum tabanlı olan üç uygulama Güney Kıbrıs'ın *Covtracer*, İsrail'in *Hamagen* ve Tayland'ın *MorChana* isimli uygulamalarıdır. Merkezsizleştirilmiş sisteme sahip temas

takip uygulamalarının en bilinenleri Kanada'nın *Covid Alert*, Almanya'nın *Corona-Warn-App*, Birleşik Krallık'ın *NHS Covid-19 App* ve Polonya'nın *ProteGO Safe* isimli uygulamalarıdır.

3.2.2. Bluetooth ve GPS Tabanlı Temas Takip Uygulamalarının Karşılaştırılması

Koronavirüs salgını ile mücadele kapsamında kullanılan temas takip uygulamalarının sınıflandırılması ve karşılaştırılması için kullanılan ikinci bir yöntem, bu uygulamaları yakınlık ölçümü amacıyla kullandıkları araçlar üzerinden tasniflendirmektir. Yakınlık ölçümü teknolojisinin Covid-19 ile mücadelede özellikle kapanma, karantina ve sosyal mesafe uygulamalarının takip edilmesi amacıyla kullanıldığı görülmektedir (Carter vd., 2020, s. 2). DSÖ, bu teknolojileri yakınlık izleme araçları olarak tanımlar ve "*kişilerin ne zaman fiziksel olarak yakın olduklarını ve bir vakayla uzun süreli temas kurduklarını belirleyerek kişilerin belirlenmesine yardımcı*" olduklarını belirtir. Ada Lovelace Institute (2020, s. 26) tarafından hazırlanan raporda yakınlık ölçümü için olası dört aracın GPS, mobil ağ sinyalleri, Wi-Fi ve Bluetooth teknolojileri olduğunu belirtilirken pratikte GPS ve Bluetooth teknolojilerinin kullanıldığı görülmüştür. Her iki yöntem de esasen yakınlık ve konum ölçümüne dayanmakta ise de gerek duydukları veriler ve bu verilerin izin verdikleri gözetim imkanları arasında ciddi bir fark mevcuttur.

Bluetooth, Alınan Sinyal Gücü Göstergesi (RSSI) teknolojisi sayesinde, "*diğer akıllı telefonların Bluetooth sinyallerini algılaya[rak] ve rastgele oluşturulmuş anonim kodlarını kaydede[rek]*" çalışmaktadır (Kaya, 2020, s. 3). Bunu yaparken de her cihazda bulunan ve benzersiz bir tanımlayıcı olan *Ortam Erişim Yönetimi* (*MAC*) adreslerinden yararlanır. Bu sayede Bluetooth teknolojisi, bu teknolojiye sahip cihazların uzamsal bir aralıkta ne mesafe ve süre boyunca yan yana olduğunu tespit eder. Bluetooth tabanlı

yakınlık ölçümü, oldukça az miktarda veriye dayanması ve kişisel bilgileri minimum düzeyde ortaya çıkarması nedeniyle pek çok temas takip uygulamasında tercih edilmiştir. Geçici süreli olarak oluşturulan "*belirteçlerin*" (token) cihazlar arasında değiş tokuşu yapılırken son veri alışverişleri de şifreli olarak kaydedilir. Bir kullanıcının koronavirüs testinin pozitif çıkması durumunda, önceki belirteç kayıtları üzerinden yakın zamanda aynı ortamda bulunulan kullanıcılar bilgilendirilir (Cofone, 2020, ss. 182-183). Öte yandan, Bluetooth çeşitli özellikleri nedeniyle salgınla mücadelede etkisiz kalabilmektedir. Her şeyden önce net konum hesaplamaması ve sadece 30 metreye kadar olan bir alanda diğer cihazlarla iletişim sağlar. Ayrıca gönderici ve alıcı arasında yer alan çeşitli nesneler sebebiyle RSSI değerlerinde zayıflama, parazit ve bozulmalar meydana gelebilmektedir. Bunun yanında telefon modelleri ve hatta telefonlarda bir kılıf bulunup bulunmaması da sinyal gücünü etkilemektedir (Ahmed vd., 2020, s. 134586; Kitchin, 2020, s. 366).

Türkçe karşılığı *Küresel Konumlama Sistemi* olan *Global Positioning System* (GPS), temas takip uygulamalarında yakınlık ve konum tespiti amacıyla kullanılan bir diğer teknolojidir. Bluetooth teknolojisinden başlıca farkı ise, Bluetooth iki ya da daha fazla cihazın yan yana gelmesi üzerinden çalışırken GPS, doğrudan uydu verilerinden hareketle bir cihazın net konumunu tespit edebilmektedir. Diğer bir deyişle, Bluetooth bir cihazın bir konum içerisinde diğer cihazla yakınlığını tespit ederken GPS doğrudan cihazın konumunu tespit etmektedir (Cofone, 2020; Kaya, 2020). Öte yandan, GPS teknolojisinin kapsamı tipik olarak 5-20 metre aralığında olması, iç mekanlarda ve büyük binaların etrafında zayıf çalışması, iklim koşullarına hassas olması ve cihaz yeni açıldığında konum tespiti için zaman alması nedeniyle uygulamaya ilişkin sorunlar barındırmaktadır (Kitchin, 2020, s. 366).

Bu iki teknoloji, barındırdıkları teknik imkanlar bakımından pandemi ile mücadelede farklı olanaklar sunmaktadır. GPS teknolojisi, oldukça yaygın olması, az şarj tüketmesi, pek çok akıllı cihazda bulunması ve belirli bir alan içerisinde bulunan tüm kişileri tespit etmesiyle risk altında ve temaslı olan bireylerin tespitini kolaylaştırmaktadır. Öte yandan, doğrudan bireylerin konumlarını tespit etmesi, bu teknolojinin ciddi gizlilik ve gözetim riskleri barındırmasına neden olmaktadır. Zira Cofone'nin (2020, s. 182) de işaret ettiği gibi konum yalnızca bir kişinin nerede bulunduğunu ortaya çıkarmaz. Konum bilgisi sayesinde o kişiyi, düşüncelerini, nerelerde, ne kadar ve kimlerle zaman geçirdiğini tahmin/tespit etmek de mümkündür ki bu halk sağlığı gözetimi kapsamında kullanılan bir yöntemin, büyük veri gözetiminin teknik imkanları sayesinde mahremiyete bir tehdit haline gelmesi demektir. Nitekim Güney Kore'de 29 yaşındaki bir vatandaşın testinin pozitif çıkmasının ardından merkezileştirilmiş tasarımlı ve konum verilerin dayanan *Corona 100m* isimli uygulamadan önceki hareketleri takip edilirken hem bu kişinin bir eş cinsel olduğu hem de son zamanlarda bir eş cinsel barda zaman geçirdiği ortaya çıkarılmıştır. Bu durumun çeşitli medya araçlarında servis edilmesi sonucunda G. Kore'deki sosyal medya araçlarında "*gay club*" ve "*gay coronavirus*" terimleri en sık aranan kelimeler olurken çok sayıda nefret söylemi ve ötekileştirici ifadenin de kullanıldığı bildirilmiştir (Kim, 2020). Bu örnek, konum tabanlı temas takibi uygulamalarının gözetim bağlamında olası kullanımlarına işaret etmesi bakımından önemli olduğu kadar bu gözetimin ötekileştirici, dışlayıcı boyutlarına da dikkat çekmektedir. Bluetooth teknolojisi hem kişisel verileri daha fazla koruması hem de merkezi bir veri işleme toplamaya gerek duymadan çalışması nedeniyle temas takip uygulamaları için mahremiyet temelli bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu sistemin de özellikle bilgisayar korsanlığı faaliyetlerine karşı savunmasız durumda olması, gizlilik ve mahremiyet endişelerinin daha az oranda olmakla birlikte yok olmadığına da işaret eder (Kaya, 2020, s. 3).

Bu iki teknolojinin temas takip uygulamalarındaki kullanıma baktığımızda ise, sadece Bluetooth temelli olanların 32, sadece GPS temelli olanların 8 ve her iki teknolojiyi kullananların sayısının ise 7 olduğu tespit edilmiştir. Sadece Bluetooth teknolojisine dayanan uygulamaların 7 tanesi hariç tamamının merkezsizleştirilmiş sistem mimarisine sahip olduğu görülürken GPS tabanlıların 3 tanesi hariç tamamı merkezileştirilmiş uygulama tasarımına sahiptir. Sadece Bluetooth uygulamasını kullanan uygulamalar arasında *CovidSafe*, *TousAntiCovid*, *TraceTogether* ve *NHS Covid-19 App* yer alırken yalnızca GPS temelli olanlar arasında başta *Hamagen*, *Health Code* ve *Covtracer* yer almaktadır. Her iki teknolojinin kullanıldığı uygulamalardan bazıları ise *Hayat Eve Sığar*, *Aarogya Setu* (Hindistan) ve *BeAware*'dir.

3.2.3. Temas Takip Uygulamalarının Gözetim İmkanları Üzerinden Karşılaştırılması

Temas takip uygulamalarının yukarıda sayılan özelliklerinin pek çoğu gizlilik ve güvenliğe yönelik olduğu kadar gözetime ilişkin de çeşitli hususlar sağlamaktadır. Her şeyden önce bu sistemlerin işleyişinin çok sayıda kişisel veriye dayanması, bu verilerin analitik yöntemler üzerinden işlenerek hem bireysel hem de ulusal düzeyde hareketliliğin tespit edilmesi ve sonuçları itibariyle çeşitli kesimlerin sosyal hayattan dışlanmasına olanak vermesi gözetime işaret eden başlıca unsurlardır. Literatürde yer alan kimi çalışmalarda, temas takip uygulamaları yukarıda incelenen iki başlık, merkezileştirilmiş-merkezsizleştirilmiş mimari ve yakınlık tespiti için GPS-Bluetooth tercihi, üzerinden ayrıca sınıflandırılmıştır. Kaya (2020, s. 4) bu sınıflandırmada veri erişimi biçimi ve misyon sünmesi riskleri üzerinden bir ayrım sunarken Cofone (2020, s. 184), temas takip uygulamalarını barındırdıkları gizlilik riskleri üzerinden bir ayrıma tabi tutar. Bu uygulamaların bir halk sağlığı gözetimi olduğunu hatırlatan Cofone, sahip oldukları imkanlar nedeniyle bu uygulamaların gözetim seviyelerini en azdan en çoğa kadar

sınıflandırır. Buna göre, merkezsizleştirilmiş bir mimariye sahip olup yakınlık tespiti için Bluetooth teknolojisini kullanan uygulamalar *en az gözetim*, merkezsizleştirilmiş bir tasarımda olmakla birlikte GPS tabanlı olanlar *orta-düşük gözetim*, merkezi mimaride olmakla birlikte Bluetooth tabanlı olanlar *orta-yüksek gözetim* ve son olarak hem merkezi biçimde tasarlanan hem de GPS verisini içeren uygulamalar *en çok gözetim* alt yapısına sahiptir. Cofone bu taksonominin ardından makalenin yayımlandığı Sonbahar 2020 verileri ışığında mevcut temas takip uygulamalarını bu taksonomiye yerleştirir. Ancak bu yerleştirmenin merkezinde ABD'de mevcut olan yerel temas takibi uygulamaları yer almakta, küresel çapta sadece 7 ülkenin geliştirdiği uygulamalar buraya dahil edilmektedir (2020, ss. 184-187). Öte yandan, Cofone'nin yaklaşımında hem Bluetooth hem de GPS tabanlı olan uygulamalar hakkında bir yorumda bulunulmamıştır. Bu çalışmada, GPS'in barındırdığı imkanların gözetimi arttırması nedeniyle her iki yakınlık takibi aracını kullanan uygulamalar GPS teknolojisi esas alınarak sınıflandırılmıştır.

Eldeki mevcut veriler ışığında çalışmanın kapsamına dahil edilen 46 temas takip uygulaması Cofone'nin diyagramına göre sınıflandırılmıştır. Böylece hem Cofone'nin yaklaşımı çeşitli ülkeleri barındıracak şekilde genişletilmiş hem de mevcut uygulamaların gözetim olanaklarının bir sınıflandırılması sunulmuştur. Bu yapılırken hem GPS hem de Bluetooth tabanlı olan uygulamalar, GPS'in bulundurduğu riskleri bünyelerinde barındırdığı için GPS temelli olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, çalışma kapsamına dahil edilen gözetim uygulamaları içerisinde en az gözetim içerenlerin sayısı 25 olup bu uygulamalar şunlardır: *TraceCovid* (Birleşik Arap Emirlikleri), *Stopp Corona* (Avusturya), *Coronalert* (Belçika), *Covid Alert* (Kanada), *eRouska* (Çek Cumhuriyeti), *Smitte|stop* (Danimarka), *HOIA* (Estonya), *CareFiji* (Fiji), *Koronavilkku* (Finlandiya), *Corona-Warn-App* (Almanya), *Beat Covid Gibraltar* (Cebelitarık), *Covid Tracker* (İrlanda), *Immuni* (İtalya), *Cocoa* (Japonya), *MyTrace* (Malezya), *StopKorona* (Kuzey

Makedonya), *StopCovid NI* (Kuzey İrlanda), *Smittestopp* (Norveç), *StaySafe* (Filipinler), *ProteGo Safe* (Polonya), *Tabaud* (Suudi Arabistan), *Covid Alert SA* (Güney Afrika), *SwissCovid* (İsviçre), *NHS Covid-19 App* (Birleşik Krallık) ve BlueZone (Vietnam).

Orta-düşük gözetim içerenlerin sayısı 3 olup bu uygulamalar şunlardır: *Hamagen* (İsrail), *CovTracer* (Güney Kıbrıs) ve *MorChana* (Tayland).

Orta-yüksek gözetim içerenlerin sayısı 7 olup bu uygulamalar şunlardır: *TraceTogether* (Singapur), *CovidSafe* (Avustralya), *TousAntiCovid* (Fransa), *VirusRadar* (Macaristan), *CovidRadar* (Meksika), *NZ Covid Tracer* (Yeni Zelanda) ve *E7mi* (Tunus).

En çok gözetim içerenlerin sayısı 11 olup bu uygulamalar şunlardır: *Health Code* (Çin), *Aarogya Setu* (Hindistan), *Ehteraz* (Katar), *Hayat Eve Sığar* (Türkiye), *BeAware* (Bahreyn), *ViruSafe* (Bulgaristan), *Rakning C-19* (İzlanda), *PeduliLindungi* (Endonezya), *Shlonik* (Kuveyt), *Tawakkalna* (Suudi Arabistan) ve *Corona 100m* (Güney Kore).

3.2.4. Temas Takip Uygulamalarının Örnekler Üzerinden Karşılaştırılması: Birleşik Krallık ve Çin Örnekleri

Çalışmanın bu bölümünde temas takip uygulamalarının pratikteki kullanımları gözetim çalışmaları perspektifinden incelenecektir. Cofone'nin taksonomisinden hareketle yukarıdaki gibi en az gözetim içerden en çok gözetim içerene göre sınıflandırdığımız temas takip uygulamalarından iki tanesi burada tartışılacaktır. Buna yönelik olarak en az gözetim ve en çok gözetim içeren uygulamaların karşılaştırılmasının hem merkezileştirilmiş ve merkezsizleştirilmiş uygulama mimarisini hem de GPS ve Bluetooth ayrımını içereceği düşünüldüğü için bu iki kategoride yer almakta olan uygulamalar karşılaştırmanın nesnesi olarak seçilmiştir. Çin temas takip uygulamasını erkenden devreye alan ve geniş çaplı bir kullanıma sahip bir ülke olduğu için, Birleşik Krallık ise gözetimi ve gizlilik endişelerini en az seviyede tutmak amacıyla bir uygulama kullandığı için tercih edilmiştir. Bunun yanında, Birleşik Krallık'ta geliştirilen

uygulamanın ilk olarak merkezileştirilmiş mimaride olması ancak daha sonra merkezsizleştirilmiş biçime çevrilmesi ve Birleşik Krallık'ın bu uygulamanın geliştirilmesi aşamasında büyük teknoloji şirketleri ile çalışması da bu örneği önemli kılan başlıklardan biridir. Burada ilk olarak iki uygulama tanıtılacak, ardından iki uygulama gözetim teorileri çerçevesinden karşılaştırmalı bir analize tabi tutulacaktır.

Birleşik Krallık hükümetince 2020 yılı haziran ayı içerisinde tanıtılan *NHS Covid-19 App*, başlangıçta merkezileştirilmiş bir mimariye sahip olması nedeniyle dikkatleri çekerken hükümet yetkilileri, eleştirilerin ve güvenlik endişelerinin ardından uygulamanın yeniden tasarlanması kararı almıştır. Bu kapsamda aralık ayında uygulama güncellenirken Google ve Apple iş birliğiyle geliştirilmiş olan API esas alınmıştır (Roberts, 2020). Dahası, gizlilik ve anonimlik endişelerinin önüne geçmek için sistem yakınlık tespiti amacıyla Bluetooth teknolojisini kullanmaktadır. Öte yandan, kişisel verilerin mahremiyetini sağlama endişesiyle hareket edilirken uygulama tasarımı aşamasında Google, Amazon ve Palantir gibi büyük teknoloji şirketleri ile çalışılması dikkat çekmiştir.

Birleşik Krallık bölgesinde İngiltere ve Galler tarafından kullanılan uygulamanın indirilmesi ve kullanımı gönüllülük esasına dayanırken güncel istatistiklere göre uygulamanın indirme sayısı 30 milyonun üzerindedir (UK NHS, 2022). Wymant ve diğerleri (2021) tarafından yapılan araştırma, bu uygulamanın nüfus içerisindeki kullanım oranı %1 oranında arttıkça pozitif vaka sayısında %2,3 azalma meydana geldiğini ortaya koymuştur. Bluetooth teknolojisi üzerinden yakınlık tespiti yapan uygulama, her 3,6 dakikada bir diğer cihazlar ile yakınlık ölçümü yapması nedeniyle aktif bir internet bağlantısı gerektirmektedir. Ancak hükümet tarafından yapılan açıklamada ülkede yer alan *Vodafone, Three, EE* gibi büyük telefon operatörlerinin bu uygulama kapsamındaki internet harcamalarından ücret tahsis etmediği bildirilmiştir (UK Department of Health

and Social Care, 2020). Uygulamayı kullanan birinin pozitif çıkması sonucu ise, bu kullanıcıdan daha önce temas ettiği kişilerin bilgilendirilip bilgilendirilmeyeceği konusunda karar vermesi istenir. Merkezsizleştirilmiş bir mimariye sahip olduğu için temas takibine ilişkin veriler mobil cihazda olduğu için, sistemin otomatik olarak diğer kullanıcıları bilgilendirmesi mümkün değildir. Ancak kullanıcının izin vermesi durumunda, pozitif kişinin kimliğini ve diğer tanımlayıcı bilgiler paylaşılmadan, son zamanlarda en az 15 dakika boyunca 2 metre ve daha az yakınlık içerisinde bulunduğu diğer kullanıcılar bilgilendirilir (UK Health Security Agency, 2022). Öte yandan, Britanya hükümetince Ocak 2021 tarihinde uygulamaya yeni bir güncelleme getirilmesi ve test sonucu pozitif çıkan kişilerin geçmiş temaslarının otomatik olarak sunucu ile paylaşılması amaçlansa da Apple ve Google, gizlilik ihlaline yol açacağı gerekçesiyle bu güncellemeye izin vermemiştir (Hern, 2021). Bu örnek, bir kamu otoritesinin vaka sayısındaki artış nedeniyle gözetim tekniklerini arttırma talebini ortaya koyduğu kadar büyük veri gözetimi uygulamalarında teknoloji şirketleri ve devletler arasındaki güç ayrımına da işaret etmesi bakımından önemlidir.

Uygulamanın eriştiği verilere baktığımızda ise, hükümetin web sitesinde yer alan bilgilere göre sistemin GPS ya da başka bir teknoloji üzerinden kullanıcıların nerede olduğunu ve karantina, kapanma ve izolasyon gibi uygulamalara riayet edip etmeme durumunun tespit edilmediği bildirilmiştir. Bunun yanında kamu otoriteleri tarafından uygulamayı kullanan kişilerin takip ve tanımlanmasına izin veren hiçbir bilginin, mesajların, adreslerin ve telefon rehberinde yer alan kişi bilgilerinin uygulama tarafından görülmediği vurgulanmıştır. Uygulamaya kayıt aşamasında istenilen yegâne bilgi ise kullanıcının posta kodudur. Fakat posta kodu da ortalama 8 bin evi içeren bir alanı kapsadığı için bu bilginin tek başına tanımlayıcı olması mümkün değildir (UK Health Security Agency, 2022).

Birleşik Krallık Bluetooth tabanlı ve merkezsizleştirilmiş biçimde bir temas takip uygulaması geliştirirken Çin her iki alanda da farklı bir yöntem izleyerek merkezileştirilmiş, GPS tabanlı bir uygulama olan *Health Code*'u geliştirmiştir. İlk olarak 9 Mart 2020'de uygulama kullanıma açılırken ay sonunda Çin'deki tüm şehirlerde aktif hale gelmiştir. Uygulama, hükümet yetkilileri ve ülkenin önde gelen şirketleri Tencent ve Alipay'in bir araya gelmesiyle tasarlanmıştır. Üç renkli bir risk değerlendirmesi üzerinden kullanıcının sınıflandırıldığı uygulamanın kayıt aşamasında dört tip verinin sisteme kaydedilmesi zorunludur. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi, kişilerin sisteme gerçek isimleri ile ve yaş, cinsiyet gibi diğer tanımlayıcı bilgilerle kayıt yapmasıdır. Diğer zorunlu veriler arasında ise son iki haftalık ziyaret geçmişi, koronavirüs test sonuçları ve günlük sağlık bilgileri yer almaktadır. Uygulama, hükümet yetkililerince tasarlanmış olmakla birlikte her bölgenin kendine ayrı bir *Health Code* sistemi bulunmaktadır. Bu sebeple ülkenin farklı bölgelerinde farklı gözetim uygulamalarının meydana geldiği görülmektedir. Nitekim ülkenin başkenti Şangay'da sisteme kayıt aşamasında yüz tanıma sistemi teknolojileri de kullanılmaktadır (Liu ve Graham, 2021). Bu durum büyük veri gözetimine işaret ettiği kadar bu gözetimin ayrımcı ve dışlayıcı formlarını olabileceğini de gösterir. Bu ayrımcı ve dışlayıcı gözetim pratiklerinin özellikle Çin'de ikamet eden Afrikalılara karşı uygulandığı görülmüştür. İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) çok sayıda Afrikalının ayrımcılığa uğradığını öne sürerken başka bir araştırma çok sayıda Afrika vatandaşının yanlışlıkla pozitif kabul edilerek karantina uygulamasına tabi tutulduğunu göstermektedir (Davis, 2020; HRW, 2020).

Çin'de Health Code uygulamasının kullanılma oranına ilişkin kesin bir veri bulunmamakla birlikte ülkede uygulamanın kullanılması bir zorunluluk olduğu için kullanım oranının yüksek olduğunu tahmin etmek mümkündür. Ayrıca her şehrin farklı bir Health Code sistemi kullanması ve çoğu kamusal alana QR kodu okutularak girilmesi

nedeniyle sistemin "*pasaporta benzer şekilde*" (Liu, 2021, s. 8) işlev görmesi de uygulamanın yaygın kullanımını teşvik etmektedir. Teknik gereklilikler nedeniyle sistem sürekli internet erişimi ve gerekli teknik alt yapıya sahip akıllı cihazlar gerektirdiği görülmektedir. Bu durum ise, başta cep telefonu sahibi olmayanlar ve yaşlılar olmak üzere çok sayıda vatandaşın dışlanmasına yol açabilmektedir. Nitekim bu sebeplerden ötürü en az 250 milyon kişinin uygulamaya erişemediği ve sosyal hayatın bir kısmından dışlandığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Lyon, 2022).

Çin'in Health Code uygulaması ile ilgili söylenmesi gereken son bir nokta ise, sistemin fonksiyon/gözetim sünmesi olarak adlandırılan, bir aracın ilk kullanım amacının dışında farklı amaçlarla kullanılmasını ifade eden özellikleri bünyesinde barındırdığıdır. Bu kapsamda Hangzhou yerel yönetimi uygulamanın pandemi-sonrasında da kullanılması ve konum verisinin yanı sıra tıbbi kayıtlar, yeme içme ve uyku düzeni gibi yaşam tarzı verilerinin de sisteme dahil edilmesini önermiştir (Liu ve Graham, 2021, s. 10). Bu öneri daha sonra gündeme gelmemiş olsa bile sistemin hangi tip verileri ne şekilde topladığına ilişkin net bilgilerin var olmaması da fonksiyon sünmesi riskine işaret etmektedir.

İki uygulamayı da temel özellikleri üzerinden tanıttıktan sonra, bu uygulamaların benzer ve farklı gözetim pratiklerini ele alabiliriz. Bu kapsamda söylenmesi gereken ilk nokta, iki uygulamanın da büyük teknoloji şirketlerinin destekleriyle geliştirilmiş olmasıdır. Birleşik Krallık'ta 2015 yılında *Google Deepmind* ile *Royal Free Hastanesi* iş birliğine dayalı geliştirilen programda 1 milyondan fazla kişinin tanımlayıcı bilgilerinin şirket ile paylaşılması skandalının ortaya çıkmasının üzerinden sadece 3 yıl geçmişken ülkenin yeniden Google ile sağlık alanında verileri içeren başka bir uygulama için iş birliği yapması dikkate değerdir (Hern, 2017). İki uygulamanın ayrıldığı noktaların başında ise sistemin zorunluluk derecesine ilişkin alınan karardır. Çin bu uygulamanın

tüm ülke genelinde kullanımını zorunlu kılarken İngiltere yalnızca uygulamanın kullanılmasını gönüllülük esasına dayandırmaz, aynı zamanda pozitif bir vakaya da temas bilgilerini istemediği takdirde paylaşmama seçeneği sunar. Öte yandan, hükümetin temas bilgilerinin otomatik olarak paylaşılması çabası her ne kadar programlama arayüzünü geliştiren firmalarca reddedilse de iki hükümetin de veri gözetimi konusunda benzer isteklere sahip olduğuna işaret eder.

Uygulamalar tarafından erişilen veriler arasında da önemli farklar bulunmaktadır. Birleşik Krallık uygulamasının zorunlu kıldığı tek veri posta kodu iken Çin'de çok sayıda tanımlayıcı verinin sisteme girilmesi bir zorunluluk olarak tutulmakta, dahası bazı bölgelerde yüz tanıma sistemlerinin de sisteme entegre edilmesiyle veri gözetimi daha da artmaktadır. Bunun yanında Çin'in uygulamayı tüm ülkede zorunlu hale getirmesi, gerekli teknik alt yapıya sahip olmayan vatandaşların (özellikle yaşlıların) sosyal hayattan dışlanması sonucunu doğurmaktadır. Birleşik Krallık'ta da uygulamaya tüm vatandaşların erişim imkânı bulunmamakla birlikte uygulamanın pratikte minimum düzeyde tutulması, dışlanmaların önüne geçmektedir. İki uygulama yukarıdaki özellikleri üzerinden gözetim perspektifiyle incelendiğinde ise, her ikisinin de büyük veri gözetimi ve onun tanımlayıcı özelliklerini bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz. Devletlerin temas takip uygulamalarını tek başlarına faaliyete geçirmeyip özel şirketlerle iş birliğine girmesi, büyük teknoloji firmalarının uygulama sistemlerinin işleyişine ilişkin temel ilkeleri belirlemesi gibi özellikler, büyük şirketlerin artan gözetim kapasitesine işaret etmektedir. Bunun yanında, kişisel verilerin toplanarak pandemi ile mücadelede yol haritaları çıkarmak amacıyla büyük veri analitiği sayesinde işlenmesi de gözetime işaret eden temel bir unsurdur.

SONUÇ

Bu çalışma, gözetimin giderek yaygınlaştığı ve sıradanlaştığı günümüz toplumunda, veri temelli gözetimin ve büyük veri gözetiminin geldiği noktayı incelemeyi amaçlar. Buna yönelik olarak çalışmada öncelikle gözetim teorilerinin bir sınıflandırılması yapılmıştır. Farklı araştırmalarda iki farklı yöntem olarak kullanılan panoptikon ve modernite (Ball vd., 2012; Lyon, 2013) temelli kuramsallaştırmalar tek potada eritilmiş ve gözetim teorilerini açıklamak için yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Çalışmada gözetimin tarihsel dönemlerde incelemesi sunulmuş ve farklı zamanlarda farklı aktörler tarafından gerçekleştirilen gözetim pratiklerinin benzer amaçlara hizmet ettiği tespit edilmiştir. Çin Hanedanlıklarında (Robinson, 2022) kullanılan karşılıklı bağımlılık ilkesi temelli komşular arası gözetim ile sınır güvenliği amacıyla kullanılan insansız hava araçları (Bauman ve Lyon, 2020) gerek kapasiteleri gerek dayandıkları teknik bakımından son derece farklı olsa bile her ikisinin de toplumsal huzur ve güven amacıyla uygulamaya alındığını söyleyebiliriz. Bu durum, amaç bakımından benzerliklerin asırlar geçmesine rağmen devam ettiğini kanıtlar niteliktedir.

Bu çalışma kapsamında modern öncesi gözetimin yüz yüze ve doğrudan olarak gerçekleştiği ve uygulama alanlarının kısıtlı olduğu tespit edilirken modernleşme ile birlikte gözetimin giderek sistemli, bürokratik, sınıflandırıcı ve dolaylı bir hale geldiği görülmüştür. Bürokrasi, ulus-devlet ve kapitalizmin ortaya çıkması gözetimin dosyalara dayalı, sistemli ve kayıt esaslı olarak daha geniş alanlarda daha gelişmiş imkanlarla uygulanmasına imkân tanımıştır (Giddens, 1994; 2008, Weber, 2017). Gözetim kayıt esaslı bir biçime kavuştukça sınıflandırma, sıralama ve bunlar üzerinden farklı vatandaşların farklı muamele görmesi kolaylaşmıştır. Modernleşme ile birlikte iş ve yaşayış biçimleri de değişirken kentleşme ve sanayileşmenin etkisiyle fabrika (Fuchs, 2013; Marx, 2011), okul ve hastane gibi alanlar birer disiplin mekânı olarak ortaya

çıkmıştır. Foucault'nun gösterdiği gibi (1992; 2012) bu alanlarda disiplini sağlamak amacıyla başvurulan araçların başında ise gözetim gelmiştir. Post-modern gözetim teorileri ise, bilişim teknolojileri ve iletişim alanında yaşanan gelişmelerin gözetim üzerindeki etkilerini açıklamayı hedeflemektedir. Post modern dönemde gözetim sadece iktidar tarafından icra edilen bir durum olarak kalmamış, özel şirketlerin ve çeşitli aşamalarda doğrudan bireylerin de bu sürece dahil olduğu görülmüştür. Bu dönemde gözetimin nesnesi olarak fiziki bedenlerin yanına ek bir benlik olarak dijital ikizler (Deleuze, 2001; Haggerty ve Ericson, 2000) de ortaya çıkmış, böylece veri de bedenin disipline edilmesi, denetlenmesi için bir araç haline gelmiştir. Dahası, gözetimin katılımcı (Poster, 2007) ve yasaklayıcı (Bigo, 2002; 2008) olan biçimleri giderek yaygınlaşmıştır. Gözetimin ve gözetim pratiklerinin yaygınlaşmasında ABD'de meydana gelen 11 Eylül terör saldırılarının yadsınamayacak ölçüde etkileri olurken 2001 sonrasında yüz tanıma, iris tanıma ve DNA başta olmak üzere çok sayıda biyometrik veri gözetim süreçlerine dahil edilmiştir (Lyon, 2008).

Bu çalışmanın odaklandığı bir diğer kilit kavram ise büyük veridir. İnternetin yaygınlaşması, sosyal medya platformlarının popülerleşmesi ve akıllı cihaz sahipliğinin giderek artması gibi günlük hayatı giderek dijitalleştiren ve dolayısıyla verileştiren araçların doğurduğu dönüşümü adlandırmak için başvurulan kavramların başında büyük veri gelmektedir. Çalışmada tanımlayıcı özellikleri hız, hacim ve çeşitlilik olarak kabul edilen bu terimin yalnızca çok sayıda verinin üretilmesini değil, toplanıp ileride kullanılmak üzere saklanması ve hem geçmiş hem bugün hem de gelecek için öngörüler üretmek amacıyla işlenmesi anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir (Boyd ve Crawford, 2012; Kitchin, 2014, Manyika vd., 2011). Bunun yanında, büyük verinin sunduğu bu imkanlar ve oluşturduğu potansiyel riskler bakımından çeşitli çalışmalarda farklı biçimlerde ele alındığı da görülmüştür. Bundan hareketle, çalışmada büyük veriye

yönelik yaklaşımların olumlu, olumsuz ve eleştirel olarak bir sınıflandırılması yapılmıştır. Olumlu yaklaşımlar büyük veriyi ve getirdiği teknik imkanları sağlıktan iklim krizi ile mücadeleye kadar pek çok alanda bir devrim olarak nitelerken (Mayer-Schönberger ve Kenneth, 2013; WH, 2014) veri güdümlü bilimin hem düşünme hem de araştırma biçimimizi değiştireceğini, artık verinin kendi adına konuşması sayesinde teoriye gerek kalmayacağını öne sürmektedir (Anderson, 2008). Öte yandan, kavrama olumsuz yaklaşan isimler ise aynı teknik gerekçelerden hareketle büyük verinin gizlilik, gözetim ve güvenlik alanlarında ciddi riskleri bünyesinde barındırdığını öne sürmüştür. Büyük veriyle birlikte verilerin kişileri tanımlayıcı çok sayıda bilgi içermesinin bireylerin hayatlarını ciddi anlamda olumsuz etkileyen, sınıflandırma (Manyika vd., 2011), ayrımcılık ve ötekileştirmeyi (Shorey ve Howard, 2016) içeren etik sorunları (Jenkins vd., 2016) doğurduğu tartışılmaktadır. Öyle ki kimi araştırmacılar tüm bu riskler doğrultusunda büyük veriyi kitlesel imha silahlarına benzetmektedir (O'Neil, 2016). Büyük veri kavramına üçüncü bir yaklaşımın eleştirel bakış olduğu tespit edilirken bu yaklaşımların Kranzberg kanunlarından (1995) hareketle teknolojinin sadece iyi, kötü veya nötr olarak ele alınmayacağına vurgu yapar. Bu araştırmacılar büyük veriye atfedilen olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin bir eleştirisini sunar. Buna göre yazarlar verinin kendi adına konuşamayacağına, teknik ve teknolojik olarak insan denetimine ihtiyaç duyduğuna ve potansiyel risk ve faydaların yanı sıra var olan mevcut eşitsizlik ve ayrımların bir ürünü olarak bunları devam ettirdiğine değinir (Boyd ve Crawford, 2012; Kitchin, 2014).

Çalışmanın ikinci bölümü, veri kavramını gözetim çalışmaları perspektifinden değerlendiren tartışmalara ve daha sonra büyük veri gözetimi olgusuna ayrılmıştır. Büyük veri gözetimi kavramından önce de literatürde veri ve gözetim ilişkisini tanımlamak için çok sayıda çalışmanın var olduğu görülmüştür. Bu çalışmalarda verinin sınıflandırma,

algoritmalar, öngörücü modeller ve dijitalleşme bağlamında ele alındığı tespit edilmiştir. Verinin gözetim bağlamında sınıflandırma amacıyla kullanımından bahseden ilk isimlerden biri Oscar Gandy'dir. Gandy (2021), kişisel verilerden hareketle bireylerin sınıflandırıldığı ve kapitalist üretim ve tüketim süreçleri bağlamında bireylere bir tahmini değer verildiğini öne sürer. Verinin sınıflandırıcı yönüne esas vurgu yapan bir diğer isim ise David Lyon'dur. Lyona'a göre post modern gözetim döneminde kişisel veriler arttıkça veriler üzerinden bireyleri sınıflandırmak bir norm haline gelmiştir. Bu kapsamda siyasi, sosyal ve ticari bağlamlarda farklı bireylere farklı muamele yapılması giderek sıradanlaşmıştır. Bu durum ise başta eşitlik, mahremiyet ve sosyal adalet bağlamında ciddi sorunlara işaret etmektedir (Lyon, 2003; 2013). Veriyi gözetim bağlamında değerli kılan sebeplerin başında onun işlenerek çeşitli alanlarda kullanılabilir olmasıdır. Bu işleme süreçlerinde başvurulan başlıca araç ise algoritmalar, makine öğrenimi ve yapay zekadır. Bu noktada, ilk olarak Norris ve Armstrong tarafından geliştirilen algoritmik gözetim (1999) kavramı ele alınmıştır. Yazarlar gözetim verilerinin işlenerek bireylerin lehine ve aleyhine olacak biçimde kullanımına değinirken Murphy bu pratiklerin başında kişisel profillerin oluşturulmasının yer aldığına işaret eder (2017). Kişisel verilerden hareketle bireysel ve toplumsal profillerin oluşturulması gözetimin temel amaçlarından birini oluştursa da günümüzde bu faaliyetleri önemli kılan nokta geleceğe dönük olmalarıdır. Öngörücü algoritmalar olarak adlandırılan sistemler sayesinde bireylerin yalnızca geçmişine ve şu anına ilişkin bilgiler ortaya çıkarılmaz, bunun yanında gelecekteki olası davranışlarının da modellemeleri çıkarılır. Bu modeller sayesinde bireylerin alışveriş davranışlarından intihar etmeye yönelik hareketlerine kadar pek çok alanda, belki kendilerinin de farkında olmadığı bir bilgi yığını üretilir (Andrejevic, 2014; Saka, 2021). Graham ve Wood (2003) ise, gözetimi dijitalleşme bağlamında inceleyerek dijital gözetimle birlikte gözetimin uzaktan ve çok az gecikmeyle (ve bazı durumlarda gerçek zamanlı) uygulanabilir bir biçime kavuştuğuna değinir. Dahası, algoritmaların da

desteğiyle gözetim giderek otomatikleşmektedir. Böylece gözetim hem önceleri var olan zaman ve mekân sınırlarının ötesine geçer hem de sürekli ve her yerde bulunan bir durum haline gelir. Büyük veri gözetiminden önce incelenen son yaklaşım ise Roger Clarke'ın *veri gözetimi* (*dataveillance*) kavramıdır. Bir bilgisayar bilimci olan Clarke, daha 1988 yılında verinin gözetim bağlamında kullanımının olası risk ve faydalarını tespit etmiştir. Buna göre veri gözetimi mal ve can güvenliğini sağlamak, pek çok teknik sorunun önüne geçerek hayatı kolaylaştırmak gibi faydalar sunarken yanlış tanımlama, mahremiyet ihlali ve şüphe ikliminin sıradanlaşması gibi riskleri de bünyesinde barındırır (1998; 2003).

İkinci bölümün ikinci kısmı ise, yeni bir gözetim tipi olarak büyük veri gözetimi olgusuna ayrılmıştır. Bu bölümde büyük veri gözetiminin mevcut gözetim pratiklerini devam ettirdiği kadar önemli değişimlere yol açtığı öne sürülmüştür. Bu kapsamda bir amaca yönelik olarak sistemli şekilde gerçekleştiren gözetim faaliyetleri varlığını sürdürürken büyük verinin bir sonucu olarak doğan bitmek bilmeyen veri ihtiyacı/iştahı, gözetimin amaçsızca da yürütülmesini sağlamıştır. Belki veriye şu an ihtiyaç duyulmamaktadır ancak bu gelecekte mevcut verilerin kullanılamayacağı anlamına gelmez (Andrejevic, 2014; Lyon, 2016). Bu sebeple şimdiki ve geçmiş zaman hakkındaki veri miktarı arttıkça gelecekteki sürprizlere daha hazırlıklı olmak mümkün olacaktır. Bunun yanında, büyük veri gözetimi sağladığı teknik imkanlarla önceleri zaman ve maliyet açısından masraflı olan gözetim pratikleşip otomatikleşmiş ve insan kaynağına olan ihtiyaç azalmıştır.

Bu çalışma kapsamında, farklı çalışmalarda (Andrejevic, 2014; Andrejevic ve Gates, 2014; Bennett vd., 2014; Esposti, 2014; Lyon, 2016; 2019) yer alan büyük veri gözetimine dair tanımlamalarından hareketle bu yeni gözetim biçiminin tanımlayıcı özellikleri de ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda büyük veri gözetiminin yirmi temel özelliği olduğu, bunlardan on dördünün gözetimde önemli değişimleri ifade ettiği ve diğer

altı özelliğin ise önceki gözetim pratiklerini kolaylaştırarak yaygınlaştırdığı öne sürülmüştür. Bu kapsamda, büyük veri gözetiminin getirdiği yeniliklerin gözetimin sürekli bir hal alarak her yere yayılması, teknik alt yapı ve onu oluşturan teknolojilerle sıkı sıkıya bağlı olması nedeniyle opak ve anlaşılamaz bir biçime bürünmesi, gözetimi yürüten ana unsurların makineler olması nedeniyle insan kaynağının gözetimdeki rolünün pasifleşmesi, gözetimi sıradanlaştırarak gündelikleşmesi, gözetim sıradanlaşırken bireylerin de bu sürece aktif ve gönüllüce katılması, bireylerin gözetim teknolojilerine sahip olması, gözetimin geçmiş ve şimdi ile olduğu kadar gelecek ile de bağlantılı hale gelmesi, geleceği gözetlemek amacıyla birlikte gözetimin korelasyon ve öngörüler içermesi ve müdahale etmenin önem kazanması, bunu temin etmek için tüm veriyi ve dolayısıyla tüm insanları hedeflemesi, gözetimin küreselleşerek ulusal sınırların ötesine geçmesi, teknik alt yapının bir gerekliliği olarak devletlerin gözetimdeki tekelinin yerini özel sektörle iş birliğine dayanan yeni bir işleyişe bırakması ve bireylerin tanımlanmasına izin veren verilerin çoğalmasıdır. Büyük veri gözetimiyle birlikte gelen bu yeniliklerin yanı sıra önceki gözetim biçimlerinin de devam ettiğini görmek mümkündür. Bu özelliklere baktığımızda belirli bir amaca yönelik olma, asimetrik ilişkilerin devam ettiği, gözetim ve güvenlik kaygısı arasındaki ilişkinin varlığını sürdürdüğü, bedenin hala gözetimin esas nesnesi olduğu, beden verileri üzerinden kişisel profillerin oluşturulduğu ve bu amaçlara yönelik mahremiyet ihlalinin devam ettiği tespit edilmiştir.

Büyük veri gözetiminin temel unsurları, bu gözetimin meydana getirdiği süreklilik ve yenilikler incelendikten sonra son olarak büyük veri gözetiminin üç alanı olarak ulusal güvenlik, reklamcılık/pazarlama ve yönetişim alanları ele alınmıştır (Smith, 2022). Ulusal güvenliğe ilişkin bölümde özellikle Snowden ifşaatlarıyla gündeme gelen veri gözetimi faaliyetleri (Greenwald, 2014; Lyon ve Wood, 2021) ele alınırken bu alanda özellikle devletler ve özel teknoloji şirketlerinin iş birliklerine yer verilmiştir. Reklamcılık ve

pazarlama alanı ise, Gandy'nin erken dönemde işaret ettiği kapitalizm (Gandy, 2021) ve Zuboff'un (2015) işaret ettiği gözetim kapitalizmi doğrultusunda kişisel verilerin ticari amaçlarda ve siyasi kampanyalarda kullanımı işlenmiştir. Büyük veri gözetiminin üçüncü alanını yönetişim oluştururken bu alanda polislik, eğitim ve halk sağlığı alanında kullanılan gözetim teknik ve teknolojilerine yer verilmiştir. Öte yandan, literatürde bilhassa halk sağlığı alanında yer alan boşluğa işaret edilerek çalışmanın sonraki bölümünde vaka çalışması olarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde koronavirüs salgını ile hayatımıza giren gözetim biçimleri ve pratiklerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak ise, ilk olarak sağlık ve halk sağlığının gözetim ile olan ilişkisi tartışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle halk sağlığı gözetimi uygulamalarının erken uygulamalarına, Foucault'nun işaret ettiği cüzzam ve veba salgınları üzerinden değinilmiştir. Başta Genel Hastane (Dolgun, 2008; Foucault, 2013) olmak üzere sağlık gözetimi kapsamında pratiğe koyulan pek çok uygulamanın içerisinde disiplin ve güvenlik kaygıları taşıdığı ve bunlardan hareketle gözetim pratiklerine başvurmaları tartışılmıştır. Ardından halk sağlığı gözetimi uygulamalarında yaşanan paradigma değişimine değinilmiştir. Bu değişimde Alexander Langmuir tarafından ortaya koyulan "*epidemiyolojik istihbarat*" ihtiyacı ve gözetimin nesnesinin bireylerden ziyade hastalık olması şeklindeki vurgu etkili olmuştur (French, 2009; Langmuir, 1963). Veri, sağlık gözetiminde her zaman bir ilgi odağı olurken 20. yüzyılın sonlarına doğru bilişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla veriye dayalı halk sağlığı gözetimi uygulamaları da ortaya çıkmıştır. 1994 yılında ProMed-mail, 1997'de GPHIN ve 2000 yılında GOARN sistemleri farklı aktörlerce kullanılmaya başlanmıştır. Bu sistemler influenza, zika ve SARS virüslerinin etkili olduğu bölgelerde salgın gözetiminde etkili bir araç olurken 21. yüzyılda mobil sağlık hizmetleri de yaygınlaşmıştır. Akıllı cep telefonlarına sahiplik oranının giderek artmasına bağlı olarak

ortaya çıkan mobil sağlık hizmetleri, kan basıncından beslenme biçimi kontrolüne kadar pek çok alanda kullanılmaktadır (Lupton, 2013).

Halk sağlığı gözetiminde yaşanan bu gelişmeleri bu çalışma kapsamında önemli kılan başlıca unsur, 2019 yılında başlayan ve 2020 yılı itibariyle tüm dünyada etkisini gösteren koronavirüs pandemisidir. Pandemi ile mücadele kapsamında temizlik, maske ve mesafe gibi geleneksel yöntemlerin yanı sıra çok sayıda dijital mücadele aracı da devreye alınmıştır. Bu araçlar çalışma kapsamında kameralar, giyilebilir sensörler ve mobil uygulamalar biçiminde sınıflandırılırken mobil uygulamalar da karantina uygulamaları, semptom takip uygulamaları, bilgi sağlayıcı uygulamalar, dijital bağışıklık pasaportları ve temas takip uygulamaları şeklinde ele alınmıştır (John Leon Singh, 2020; McCall, 2021). Bu uygulamaların her biri bireylerin ve bedenlerin farklı biçimlerde gözetlenmesine ve denetlenmesine dayanarak işlerken bunun için kullandığı temel araç ise kişisel veriler olmuştur. Pandemi ile mücadele kapsamında kişisel veriler bireysel sağlık durumunun incelenmesi, ulusal ve küresel trendlerin ortaya çıkarılması gibi amaçlarla (DSÖ, 2020b) gözetim sistemlerine eklemlenmiştir.

Çalışmanın vaka analizi kısmında Covid-19 salgını ile hayatlarımıza giren, seyahatten bir kamusal mekâna girişe kadar pek çok alanda hareketlerimizin kısıtlanmasına ya da serbest bırakılmasına izin veren temas takip uygulamaları incelenmiştir. Çalışmanın kapsamına 46 ülkede aktif olarak kullanılan uygulamalar dahil edilmiştir. Bu kapsamda temas takip uygulamaları ilk olarak sistem tasarımları ve verinin saklandığı konum, ardından yakınlık takibi amacıyla kullanılan teknoloji biçimi ve son olarak da içerdikleri gözetim imkanları üzerinden karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda merkezileştirilmiş mimariye sahip olan ve GPS teknolojisine dayanan uygulamaların daha fazla kişisel veri talep ettiği ve bu sebeple daha fazla gözetim barındırdığı ortaya koyulmuştur. Cofone (2020) ve Kaya (2020) tarafından farklı çalışmalarda ele alınan

yaklaşım benimsenerek temas takip uygulamaları sistem mimarisi ve yakınlık tespiti araçları üzerinden incelenmiş, en az gözetim içerenden en çok gözetim içerene doğru sıralanmıştır. Bu karşılaştırmaya göre en az gözetim içeren uygulama sayısı 25, orta-düşük içeren uygulama sayısı 3, orta-yüksek gözetim içeren sayısı 7 ve en çok gözetim içerenlerin sayısı 11 olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise yukarıda ele alınan sınıflandırma çerçevesinde en az ve en çok gözetim içeren temas takip uygulamaları kategorisinde yer alan iki örneğin karşılaştırmalı bir analizi sunulmuştur. Bu kapsamda ilk olarak Birleşik Krallık tarafından geliştirilen *NHS Covid-19 App* ve ardından Çin'de kullanılan *Health Code* uygulamaları ele alınmıştır. Kişisel sağlık verilerine dayanan, çok sayıda vatandaşın verilerini içeren ve bu verilerin işlenmesi ile ulusal sağlık politikalarının belirlenmesini sağlayan temas takip uygulamalarının her iki ülkede de büyük teknoloji firmalarının desteğiyle geliştirilmesi büyük veri gözetiminin tipik bir özelliğine işaret eder. Öte yandan, yönetişim alanında büyük veri gözetiminin farklı ülkelerde farklı yoğunlukta uygulandığı da görülmüştür. Çin'in uygulamasının tüm ülke genelinde zorunlu tutulması, kişisel tanımlayıcı bilgilerin sisteme kayıt aşamasında kullanılmasına karşın Birleşik Krallık'ta uygulamanın gönüllülük esasına dayanması, pozitif vakalar dahil kimsenin kişisel verilerinin onay alınmadan sistem sunucusuna yüklenmemesi ve uygulamaya erişim için yalnızca posta kodunun gerekli olması (Liu, 2021; UK Health Security Agency, 2022), büyük veri gözetimi pratiklerinde yerel bağlamların, kültürel ve sosyal faktörlerin etkili olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma göstermiştir ki gözetimin giderek her yere yayıldığı, otomatikleştiği, kapsamını genişlettiği, zaman ve mekân bakımından önceleri kısıtlı olan pratiklerin giderek bu sınırları aştığı, gözetimin zaman ve mekân olarak yaygınlaştıkça sıradanlaştığı günümüz toplumunda büyük veri gözetiminin, uygulama alanlarının ve biçimlerinin farkında olmak hayati bir meseledir. 2019 yılında bir halk sağlığı sorunu olarak ortaya

çıkan ve kısa zaman içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını, geldiğimiz aşamada 6 milyondan fazla insanın hayatına mal olurken çok sayıda insanı da doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Üstelik salgının etkilerinin yalnızca sağlık alanına özgü olduğunu da söylenemez. Covid-19 pandemisi ile birlikte yeme içme alışkanlıklarından iş yapma biçimlerine, aile hayatından sosyal yaşama kadar pek çok alanda ciddi değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin önemli bir kısmının gözetim pratiklerini içerdiğini görmek mümkündür. Koronavirüsü salgını tüm ülkelerde bir pandemi olarak yayılırken bu pandemi ile mücadele amacıyla uygulamaya koyulan gözetim pratikleri de Lyon'un demesiyle bir pandemiyi andırır şekilde, *gözetim pandemisi* biçiminde yaygınlaşmıştır (Lyon, 2022). Uzunca bir süre boyunca insanların sokağa çıktılarında çeşitli kurallara tabi olması, evden çalışma ile birlikte iş hayatının hanelere kadar girmesi beraberinde QR kodlar, çevrim içi toplantılar ve tüm bunlara destek veren algoritmalar, yazılımlar ve cihazları gözetimi de hızlıca beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, koronavirüs salgının etkilerinin hafiflemeye başladığı ancak hala hissedilir olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Çalışmanın ilk başladığı tarihte Türkiye'de test sonucu pozitif çıkan bir kimseye ve temas ettiği diğer kimselere 14 gün karantina uygulanması bir zorunluluk iken çalışmanın sonlandırıldığı tarihte pozitif bir vakaya 7 gün karantina uygulanmakta, ancak temaslı kimseler için aşı durumuna göre karantina uygulamasından vazgeçilebilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022). Dünya genelinde de benzer eğilimler devam etmekte, Çin gibi birkaç ülke hariç ülkelerin çoğunda önlemler, kısıtlamalar ve diğer sınırlandırmalar esnetilmektedir.

Fakat koronavirüse bağlı kısıtlamaların kaldırılması, doğrudan bu dönemde hayatımıza giren gözetim pratiklerinin ve gözetim pandemisinin devam etmeyeceği, ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir. Pek çok şirket, pandemi sonrasında

çalışanların önemli bir kısmının evden çalışmasını daha karlı görürken bu, pandemi ile hayatımıza giren çalışan izleme yazılımları olarak tanımlayabileceğimiz bossware yazılımların giderek yaygınlaşacağının da bir işaretidir. Nitekim ister evde isterse de ofiste çalışılmaya devam edilsin, şirketlerin bu gözetim pratiklerini devam ettirme niyetini gösteren araştırmalar ortaya çıkmaktadır (Corbyn, 2022; Purtill, 2022). Bunun yanında, koronavirüs pandemisi ile birlikte gündelik hayattaki pek çok eylemin tercihen ya da zorunluluk olarak dijitalleşmesi, günlük hayata ilişkin verilerin giderek artmasını da beraberinde getirmiştir. Kişisel verilerin üretilmesi, toplanması ve işlenmesi, pandemi ile birlikte sıradanlaşmış, otomatikleşmiş ve çoğu kimse tarafından da tercih edilir hale gelmiştir (Maati ve Švedkauskas, 2021). Bu şartlar altında gündelik hayatın verileştirilmesine (Mayer-Schöenberger ve Cukier, 2013; van Dijck, 2014) yönelik uygulamaların devam edeceği, bu pratikler devam ettikçe gözetim kapitalizminin (Zuboff, 2015; 2021) de genişleyeceğinin beklenmesi olasıdır. Koronavirüs pandemisi ile hayatımıza giren uygulamalarda toplanan verilerin, Singapur'da polislerce paylaşılmasına karar verilmesi (Samuel vd., 2022) gözetim ve fonksiyon sünmesi riskine işaret ederken diğer ülkelerde bu verilerin pandemi sonrası kullanımına ilişkin bir kesinlik olmaması önemli bir tehdit olarak varlığını korumaktadır. Öte yandan, Çin'de geliştirilen temas takip uygulamasının WeChat, Alipay gibi uygulamalar üzerinden çalıştırılması ve başka şirketlerin yardımıyla geliştirilmiş olması, farklı gözetim pratiklerinin bir araya getirilmesi olarak adlandırılan gözetim asemblajına işaret etmektedir (Haggerty ve Ericson, 2020).

Koronavirüs pandemisi ve gözetim arasındaki ilişkiye dair bir diğer önemli husus, başta temas takip olmak üzere dijital önlemlerin ve gözetim pratiklerinin insanlar tarafından çok fazla direnç gösterilmeden kabul edilmesidir. Başta Çin olmak üzere dijital gözetim uygulamalarının zorunlu tutulduğu ülkeler bir yana, Birleşik Krallık gibi

gönüllülük esasına dayanılan bir yerde de uygulamanın 30 milyondan fazla indirilmesi önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, büyük veri gözetimiyle birlikte insanların disiplin ve denetim amaçlayan pratikleri sıradan ve kabul edilebilir bulmasına, gönüllü bir şekilde bu pratiklere uyması ve katılmasına işaret etmektedir. Dahası, kriz durumunun da etkisiyle, insanlar disiplin ve denetim pratiklerine uymayan diğer bireyleri de kendilerince gözetime tabi tutmakta ve Andrejevic'in (2002) yanal gözetim olarak adlandırdığı eşitler arası gözetim meydana gelmektedir. Bu durum gözetime direnişin giderek azaldığına ve istisna halinin de (Agamben, 2020) etkisiyle özgürlüklerin çabucak feda edilmesinin normalleştiğini işaret etmektedir. Dünyanın pek çok bölgesinde sivil itaatsizlik eylemlerinin meydana geldiği tespit edilmiş olsa da (Kishi, 2021) temas takip uygulamalarının pek çok ülkede yaygın kullanımı, gönüllü olarak önerildiği ülkelerde dahi indirme sayılarının yüksek olması düşündürücüdür. Bu durum, bireyler sivil eylemler ile gözetime direnmeye çalışırken kısıtlamaların ve önerilerin arkasında işleyen büyük veri gözetiminin çoğunluk tarafından fark edilmediğine işaret etmektedir.

Günümüzde koronavirüs pandemisinin etkisi çoğu ülkede hafiflemiş ve kısıtlamaların neredeyse tamamı yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak pandemi ile hayatımıza giren gözetim pratikleri, araçları ve teknikleri varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Pandemi ile mücadele kapsamında toplanan kişisel verilerin akıbeti, bu verilerin pandemi sonrası kullanıp kullanılmayacağı konusunda net açıklamalar bulunmazken gelecekte meydana gelebilecek çok sayıda istisna hali ve/veya olağanüstü hâl durumunda uygulanabilecek gözetim pratikleri için uygun araçların hazırda beklediğinin farkında olmak gerekmektedir. Halk sağlığı ve güvenlik gibi son derece hassas sebeplere yönelik olarak kullanılan teknolojilerin, bireylerin ve grupların, güç hiyerarşisinde daha altlarda yer alan kimselerin aleyhinde kullanılmasının önüne geçmek ise hala elimizdedir.

KAYNAKÇA

Ada Lovelace Institute. (2020). *Exit Through The App Store? A Rapid Evidence Review On The Technical Considerations and Societal İmplications Of Using Technology To Transition From The COVID-19 Crisis.*

Agamben, G. (2013). *Kutsal İnsan* (2. b.). Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları.

Agamben, G. (2020). *Covid-19: Gerekçesiz Bir Acil Durumun Yarattığı İstisna Hali*. Terrabayt: https://terrabayt.com/covid19/covid-19-gerekcesiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali/. Erişim Tarihi: 21.06.2022.

Ahmed, N., ve diğerleri.. (2020). A Survey of COVID-19 Contact Tracing Apps. *IEEE Access, 8*, 134577-134601.

Ahmed, N., ve diğerleri. (2022). DIMY: Enabling Privacy-Preserving Contact Tracing. *Journal of Network and Computer Applications, 202*, 1-14.

Altheide, D. L. (2014). The Triumph of Fear: Connecting the Dots about Whistleblowers and Surveillance. *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism, 4*(1), 1-7.

Amicelle, A., & Grondin, D. (2021). Algorithms as Suspecting Machines: Financial Surveillance for Security Intelligence. D. Lyon, & D. M. Wood (ed.) içinde, *Big Data Surveillance and Security Intelligence The Canadian Case* (s. 68-86). UBC Press.

Amoore, L. (2006). Biometric Borders: Governing Mobilities In The War On Terror. *Political Geography, 25*(3), 336-351.

Anderson, C. (2008). *The End of Theory: The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete*. Wired: https://www.wired.com/2008/06/pb-theory/. Erişim Tarihi: 13.04.2022.

Anderson, I. (1995). Bodies, Disease and the Problem of Foucault. *Social Analysis*(37), 67-81.

Andrejevic, M. (2002). The Work of Watching One Another: Lateral Surveillance, Risk, and Governance. *Surveillance & Society, 2*(4), 479-497.

Andrejevic, M. (2013). *Infoglut How Too Much Information is Changing the Way We Think and Know.* Routledge.

Andrejevic, M. (2014). Surveillance in the Big Data Era. K. D. Pimple (ed.) içinde, *Emerging pervasive information and communication technologies (PICT): ethical challenges, opportunities and safeguards.* Springer.

Andrejevic, M., & Gates, K. (2014). Editorial. Big Data Surveillance: Introduction. *Surveillance & Society, 12*(2), 185-196.

Armstrong, G., & Norris, C. (1999). *The Maximum Surveillance Society.* Routledge.

Arslantaş-Toktaş, S., ve diğerleri. (ed). (2012). *Türkiye'de Dijital Gözetim TC Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi.* Alternatif Bilişim Derneği.

Ash, T. G. (2013). *If Big Brother Came Back, He'd Be A Public-Private Partnership*. The Guardian: https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jun/27/big-brother-public-private-partnership-nsa. Erişim Tarihi: 10.04.2022.

Ball, K., Haggerty, K. D., & Lyon, D. (ed). (2012). *Routledge Handbook of Surveillance Studies.* Routledge.

Basu, M. (2020). *How Singapore Sends Daily Whatsapp Updates On Coronavirus*. GovInsider: https://govinsider.asia/innovation/singapore-coronavirus-whatsapp-covid19-open-government-products-govtech/. Erişim Tarihi: 10.05.2022.

Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları.* (4 b.). Çev., Abdullah Yılmaz.Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z., & Lyon, D. (2020). *Akışkan Gözetim* (4 b.). Çev., Elçin Yılmaz. Ayrıntı Yayınları.

Bennett, C. J., Haggerty, K. D., Lyon, D., & Steeves, V. (ed). (2014). *Transparent Lives Surveillance in Canada.* AU Press, Athabasca University.

Bentham, J. (2019). Panoptikon ya da Gözetim-Evi. B. Çoban, & Z. Özarslan (ed) içinde, *Panoptikon: Gözün İktidarı* . Çev., Zeynep Özarslan. Su Yayınları.

Bernot, A., Trauth-Goik, A., & Trevaskes, S. (2021). Handling COVID-19 With Big Data In China: Increasing 'Governance Capacity' Or 'Function Creep'? *Australian Journal of International Affairs, 75*(5), 480-486.

Bigo, D. (2002). Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease. *Alternatives, 27*(1), 63-92.

Bigo, D. (2008). Globalized (İn)Security: The Field and The Ban-Opticon. D. Bigo, & A. Tsoukala (ed.) içinde, *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes After 9/11* (s. 10-48). Routledge.

Bogard, W. (1996). *The Simulation of Surveillance: Hypercontrol in Telematic Societies.* Cambridge University Press.

Bogard, W. (2012). Simulation and Post-Panopticism. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (s. 30-37). Routledge .

Boyd, D., & Crawford, K. (2012). Critical Questions for Big Data Provocations for A Cultural, Technological, And Scholarly Phenomenon. *Information, Communication & Society, 15*(5), 662-679.

Bozkurt, V. (2000). Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu? *Birikim* (36), 69-74.

Brady, H. E. (2019). The Challenge of Big Data and Data Science. *Annual Review of Political Science, 22*, 297-323.

Bratton, B. (2021). *Agamben Bu Ne Şimdi, ya da Felsefe Pandemide Nasıl Çuvalladı?* Terrabayt: https://terrabayt.com/dusunce/agamben-bu-ne-simdi-ya-da-felsefe-pandemide-nasil-cuvalladi/. Erişim Tarihi: 21.06.2022.

Bruno, F. (2012). Surveillance and Participation On Web 2.0. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (s. 343-351). Routledge.

Carter, K., Berman, G., García-herranz, M., & Sekara, V. (2020). Digital Contact Tracing and Surveillance During COVID-19 General And Child-Specific Ethical Issues. *Innocenti Research Brief*, 1-3.

Cassell, P. (ed.). (1993). *The Giddens Reader.* Palgrave Macmillan.

Channa, A., ve diğerleri. (2021). The Rise Of Wearable Devices During The COVID-19 Pandemic: A Systematic Review. *Sensors, 21*(17), 1-22.

Clarke, R. (2003). Dataveillance - 15 Years On. http://www.rogerclarke.com/DV/DVNZ03.html. Erişim Tarihi: 10.04.2022.

Clarke, R. A. (1988). Information Technology and Dataveillance. *Communications of the ACM, 31*(5), 498-512.

CNN. (2020). There Are 400 Coronavirus Cases in Italy. CNN: https://edition.cnn.com/asia/live-news/coronavirus-outbreak-02-26-20-intl-hnk/h_a92a435f46adbb57ef4e1f6924493953. Erişim Tarihi: 21.06.2022

Cofone, I. (2020). Immunity Passports and Contact Tracing Surveillance. *Stanford Technology Review, 24*(2), 176-236.

Corbyn, Z. (2022). *'Bossware Is Coming For Almost Every Worker': The Software You Might Not Realize İs Watching You*. The Guardian: https://www.theguardian.com/technology/2022/apr/27/remote-work-software-home-surveillance-computer-monitoring-pandemic. Erişim Tarihi: 15.05.2022.

Couch, D. L., Robinson, P., & Komesaroff, P. A. (2020). COVID-19-Extending Surveillance and the Panopticon. *Journal of Bioethical Inquiry, 17*(4), 809-814.

Çoban, B., & Özarslan, Z. (ed). (2019). *Panoptikon: Gözün İktidarı* (3. b.). Su Yayınları.

Dandeker, C. (1990). *Surveillance, Power, and Modernity: Bureaucracy and Discipline from 1700 to the Present Day.* Polity Press.

Davis, S. L. (2020). *Contact Tracing Apps: Extra Risks for Women and Marginalized Groups*. Health and Human Rights Journal: https://www.hhrjournal.org/2020/04/contact-tracing-apps-extra-risks-for-women-and-marginalized-groups/. Erişim Tarihi: 15.05.2022.

de Laat, P. B. (2019). The Disciplinary Power Of Predictive Algorithms: A Foucauldian Perspective. *Ethics and Information Technology, 21*(4), 319-329.

Deleuze, G. (2001). Denetim Toplumları Konusunda Bir Ek. *Birikim*(142-143), 23-26.

Deleuze, G. (2004). *Foucault.*Çev., Burcu Yalım. Norgunk Yayıncılık.

Deleuze, G., & Guttari, F. (1993). *Kapitalizm ve Şizofreni 2 Kapma Aygıtı.* Çev. Ali Akay. Bağlam Yayıncılık.

Dobber, T., Fathaigh, R. Ó., & Borgesius, F. J. (2019). The Regulation Of Online Political Micro-Targeting İn Europe. *Internet Policy Review, 8*(4).

Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane yahut Gözetim Toplumu.* Ötüken Neşriyat.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (2020a). *Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report -51.*

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (2020b). *Digital Tools For COVID-19 Contact Tracing.*

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (2020c). *Global Surveillance For Human İnfection With Novel-Coronavirus.*

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (2020d). *Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report -11.*

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (2020e). *Novel Coronavirus(2019-nCoV) Situation Report -13.*

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (2021). *Contact Tracing İn The Context of COVID-19.*

Elmer, G. (2003). A Diagram of Panoptic Surveillance. *New Media & Society, 5*(2), 231-247.

Elmer, G. (2012). Panopticon—Discipline—Control. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (s. 21-29). Routledge.

Esch, F.-R., & Strödter, K. (2008). Marketing. W. Donsbach (ed.) içinde, *The International Encyclopedia of Communication.* Wiley.

Esposti, S. D. (2014). When Big Data Meets Dataveillance : The Hidden Side Of Analytics. *Surveillance & Society, 12*(2), 209-225.

Evangelista, R., & Bruno, F. (2019). WhatsApp and Political Instability in Brazil: Targeted Messages And Political Radicalisation. *Internet Policy Review, 8*(4).

Ferretti, L., ve diğerleri. Quantifying SARS-CoV-2 Transmission Suggests Epidemic Control With Digital Contact Tracing. *Science, 368*(6491), 1-7.

Floridi, L. (2012). Big Data and Their Epistemological Challenge. *Philosophy and Technology, 25*(4), 435-437.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu.* Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge Kitabevi Yayınları.

Foucualt, M. (2011). *Büyük Kapatılma* (3 b.). Çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin. Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2021). *Cinselliğin Tarihi.* Çev., Hülya Uğur Tanrıöver. Ayrıntı Yayınları.

France 24. (2020). *Drones Take Italians' Temperature And Issue Fines*. France 24: https://www.france24.com/en/20200410-drones-take-italians-temperature-and-issue-fines. Erişim Tarihi: 16.05.2022.

French, M. A. (2009). Woven of War-Time Fabrics: The Globalization of Public Health Surveillance. *Surveillance & Society, 6*(2), 101-115.

French, M., & Monahan, T. (2020). Dis-ease Surveillance : How Might Surveillance Studies Address COVID-19 ? *Surveillance & Society, 18*(1), 1-11.

French, M., ve diğerleri. (2022). Corporate Contact Tracing as a Pandemic Response. *Critical Public Health, 32*(1), 48-55.

Fuchs, C. (2013). Political Economy and Surveillance Theory. *Critical Sociology, 39*(5), 671-687.

Future Market Insight. (2022). *CCTV Camera Market Outlook (2022-2029)*. Future Market Insight: https://www.futuremarketinsights.com/reports/cctv-camera-market. Erişim Tarihi: 15.05.2022.

Gan, N. (2020). *China Is Installing Surveillance Cameras Outside People's Front Doors ... And Sometimes İnside Their Homes*. CNN Business: https://edition.cnn.com/2020/04/27/asia/cctv-cameras-china-hnk-intl/index.html. Erişim Tarihi: 11.05.2022.

Gandy, O. H. (2021). *The Panoptic Sort A Political Economy of Personal Information* (2. b.). Oxford University Press.

Gartner. (2001). *Big Data*. Gartner IT Glossary: https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/big-data. Erişim Tarihi: 13.04.2022

Gates, K. (2011). *Our Biometric Future: Facial Recognition Technology and the Culture of Surveillance.* NYU Press.

Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları.* Çev., Ersin Kuşdil. Ayrıntı Yayınevi.

Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet.* Çev., Cumhur Atay. Kalkedon Yayınları.

Ginsberg, J., ve diğerleri. (2009). Detecting Influenza Epidemics Using Search Engine Query Data. *Nature, 457*(February), 1012-1015.

Goody, J. (2011). *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi.* Çev., Koray Değirmenci. Pinhan Yayıncılık.

Graham, S., & Wood, D. M. (2003). Digitizing Surveillance: Categorization, Space, Inequality. *Critical Social Policy, 23*(2), 227-248.

Greenwald, G. (2014). *No Place to Hide: Edward Snowden, the NSA and the Surveillance State*. Penguin Books.

Haggerty, K. D. (2006). Tear Down The Walls: On Demolishing The Panopticon. D. Lyon (ed.) içinde, *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond* (s. 23-45). Willian Publishing.

Haggerty, K. D. (2012). Surveillance, Crime and the Police. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (s. 235-243). Routledge.

Haggerty, K. D., & Ericson, R. V. (2000). The Surveillant Assemblage. *The British Journal of Sociology*(51), 605-622.

Hanrahan, M. (2020). *China Deploys Drones With Cameras, Loudhailers To Chastise People For Unsafe Behavior*. ABC News: https://abcnews.go.com/International/coronavirus-china-deploys-drones-cameras-loudhailers-chastise-people/story?id=68746989. Erişim Tarihi: 20.05.2022.

Hayes, B. (2012). The surveillance-industrial complex. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, Routledge Handbook of Surveillance Studies (s. 167-175). Routledge.

Hern, A. (2017). *Google DeepMind 1.6m Patient Record Deal 'Inappropriate'*. The Guardian: https://www.theguardian.com/technology/2017/may/16/google-deepmind-16m-patient-record-deal-inappropriate-data-guardian-royal-free. Erişim Tarihi: 26.05.2022.

Hern, A. (2021). *Apple and Google Block NHS Covid App Update Over Privacy Breaches*. The Guardian: https://www.theguardian.com/world/2021/apr/12/apple-and-google-block-nhs-covid-app-update-over-privacy-breaches. Erişim Tarihi: 26.05.2022.

Hey, T., Tansley, S., & Tolle, K. (ed). (2009). *The Fourth Paradigm Data-Intensive Scientific Discovery*. Microsoft Research.

Horner, J., Wood, J. G., & Kelly, A. (2013). Public Health in/as 'National Security': Tuberculosis and the Contemporary Regime Of Border Control In Australia. *Critical Public Health, 23*(4), 418-431.

Howell O'Neill, P., Ryan-Mosley, T., & Johnson, B. (2020). *A Flod of Coronavirus Apps Are Tracking Us. Now It's Time To Keep Track of Them.* MIT Technology Review: https://www.technologyreview.com/2020/05/07/1000961/launching-mittr-covid-tracing-tracker/. Erişim Tarihi: 20.05.2022.

Human Rights Watch. (2020). *China: Covid-19 Discrimination Against Africans*. Human Rights Watch: https://www.hrw.org/news/2020/05/05/china-covid-19-discrimination-against-africans. Erişim Tarihi: 26.05.2022.

IBM. (tarih yok). *Big Data Analytics*. https://www.ibm.com/analytics/big-data-analytics#:~:text=What%20is%20big%20data%20exactly,high%20velocity%20and%20high%20variety. Erişim Tarihi: 16.04.2022.

Introna, L. D., & Wood, D. (2004). Picturing Algorithmic Surveillance: The Politics Of Facial Recognition Systems. *Surveillance & Society, 2*(2/3), 177-198.

Jenkins, J. C., Slomczynski, K. M., & Dubrow, J. K. (2016). Political Behavior and Big Data. *International Journal of Sociology, 46*(1), 1-7.

Jenkins, R. (2012). Identity, Surveillance And Modernity Sorting Out Who's Who. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies.* Routledge.

John Leon Singh, H., Couch, D., & Yap, K. (2020). Mobile Health Apps That Help With COVID-19 Management: Scoping Review. *JMIR Nursing, 3*(1), 1-16.

Kavaklı, N. (2019). Yalan Haberle Mücadele ve İnternet Teyit/Doğrulama Platformları. *Erciyes İletişim Dergisi, 6*(1), 663-682.

Kaya, E. K. (2020). *Safety and Privacy in the Time of Covid-19: Contact Tracing Applications.* EDAM (Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi).

Kelion, L. (2020). *UK Coronavirus App 'Must Respect Privacy Rights'*. BBC: https://www.bbc.com/news/technology-52003984. Erişim Tarihi: 20.05.2022.

Khan, N., ve diğerleri. (2019). The 51 V's of Big Data: Survey, Technologies, Characteristics, Opportunities, Issues and Challenges. *Proceedings of ACM Omni-layer Intelligent Systems Conference (COINS'19)* (s. 19-24). ACM.

Kim, M. J. (2020). *Tracing South Korea's Latest Virus Outbreak Shoves LGBTQ Community Into Unwelcome Spotlight*. The Washington Post: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/tracing-south-koreas-latest-virus-outbreak-shoves-lgbtq-community-into-unwelcome-spotlight/2020/05/11/0da09036-9343-11ea-87a3-22d324235636_story.html. Erişim Tarihi: 26.05.2022.

Kishi, R. (2021). *A Year of Covid-19 The Pandemic's Impact on Global Conflict and Demonstration Trends.* The Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED).

Kitchin, R. (2014). Big Data, New Epistemologies And Paradigm Shifts. *Big Data and Society, 1*(1), 1-12.

Kitchin, R. (2020). Civil Liberties *or* Public Health, or Civil Liberties *and* Public Health? Using Surveillance Technologies To Tackle The Spread Of COVID-19. *Space and Polity, 24*(3), 362-381.

Knapton, S. (2020). *Covid-19 Tracker App Shows One in 10 Users Has Coronavirus Symptoms*. The Telegraph: https://www.telegraph.co.uk/news/2020/03/25/monitoring-app-suggests-65-million-people-uk-may-already-have/. Erişim Tarihi: 22.05.2022.

Kranzberg, M. (1986). Technology and History: "Kranzberg's Laws". *Technology and Culture, 27*(3), 544-560.

Leffler, M. P. (1990). National Security. *The Journal of American History, 77*(1), 143-152.

Leman-Langlois, S. (2021). Big Data against Terrorism. D. Lyon, & D. M. Wood (ed.) içinde, *Big Data Surveillance and Security Intelligence The Canadian Case* (s. 57-67). UBC Press.

Liu, C. (2021). Seeing Like a State, Enacting Like an Algorithm: (Re)assembling Contact Tracing and Risk Assessment during the COVID-19 Pandemic. *Science, Technology & Human Values, XX*(X), 1-28.

Liu, C., & Graham, R. (2021). Making Sense Of Algorithms: Relational Perception of Contact Tracing And Risk Assessment During COVID-19. *Big Data & Society, 8*(1), 1-13.

Lupton, D. (2013). Quantifying The Body: Monitoring And Measuring Health İn The Age Of Mhealth Technologies. *Critical Public Health, 23*(4), 393-403.

Lupton, D. (2016). *The Quantified Self.* Polity Press.

Lührmann, A., & Rooney, B. (2020). *Autocratization by Decree: States of Emergency and Democratic Decline.* V-Dem Institute.

Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz Gözetim Toplumunun Yükselişi.* Çev., Dilek Hattatoğlu. Sarmal Yayınevi.

Lyon, D. (ed.). (2003). *Surveillance as Social Sorting Privacy, Risk and Automated Discrimination.* Routledge.

Lyon, D. (ed.). (2006). *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond.* Willan Publishing.

Lyon, D. (2008). *Surveillance after September 11.* Polity Press.

Lyon, D., Haggerty, K. D., & Ball, K. (2012). Introducing Surveillance Studies. B. Kirstie, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (s. 1-11). Routledge.

Lyon, D. (2012). *Vesikalı Yurttaş Gözetim Aracı Olarak Kimlik Kartları.* Çev., Barış Baysal. Kalkedon Yayınları.

Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları - Genel Bir Bakış.* Çev., Ali Toprak, Çev. Kalkedon Yayınları.

Lyon, D. (2014a). Surveillance and the Eye of God. *Studies in Christian Ethics, 27*(1), 21-32.

Lyon, D. (2014b). Surveillance, Snowden, and Big Data: Capacities, consequences, critique. *Big Data & Society*, 1-13.

Lyon, D. (2016). Big Dataveillance: Emerging Challenges. *Key Issues in Big Data Surveillance*. https://www.sscqueens.org/sites/sscqueens.org/files/5_big_dataveillance-emerging_challenges-david_lyon.pdf. Erişim Tarihi: 19.10.2021.

Lyon, D. (2019). Surveillance Capitalism, Surveillance Culture and Data Politics. D. Bigo, E. İsin, & E. Ruppert (ed.) içinde, *Data Politics Worlds Subjects Rights* (s. 64-77). Routledge.

Lyon, D. (2022). *Pandemic Surveillance.* Polity Press.

Maati, A., & Švedkauskas, Ž. (2021). Long-term Prescription? Digital Surveillance is Here to Stay. *Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations, 56*(4).

Mahesh, B. (2020). Machine Learning Algorithms - A Review. *International Journal of Science and Research, 9*(1), 381-386.

Manyika, J., ve diğerleri. (2011). *Big Data: The Next Frontier For İnnovation, Competition And Productivity*. McKinsey Global Institute.

Marklund, A., & Skouvig, L. (2022). Introduction. A. Marklund, & L. Skouvig (ed.) içinde, *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power* (s. 1-20). Routledge.

Martin, A. K., van Brakel, R. E., & Bernhard, D. J. (2009). Understanding Resistance To Digital Surveillance: Towards a Multi-Disciplinary, Multi-Actor Framework. *Surveillance & Society*, *6*(3), 213-232.

Marx, G. T. (1985). The Surveillance Society. The Threat of 1984-Style Techniques. *The Futurist, 3*, 23-26.

Marx, G. T. (2002). What's New About the "New Surveillance"? Classifying for Change and Continuity. *Surveillance & Society, 1*(1), 9-29.

Marx, G. T. (2005). Surveillance and Society. G. Ritzer (ed.) içinde, *Encyclopedia of Social Theory* (Cilt 2, s. 816-821). Sage Publications.

Marx, G. T. (2012). "Your Papers Please": Personal and Professional Encounters with Surveillance. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (s. xx-xxxv). Routledge.

Marx, G. T. (2016). *Windows into the Soul Surveillance and Society in an Age of High Technology.* The University of Chicago Press.

Marx, K. (2011). *Kapital* (10 b., Cilt 1). Çev., Alaattin Bilgi. Sol Yayınları.

Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault's `Panopticon' Revisited. *Theoretical Criminology, 1*(2), 215-234.

May, E. (2021). *How Digital Health Apps Are Empowering Patients*. Deloitte: https://www2.deloitte.com/us/en/blog/health-care-blog/2021/how-digital-health-apps-are-empowering-patients.html. Erişim Tarihi: 19.05.2022.

Mayer-Schönberger, V., & Kenneth, C. (2013). *Big Data A Revolution That Will Transform How We Live, Work, And Think.* Eamon Dolan/Houghton Mifflin Harcourt.

McCall, M. K., Skutsch, M. M., & Honey-Roses, J. (2021). Surveillance in the COVID-19 Normal: Tracking, Tracing, and Snooping - Trade-Offs in Safety and

Autonomy in the E-City. *International Journal of E-Planning Research, 10*(2), 27-44.

McGrath, J. (2004). *Loving Big Brother: Surveillance Culture and Performance Space.* Routledge.

Monahan, T. (2021). Reckoning with COVID, Racial Violence, and the Perilous Pursuit of Transparency. *Surveillance & Society, 19*(1), 1-10.

Monahan, T., & Wood, D. M. (2018). Introduction: Surveillance Studies as a Transdisciplinary Endeavor. T. Monahan, & D. M. Wood (ed.) içinde, *Surveillance Studies: A Reader* (s. xıx-xxxıv).

Morozov, E. (2013). *To Save Everything, Click Here The Folly of Technological Solutionism.* PublicAffairs.

Murphy, M. H. (2017). Algorithmic Surveillance: The Collection Conundrum. *International Review of Law, Computers and Technology, 31*(2), 225-242.

Nancy, J.-L. (2020). *Viral İstisna*. Terrabayt: https://terrabayt.com/dusunce/viral-istisna/. Erişim Tarihi: 21.06.2022.

National Institute of Standards and Technology (NIST). (2015). *Big Data Interoperability Framework: Volume 1, Definitions.* NIST (National Institute of Standards and Technology) - U.S. Department of Commerce.

Newell, B. C. (2021). Introduction: Surveillance and the COVID-19 Pandemic : Views from Around the World. *Surveillance & Society, 19*(1), 81.

Nişanyan, S. (2022). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi.* Liberus.

O'Neil, C. (2016). *Weapons of Math Destruction.* Crown Publishers.

Ogasawara, M. (2021). Collaborative Surveillance with Big Data Corporations: Interviews with Edward Snowden and Mark Klein. D. Lyon, & D. M. Wood (ed.) içinde, *Big Data Surveillance and Security Intelligence The Canadian Case* (s. 21-42). UBC Press.

Özcan, A. (2021). Büyük Veri: Fırsatlar ve Tehditler. *TRT Akademi, 6*(11), 10-31.

Özmakas, U. (2021). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş.* İletişim Yayınları.

Pan American Health Organization (PAHO). (2020). *COVID-19 Daily Update: 26 February 2020*. IRIS PAHO: https://iris.paho.org/handle/10665.2/54395. Erişim Tarihi: 21.06.2022

Pease-Watkin, C. (2019). Bentham'ın 'Panoptikon'u ve Dumont'un 'Panoptique'i. B. Çoban, & Z. Özarslan (ed.) içinde, *Panoptikon: Gözün İktidarı*. Su Yayınları.

Perez, N. d. (2022). Sexual Surveillance in Paris and Versailles Under Louis XIV. A. Marklund, & L. Skouvig (ed.) içinde, *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power*. Routledge.

Pieper, O. (2022). *COVID Protests: The Fight for Germany's Streets*. DW: https://www.dw.com/en/covid-protests-the-fight-for-germanys-streets/a-60717328. Erişim Tarihi: 21.06.2022.

Poster, M. (2007). *The Mode of Information Poststructuralism and Social Context.* Polity Press.

Praiser, E. (2011). *The Filter Bubble What the Internet is Hiding From You.* The Penguin Press.

Purtill, J. (2022). *Employee Monitoring Software Became The New Normal During COVID-19. It Seems Workers Are Stuck With it*. ABC Science:

https://www.abc.net.au/news/science/2022-05-06/workers-returning-to-offices-covid-surveillance-software/101019128. Erişim Tarihi: 25.05.2022.

Rahman, M. (2021). *Here Are The Countries Using Google And Apple's COVID-19 Contact Tracing API*. XDA: https://www.xda-developers.com/google-apple-covid-19-contact-tracing-exposure-notifications-api-app-list-countries/. Erişim Tarihi: 26.05.2022.

Raley, R. (2013). Dataveillance and Countervailance. L. Gitelman (ed.) içinde, *"Raw Data" Is an Oxymoron* (s. 121-145). The MIT Press .

Ribeiro-Navarrete, S., Saura, J. R., & Palacios-Marqués, D. (2021). Towards a New Era Of Mass Data Collection: Assessing Pandemic Surveillance Technologies To Preserve User Privacy. *Technological Forecasting and Social Change, 167*, 1-14.

Richard, J., & King, J. (2014). Big Data Ethics. *Wake Forest Law Review, 49*, 393-433.

Ritchie, M. (2020). Fusing Race: The Phobogenics Of Racializing Surveillance. *Surveillance & Society, 18*(1), 12-29.

Roberts, S. L. (2019). Big Data, Algorithmic Governmentality and The Regulation Of Pandemic Risk. *European Journal of Risk Regulation, 10*(1), 94-115.

Roberts, S. L. (2020). *Tracking Covid-19 Using Big Data and Big Tech: A Digital Pandora's Box*. LSE British Politics and Policy: https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/tracking-covid-19/. Erişim Tarihi: 16.05.2022.

Robins, K., & Webster, F. (1998). Cybernetic Capitalism: Information, Technology, Everyday Life. V. Mosko, & J. Wasko (ed.) içinde, *The Political Economy of Information* (s. 45-75). The University of Wisconsin Press.

Robinson, R. (2022). Big Data in Early China. A. Marklund, & L. Skouvig (ed.) içinde, *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power* (s. 20-36). Routledge.

Rule, J. R., McAdam, D., Stearns, L., & Uglow, D. (1983). Documentary Identification and Mass Surveillance in the United States. *Social Problems, 31*(2), 222-234.

Ruppert, E. (2008). 'I Is; Therefore I Am': The Census as Practice of Double Identification. *Sociological Research Online, 13*(4), 69-81.

Saka, E. (2021). Polislik Algoritmaları Bağlamında Öngörücü Algoritmalara (Predictive Algorithms) Eleştirel Bir Yaklaşım. O. Kuş (ed.). içinde Alternatif Bilişim Derneği.

Samuel, G., ve diğerleri. (2022). COVID-19 Contact Tracing Apps: UK Public Perceptions. *Critical Public Health, 32*(1), 31-43.

SeedScientific. (2021). *How Much Data Is Created Every Day?* https://seedscientific.com/how-much-data-is-created-every-day/#:~:text=Every%20day%2C%20we%20create%20roughly%202.5%20quintillion%20bytes%20of%20data. Erişim Tarihi: 13.04.2022.

Shorey, S., & Howard, P. N. (2016). Automation, Big Data, and Politics: A Research Review. *International Journal of Communication, 10*, 5032–5055.

Smith, E. (2021). *Big Data Surveillance.* The Surveillance Studies Centre.

Statista. (2022, 2 14). *Facebook: Number Of Monthly Active Users Worldwide 2008-2021*. Statista: https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/. Erişim Tarihi: 26.04.2022.

Statista. (2022a). *Apple App Store: Number Of Available Medical Apps As Of Q1 2022*. Statista: https://www.statista.com/statistics/779910/health-apps-available-ios-worldwide/. Erişim Tarihi: 19.05.2022.

Statista. (2022b). *Smartphone Subscriptions Worldwide 2016-2027*. Statista: https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/. Erişim Tarihi: 16.05.2022.

STM. (2020). *Moore Yasası'nın Sonu Ne Anlama Geliyor?* STM (Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.).

Swaminathan, M., & Saluja, S. (2020). *Watching Corona or Neighbours? - Introducing 'Lateral Surveillance' during COVID-19*. The Center for Internet & Society: https://cis-india.org/internet-governance/blog/essay-watching-corona-or-neighbours-introducing-2018lateral-surveillance2019-during-covid201919. Erişim Tarihi: 16.05.2022.

Sweeney, L. (2013). Discrimination in Online Ad Delivery: Google ads, black names and white names, racial discrimination, and click advertising. *Queue*, *11*(3), 10-29.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *Covid-19 Genel Bilgiler, Epidemiyoloji ve Tanı.*

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022). *Güncel Dönemde Covid-19 İlişkili İzolasyon ve Karantina Uygulamaları.*

Taylor, J. (2021). *Why is Facebook shutting down its facial recognition system and deleting 'faceprints'?* The Guardian: https://www.theguardian.com/technology/2021/nov/03/why-is-facebook-shutting-down-its-facial-recognition-system-and-deleting-faceprints. Erişim Tarihi: 12.04.2022.

The Economist. (2022). *A New Low For Global Democracy*. The Economist: https://www.economist.com/graphic-detail/2022/02/09/a-new-low-for-global-democracy. Erişim Tarihi: 26.05.2022.

Thomas, L. (2014). Pandemics Of The Future: Disease Surveillance İn Real Time. *Surveillance & Society, 12*(2), 287-300.

Tokgöz Şahoğlu, C. (2020). Covid-19 ile Mücadelede Konumsal Gözetimin Kurumsallaşması. *Kültür ve İletişim, 23*(2), 310-341.

TRT Haber. (2021). *Otobüste Tekmeli Yumruklu "Maske" Kavgası*. TRT Haber: https://www.trthaber.com/haber/turkiye/otobuste-tekmeli-yumruklu-maske-kavgasi-598382.html. Erişim Tarihi: 16.05.2022.

Turhan, D. G. (2017). Dijital Aktivizm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(26), 26-44.

Turow, J., & Draper, N. (2012). Advertising's New Surveillance Ecosystem. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies* (s. 133-140). Routledge.

Tüfekci, Z. (2014). Engineering The Public: Big Data, Surveillance and Computational Politics. *First Monday, 19*, 7.

UK Health Security Agency. (2022). *NHS COVID-19 App: Your Data and Privacy*. GOV.UK: https://www.gov.uk/guidance/nhs-covid-19-app-your-data-and-privacy. Erişim Tarihi: 26.05.2022.

UK NHS. (2022). *NHS COVID-19 App Statistics*. NHS Covid-19 app support: https://stats.app.covid19.nhs.uk/#local-authority-filter. Erişim Tarihi: 26.05.2022.

Ünver, H. A. (2018). *Dijital Gözetleme, Milli Güvenlik ve Özel Hayatın Gizliliği Siyaseti.* EDAM (Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi).

van der Ploeg, I. (2003). Biometrics and The Body as Information: Normative Issues of the Socio-Technical Coding of the Body. D. Lyon (ed.) içinde, *Surveillance as Social Sorting: Privacy, Risk and Automated Discrimination* (s. 57-73). Routledge.

van Dijck, J. (2014). Datafication, dataism and Dataveillance: Big Data Between Scientific Paradigm and İdeology. *Surveillance & Society*, *2*, 197-208.

V-Dem Institute. (2022). *Democracy Report 2022 Autocratization Changing Nature?*

Vogt, H. (2021). Covid-19 and Freedom. *Social Science Information, 60*(4), 548-559.

Vonasch, A., & Turp, M.-J. (2022). *How Protesters Demanding 'freedom' from COVID Restrictions Ignore the Way Liberty Really Works*. The Conversation: https://theconversat?on.com/how-protesters-demand?ng-freedom-from-cov?d-restr?ct?ons-?gnore-the-way-l?berty-really-works-178287. Erişim Tarihi: 21.06.2022.

Ward, J. S., & Barker, A. (2013). Undefined By Data: A Survey of Big Data Definitions. *arXiv preprint arXiv:1309.5821*.

Weber, M. (2021). *Sosyoloji Yazıları* (2 b.). Çev., Taha Parla. Metis Yayınları.

Weir, L., & Mykhalovskiy, E. (2010). *Global Public Health Vigilance Creating a World on Alert.* Routledge.

Weller, T. (2012). The Information State An Historical Perspective on Surveillance. K. Ball, K. D. Haggerty, & D. Lyon (ed.) içinde, *Routledge Handbook of Surveillance Studies.* Routledge.

Weller, T. (2022). The Historical Ubiquity of Surveillance. A. Marklund, & L. Skouvig (ed.) içinde, *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power* (s. 163-179). Routledge.

White House. (2014). *Big Data: Seizing Opportunities, Preserving Values.* The White House Executive Office of the President.

Wood, D. M., ve diğerleri. (2006). *A Report on the Surveillance Society. Report for the UK Information Commissioner's Office.* Surveillance Studies Network. https://ico.org.uk/media/about-the-ico/documents/1042390/surveillance-society-full-report-2006.pdf. Erişim Tarihi: 23.11.2021.

Wood, R., Reinhardt, G. Y., RezaeeDaryakenari, B., & Windsor, L. C. (2022). Resisting Lockdown: The Influence of COVID-19 Restrictions on Social Unrest. *International Studies Quarterly, 66*(2), 1-16.

Wymant, C., Ferretti,ve diğerleri. (2021). The Epidemiological İmpact of the NHS COVID-19 App. *Nature*(594), 408-412.

Zarocostas, J. (2020). How To Fight an Infodemic. *The Lancet*(395).

Zuboff, S. (2015). Big other: Surveillance capitalism and the prospects of an Information Civilization. *Journal of Information Technology, 30*(1), 75-89.

Zuboff, S. (2021). *Gözetleme Kapitalizmi Çağı.* Çev., Tolga Uzunçelebi. Okuyan Us Yayınları.

ÖZET

Tanrıverdi, Mustafa, Bir Gözetim Aracı Olarak Büyük Veri: Temas Takip Uygulamalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Hasan Sayim Vural, 181 s.

Bu çalışma, 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında yaşanan teknik ve teknolojik değişimlerin etkisiyle gözetim pratiklerinde yaşanan değişimi büyük veri üzerinden açıklamayı amaçlar. İnternetin yaygınlaşması, akıllı cihazlara sahiplik oranlarının artması gibi faktörlerin etkisiyle kişisel, sosyal ve diğer pek çok alanda kişisel veri üretiminde ciddi artış yaşanırken gözetim olgusu da bundan etkilenmiştir. Yeni gözetim araçlarının ortaya çıkışı, gözetim ve gözetime bağlı güç ilişkilerini, denetleyenler ile gözetlenenler arasındaki ilişkiyi değiştirmiştir. Bunun yanında gözetim zaman ve mekân olarak da değişimlere uğramıştır. Teknolojik imkanlar hem günlük hayatın pek çok unsurunu gözetim pratiklerine uygun hale getirmiş hem de hedeflediği kişi ve alanlar bakımından gözetimi genişletmiştir. Bu kapsamda, çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak gözetim teorileri modern öncesi, modern ve post-modern başlıkları etrafından ele alınmıştır. Ayrıca gözetim çalışmalarında bir eşik olarak panoptikon metaforunun rolü de ihmal edilmemiş, gözetim teorileri panoptik ve panoptik-sonrası olarak da incelenmiştir. Birinci bölümün ikinci kısmında ise günümüzün moda sözcüklerinden biri olan ve veri üretimi, saklanması, işlenmesi ve analiz edilmesinde yaşanan değişimi ifade eden büyük veri olgusu incelenmiştir. İlk olarak kavram ve kavramın tanımlayıcı özellikleri tanıtılmış, ardından kavrama yaklaşımlar olumlu, olumsuz ve eleştirel olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde yeni bir gözetim pratiği olarak büyük veri gözetimi araştırılmıştır. Bu kapsamda hem veri gözetimi olgusu hem de veri temelli diğer gözetim teorileri incelenmiş ve *ulusal g*ü*venlik, reklamcılık ve pazarlama* ile *yönetişim* büyük veri gözetiminin üç alanı olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü ise büyük veri

gözetiminin yönetişim alanındaki pratiklerine yer verilmiştir. Buna yönelik olarak öncelikle gözetim ve halk sağlığı arasındaki ilişki incelenmiş, ardından koronavirüs pandemisi sürecinde hayatımıza giren teknolojiler, gözetim çalışmaları perspektifiyle açıklanmıştır. Son olarak ise bir büyük veri gözetimi pratiği olarak temas takip uygulamaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Büyük Veri, Büyük Veri Gözetimi, Halk Sağlığı Gözetimi, Temas Takip Uygulamaları

ABSTRACT

Tanrıverdi, Mustafa, Big Data as a Surveillance Tool: A Comparative Analysis of Contact Tracing Apps, Master's Thesis, Advisor: Assistant Prof. Hasan Sayim Vural, 181 p.

This study aims to explain the change in surveillance practices by big data under the influence of the technical and technological changes that are experienced at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century. While there has been a significant increase in personal data production in many areas such as personal, social and other areas thanks to factors such as the widespread use of the Internet and the increase in ownership rates of smart devices, the concept of surveillance has also been affected by it. As the new surveillance tools have emerged, they have changed the relationship between surveillance and surveillance-related power relations, between the surveiller and those surveilled. Besides, surveillance has also changed in terms of time and space. Technological facilities have made many elements of daily life suitable for surveillance practices and expanded surveillance in terms of the surveilled and areas of surveillance. Accordingly, the first chapter addresses the pre-modern, modern and post-modern surveillance theories. Furthermore, the study includes the role of the panopticon metaphor as a threshold in surveillance studies and analyzes surveillance theories as panoptical and post-panoptical. The second part of the first chapter examines the phenomenon of big data, a buzzword, which refers to the change in producing, storing, processing and analyzing data. The study initially introduces the concept and descriptive features of it and then classifies the conceptual approaches in a positive, negative and critical sense. The second chapter analyzes big data surveillance as a new surveillance practice. Accordingly, therefore, it examines dataveillance and data-based surveillance theories and identifies *national security*, *advertising/marketing* and *governance* as the

three areas of big data surveillance. The third chapter involves the practices of big data surveillance in governance. In this sense, the study analyzes the relationship between surveillance and public health and then explains the technologies that have come into our lives with the coronavirus pandemic with surveillance studies. Finally, it comparatively examines contact tracing applications as a big data surveillance practice.

Key Words: Surveillance, Big Data, Big Data Surveillance, Public Health Surveillance, Contact Tracing Apps